

જૈન આશ્રમ અમદાવાદ

જૈન આશ્રમ એટલે જૈન માત્રને હરેક પ્રકારે યોગ્ય મદદ કરવી, સાધર્મી વાત્સલ્યનો તેજ વિશાળ અર્થ છે. ન્યાતિ જાતિ ગામ વિગેરેનો કંઈપણ ભેદ રાખ્યા વિના નીચે પ્રમાણે મદદ કરી શકાય.

(૧) જેમને કોઈપણ જાતનો આધાર નથી, તેવા વૃદ્ધ અશક્તોને જીંદગી પર્યાંત આશ્રમમાં રાખી તેમને મમાયિ પમાડી જીવન સુધારવું.

(૨) અનાથ બાળકોને આશ્રમમાં રાખી વિદ્યાભ્યાસ કરાવવો તથા કળાકૌશલ્યમાં પ્રવીણ કરવાં.

(૩) ધંધા વિના રખડતાં બાઈ ભાઈને યોગ્ય ધંધે લગાડવા જનતી સહાયતા કરવી.

(૪) અમદાવાદ જૈનોનું તથા વેપારનું મુખ્ય સ્થળ હોવાથી તેનું મુખ્ય સ્થાન અમદાવાદ રાખવું, અને જરૂર પડે ત્યાં ઉપરના ઉદ્દેશોને અનુસરી શાખાઓ ઉઘાડવી.

(૫) એક વખત જૈનોને પૈસો ક્યાં ખરચવો તે વિચાર હતો, આજે જૈનોએ પૈસો કેમ પેદા કરવો એ મોટી વાત થઈ પડી છે, માટે હરેક બંધુએ કે જેનોએ કોઈપણ ખાતામાં પૈસો ખરચતાં પ્રથમ પોતાના ગામમાં કે આ ખાતાને મદદ કરવી.

4050.9
મુનિગા
(૨૩૪)
૮૩૬૦

શ્રી ૧૧

પરમ ધર્માત્મા શ્રાવક શાહ કપુરચંદ નેમચંદનું હુંક જીવન ચરીત્ર

શ્રી રાધનપુરા વીશા શ્રીમાળી જ્ઞાતિના કઠોરમાં પાંચ ધરો છે. તેમાંના ઉપરોક્ત કપુરચંદભાઈ દેરાસર ઉપાશ્રય સાધુ સાખી વીગેરેની સેવા કરતા હતા. અંવત ૧૯૬૫ના આસો સુદ ૧૦ના દીવસે સ્વર્ગવાસી થયા. તેમની આજ્ઞાનુસાર તેમના દોહીત્ર શાહ છોટાલાલ નાથાલાલે નીચેની રકમો ધર્માદા અર્થે વાપરેલ છે.

(૧) શ્રી. કઠોર પંચદંડના ચોપડામાં ભાદરવા સુદ ૧ના મહાવીર સ્વામીના જન્મના દીવસે સવારમાં ગુજરાતી જૈનગધુઓને પારણામાં જમાડવા રૂપીયા ૭૦૦)ના વ્યાજમાંથી ખર્ચ કરવા માટે.

(૨) રૂપીયા ૧૨૫) આસો સુદ ૧૦ના દીવસે પૂજા ભણાવવા મુક્યા તે તેના વ્યાજમાંથી ખર્ચવા.

(૩) રૂપીયા ૫૫૦) તેમના શુભ ખાતે તેમણે વેવરો કરેલો તે પ્રમાણે.

(૪) રૂપીયા ૫૦૦) તેમના જીવનના અંતે તેમણે શુભ માર્ગે વાપર્યા.

(૫) રૂપીયા ૧૧૦૦) રૂપમણીના સ્મરણાર્થે વાપર્યા.

(૬) રૂપીયા ૧૨૦૦) શ્રી રાધનપુરા વીશા શ્રીમાળી જૈન બોર્ડિંગના કાર્યકર્તાઓને આપ્યા તે (તે બોર્ડિંગ હાલ બંધ છે.)

જૈન સાહિત્ય પ્રકાશન

જૈન સાહિત્યને વિકાસમાં લાવવાનું કામ પ્રથમ ધનપતસિંહ બહાદુર મુશિદાબાદવાળાએ (સાંભળવા - પ્રમાણે) શ્રીમાન્ મોહનલાલજી મહારાજના ઉપદેશથી કર્યું, ત્યારપછી ગુજરાતમાં અનેક સંસ્થાઓએ કર્યું છે, પણ તેમાં ભીમસીંહ માણેક તથા દેવચંદ લાલભાઈ પુસ્તકાલયાર કુંડ અને આગમોદય સમિતિ મુખ્ય ગણાય, જૈન સૂત્રો સદીક છપાયાથી જીનું સાહિત્ય પ્રાકૃત માગધી અને તેના ઉપર સંસ્કૃત ટીકા હોવાથી વાંચકોને સુગમ પડે, તેમ પાયચંદસરિના જીની ગુજરાતીમાં રાખ્દાર્થ કે પદોના અર્થ છે, તથા તે ઉપરથી સૂત્રોનાં ગુજરાતી ભાષાંતર મૂળના આધારે તથા ટીકાના આધારે થવાથી ગુજરાતી ભાષાને પણ ઘણો લાભ મળ્યો છે, બધું જૈન સાહિત્ય છપાવતાં હજી ઘણા વરસો જોધએ, તેમ જૈન સિંવાય ખીજ તેમાં ઓછો લાભ લેતા હોવાથી તેમનું લક્ષ ખેંચવા સભાઓ થઈ. જૈન સાહિત્ય સંમેલન જોધપુર પ્રથમ સોળ વર્ષ ઉપર થયું, આ જૈન સાહિત્ય સંમેલન વિજયધર્મસરિજીના પ્રનાસથી જોધપુર (મારવાડ)માં ભરાયું. તેમાં અનેક જૈન જૈનેતર દેશી વિદેશીને તેનો લાભ મળ્યો.

ત્યારપછી શ્રાવક નેમચંદ નાથાભાઈના ઉજ્જમણના પ્રસંગને લઈને ૧૯૮૦ના વૈશાખ વદી ૧-૨-૩-૪ના દિવસે સુરત ગોપીપુરામાં પ્રેમચંદ રાયચંદની ધર્મશાળામાં જૈન સાહિત્ય પરિષદ ભરાઈ તે સમયે જૈનોમાં ઘણી તજવીજ કર્યા છતાં જૈન પ્રમુખ ન મળવાથી જૈનમા માનનીય અને જૈન સાહિત્યમાં અત્યંત પ્રેમ ધરાવનાર કવિવર્ધ નાનાલાલ દલપતરામભાઈને પ્રમુખ તરીકે નીમ્યા હતા, તેમનું પૂર્ણાહુતિમાં જે ભાષણ થયું હતું તથા ચાર દિવસની કાર્યવાહી શું થઈ, તેના રીપોર્ટો છાપામાં છપાઈ ગયા છે, એટલે ત્યાંથી જોઈ લેવા અહીં પ્રાર્થના કરીશું પરંતુ તે સમયે પ્રથમ કવચે મહિકાપાન. તરીકે એવું ભયંકર વિદ્વ આલેલું કે તે સમયે જે સુશ્રાવક મગનલાલ બદામી વડીલ તથા

કેડીચંદ પીમચંદ ઝવેરી મદદ ન આપ્યા હોત તો આ પરીપદ
 સમરવીજ મુશ્કેલ થઈ જત, વિદ્વનો ખુલાસો કરતાં કાઠની નિંદાચ
 થાય તેમાં લાભ ન હોવાથી લગતા નથી, કારણ કે ક્રેયાંસિ ગદ્ય વિદ્વાનિ
 ભલવાંતિ મહતામપિ, તે વખતે છેવટ મુઢી ઝવેરી રણછોટ ગાયચંદ
 મોતીચંદ તરફથી છુટથી પૈસાની મદદ તેમ પીળગો તરફથી મદદ
 મળવાથી પૈસા ગ્રંથથી અગ્યણ ન આવી, અને જીવણચંદભાઈ
 સાકરચંદ ઝવેરી તથા ચુનીલાલ ગુલામચંદ દાળીયા વિગેરેનો શ્રમ
 સફળ થયો.

ત્યારપછી જૈન સાહિત્યના ગ્રંથોન માટે પ્રયાસ કરવા કમિટી નીમાચેલ
 પણ આપારીઓને થોડો અવકાશ તથા સાહિત્ય પ્રેમ જોઈએ તેવા
 ગૃહસ્થોમાં ન હોવાથી જોઈએ તેવું કામ થયું નથી છતાં તે સમયે વિદ્યાપ્રેમી
 ઝવેરી મગનભાઈ નગીનભાઈએ ૫૦૦ રૂપિયા કાઠપણુ જીનુ સાહિત્ય
 છપાવવા આપવાથી તેમાંથી અવલારમુત્ર સ્ટીક થોડા ગુજરાતી સાર
 સાથે છપાઈ ગયું, જેના લગામણીના ૪૦૦ રૂપિયા અને વીસ રૂપિ-
 યા કાગળના ખર્ચના પણ લાડીઓની અશુદ્ધિઓનો પાટ નહોતો
 તેવું પુસ્તક મળતું, તથા ભાંગેમાંથી કાપી કરાવા પ્રતિઓ મળતાં
 કેટલું વિદ્ય થતું અને લાલ પણ થાય છે, તે લખેથી લખાય તેમ નથી,
 આ વ્યવહારની છાપેલી પ્રતિઓ ૩૨૫-૨૦-૧૬ એ પણ તળળા અમ-
 ચને લીધે આપી દેવી પડી છે, અને જેમણે પૈસા મદદ લાખલ આપ્યા
 તેમને પ્રતિઓ અપાઈ છે, અને કેટલાંક તેને વાંચીને તેનું અનુપમ
 ગદ્ય પણ જાણ્યું છે, અને જેઓ છેદમુત્ર છપાવવામાં પ્રયત્ન વિરોધ
 કરતા, તે જાહેર કે છુપી રીતે લઈ ગયા, અને લે છે, તેમાં પ્રકાશક
 કેશવલાલ પ્રેમચંદ વડીલ ધર્માત્મા હોવાથીજ તે કાર્ય પાર હિતરૂ હતું.

જિનેશ્વરદેવ કે સુસાધુ કે કાઠ પણ પરમાર્થી પુરૂષ જીવ માત્રનું

દર્શન કરાવ્યાં, છતાં તે સમયે સાહિત્ય પ્રદર્શનમાં જૈન સાહિત્ય પરિ-
ષદના પૂર્વના કાર્યવાહકો શેઠ નેમચંદ નાથાભાઈ તથા ઝવેરી જીવણ-
ચંદ સાકરચંદ તથા હું પોતે વિદ્યમાન છતાં પણ ખીજી અમદાવાદમાં
સાહિત્ય પરિષદ ન ભરાઈ, તે આ કલિયુગનું માહાત્મ્ય વિના ખીજું
કંઈ ન કહેવાય,

યુરોપ અમેરિકામાં જૈન સાહિત્ય ફેલાય, અને જૈન સૂત્રોના પાઠકો
તથા વિવેચકો રંકમ બંધ હોય, છતાં મોંઘી કિંમતે પાશ્ચાત્ય લોકોનાં
છપાચેલ સૂત્રો ચરિત્રો ખપે છે, અને આ દેશમાં જૈન સાહિત્યના વાંચકો
ઓછા હોવાથી સસ્તી કિંમતે પણ ખપતાં નથી, તથા પાશ્ચાત્યોને વિષય
સમજવા સહેલો થાય છે, ત્યારે આ દેશવાળાને કઠણ લાગે છે, જૈનોનો
ધર્મદ્વેષ અજ્ઞેનને હોય તેથી તેને તિરસ્કાર હોય, પણ જૈનમાં
માંહોમાંહે અનેક કાંટા હોવાથી જૈન સૂત્રો, નિર્ચુકિત ભાષ્યો અને
ચૂર્ણિઓ પ્રાકૃત માગધી ભાષામાં ફેલાતાં અટકી છે, છતાં હાલમાં
કાષ્ઠઅંશે દ્વેષ ઓછો થવાથી રાજેન્દ્રભિધાન કોપ તથા હરગોવિન્દલાલ
પંડિતકૃત પ્રાકૃત કોશ કે રતનચંદ્રકૃત જૈન સૂત્રોનો માગધી ગુજરાતી
કોશ જૈન સૂત્રો સમજવા માટે ઘણા ઉપયોગી હોવાથી તેનો પણ
પ્રચાર થાય છે, જુની ગુજરાતીના પ્રચાર માટે તે વંચતની ભાષામાં
દેવચંદ લાલભાઈનાં આનંદ કાવ્ય મહોદધિનાં પુસ્તકો કે મોહનલાલ
દેશાઈ ગ્રંથહિત કે શ્રી વિદ્યાવિજય ગ્રંથહિત તેમ ખીજાઓએ છપાવેલ
છે, તેનું સામટું લીસ્ટ છપાવાની ખાસ જરૂર છે, તેમ તેને સમજાવવા
માટે અમદાવાદમાં સાર્વજનિક પાઠશાળા ખાલી તેમાં જૈન સાહિત્ય
કે જુના સાહિત્યના ભાષા શીખવવા પ્રચાર થવો જોઈએ,

ગુજરાતી ભાષાના જૈન જૈનેતર વિદ્વાનોને તથા માસિક વિગેરે પત્રોના કાર્યવાહકોને પ્રશ્નો.

- (૧) હાલની ગુજરાતી ભાષાનું મૂળ કઈ ભાષામાં છે.
- (૨) ગુજરાતી ભાષા નામ ક્યારથી વપરાયુ તેમ પહેલાં તેનું નામ શું હતું? તે શબ્દની પ્રથમ શરૂવાત કયા પુસ્તકમાં છે?
- (૩) ગુજરાતી ભાષાનો મૂળ કવિ કોણ? તેનાં કાવ્યનો નમુનો આપો.
- (૪) જૈન સૂત્રોના ટપ્પા (સ્તિષ્ઠક) ગુજરાતી ભાષામાં પ્રથમ ક્યારે થયા કોણે કંઈ સાલમાં કર્યા તેનો થોડો નમુનો આપો.
- (૫) આ સૂચગાંગ સૂત્રના ખીજા સ્કંધનું પ્રથમ અધ્યયન છે, તેમાં વપરાયેલા શબ્દોના ગુજરાતી ભાષામાં લગલગ મળતા કેટલાક શબ્દોના નમુના આપો.
- (૬) આ સૂચગાંગ સૂત્ર અને તેના ભાગોનો સંપૂર્ણકોશ કરી આપવા કોઈ તૈયાર છે? જેમાં મૂળ સૂત્રો તથા નિર્ચુકિતના બધા શબ્દો આવવા જોઈએ.
- (૭) આ સૂચગાંગ મૂળ સૂત્રની ભાષાનું કઈ સાલનું અનુમાન થાય છે અને નિર્ચુકિતની ભાષાનું કઈ સાલનું અનુમાન થાય છે.
- (૮) જે કોઈ આ સંબંધમાં પ્રયાસ કરવા માગશે અને જેઓ લેખક તરીકે કોઈપણ માસિકમાં લખતા હશે, તેનું સર્ટીફિકેટ મોકલવાથી તે બધાને સૂચગાંગ સૂત્રના ભાગો ભેટ મળશે, લેખક નહિ હોય પણ માસિક વિગેરે પત્રના આહકને તે પત્ર મારફતે પોણી કિમતે મળશે.
- (૯) નંદીસૂત્રમાં જે આચાર્યોનાં નામ છે, તે ઐતિહાસિક રીતિએ કઈ કઈ સાલમાં થયા છે, આ લેખક જે ગૃહસ્થ હશે તો તેને શું શું સાહિત્ય જોઈએ છે તે લખવું, જેનું કામ સારું હશે તેને યોગ્ય બદલો પણ મળશે, નીચલા ભાંડારાં, તથા લાયબ્રેરીઓમાંથી દરેકને વાંચવા માટે પુસ્તકો મળી શકે છે.

(૧) શ્રીમાન મોહનલાલજી જૈન શ્રવે. જ્ઞાન ભંડાર

સુરત ગોપીપુરા. (ચુનીલાલ દાળીયા) માહિરેસ્ટ ઓફીસર

(૨) આનંદ પુસ્તકાલય. સુરત ગોપીપુરા ઓશવાળ મોહલ્લા.

(૩) હંસ વિજયજી જૈન લાયબ્રેરી. લુણસાવાડા અમદાવાદ.

(૪) આલમચંદ્રજી જૈન લાયબ્રેરી

પાલનપુર (પારી. મણિલાલ ખુશાલચંદ)

ખીજ અંકમાં તે લખનારનાં નામ તથા જે નિબંધ ઉચિત

લાગશે, અથવા જેની ટીપણુ ઉપયોગી હશે તે છાપવામાં આવશે.

(૧૦) જુનામાં જુની જૈને લખેલી કે જૈન ધર્મની પ્રથમ પ્રતિ ક્ષ સાક્ષની કોની પાસે છે.

(૧૧) પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો માફક વર્તમાન કાળમાં સાધુ સિવાય કોઈપણ ગૃહસ્થે જૈનસત્રો વાંચ્યાંની માહિતી હોય તેમનાં નામ આપો.

મળવાનું ઠેકાણું

(૧) મોહનલાલજી જૈન સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી.

લાલબાગ પાંજરાપોળ મુંબઈ નં. ૪

(૨) મોહનલાલજી જન શ્રવે. જ્ઞાનભંડાર

ગોપીપુરા સુરત.

જૈન વિજયાનંદ પ્રેસ કુણપીઠ સુરત.

(૩) સાકરચંદ ફકીરચંદ જૈન આશ્રમ

લુણસાવાડા અમદાવાદ.

(૪) જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા ભાવનગર.

કોઈપણ ગુજરાતી ભાષાના માસિકની ઓફીસમાં મળશે.

વિમળ પ્રબંધના ઉપોદ્ધાતમાં સ્વર્ગસ્થ મણિલાલ ખંડેરભાઈ વ્યાસનું ગુજરાતી ભાષાની ઉત્પત્તિ વિષે વિવેચન

વિમલપ્રબંધ સંવત્ ૧૫૬૮ માં પાટણના જૈન મુનિ લાવણ્ય-સંમય ગણિએ રચ્યો છે અને તેની સંવત્ ૧૫૮૪ માં લખાયેલી પ્રતિ પ્રમાણે અક્ષરશ તે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે; એટલે સોળમાં શતકની ભાષાના નમુના તરીકે સાહિત્યમાં આ પુસ્તકનું સ્થાન છે. સોળમાં શતકની ભાષા જૂની ગુજરાતીભાષા છે. આ ભાષાના સ્વરૂપથી ગુજરાતના સામાન્ય વાંચકો કેવળ અબ્બણ છે, તેમ પ્રતિષ્ઠિત લેખકો સુદ્ધાં એને એના ખરા સ્વરૂપમાં ઓળખતા નથી. કરહ, ધરહ કે કરિ ધરિ જેતાની સાથે કાં તો એમ પૂછવામાં આવે છે કે આ કઈ ભાષા છે, અથવા એમ કહી દેવામાં આવે છે કે આ તો જૈન-માગધી ભાષા છે. પરિસ્થિતિ આવી હોવાને લીધે જૂની ગુજરાતી (ભાષા) સંબંધી ખુલસો કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

ખુલાસાની ભૂમિકા તરીકે ગુજરાતી-ભાષાના ઇતિહાસપર જરા નજર ફેરવી જવી જોઈએ.

છેક અજ્ઞાન લોકો સિવાય બીજું કોઈ એમ ધારે નહિ કે આપણે હાલ બોલીએ છીએ તે ભાષા અનાદિ કાળથી આવા ને આવાજ રૂપમાં ચાલતી રહેલી હોવી જોઈએ. વ્યુત્પત્તિ શીખતા વિદ્યાર્થીઓ જાણે છે કે ગુજરાતીભાષા અપભ્રંશભાષામાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે, અપભ્રંશભાષા પ્રાકૃતભાષામાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે, અને પ્રાકૃતભાષા સંસ્કૃતભાષામાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે. સંસ્કૃત અને ગુજરાતી વચ્ચે ભાષાના બીજા એ અવતાર હોવાનું શિક્ષકોના જાણવામાં હોય છે, પણ એ અવતારોનું સ્વરૂપ તેમના અંતઃકરણપર પ્રતિબિંબિત

થયેલું ન હોવાથી વ્યુત્પત્તિ કરવાના પ્રસંગે તેઓ ગુજરાતી ઉપરથી આરોળ્યાર સંસ્કૃતને પકડવા જાય છે અને એમ કરતાં હાથમાં ન આવે તે જતું કરીને ચલાવી લેવામાં આવે છે.

ભાષા એ પ્રજાજીવનનાં ચાર અંગોમાંનું એક અંગ હોવાથી પ્રજાના સામાજિક ઇતિહાસના જેવું ભાષાના ઇતિહાસનું પણ મહત્વ છે. ભાષાનો ઇતિહાસ વિખૂટા પડેલા લોકો વચ્ચેના સંબંધ પર પ્રકાશ પાડે છે, મૂળ પ્રજામાં પાછળથી ભેળાયેલા લોકો વિષે માહિતી આપે છે, પ્રજાના આચારવિચાર, ધંધાઉદ્યોગ, ધર્મભાવના, સુધારણા અને મનોવૃત્તિઓનું વલણ ભાષાના ઇતિહાસ ઉપરથી પરખાય છે. ભાષાનો ઇતિહાસ પ્રજા જીવનની અનેક ગુંચો ઉકેલવામાં સહાયજૂત થઈ પડે છે. ધર્મગ્રંથોમાં સચવાઈ રહેલી વૈદિક અને સંસ્કૃતભાષા જેમ આર્યધર્મ અને આર્યપ્રજાના પ્રાચીન ઐક્ય ઉપર પ્રકાશ પાડે છે, તેમ મધ્યકાલીન પ્રાકૃતભાષા જુદા જુદા પ્રાંતોના પરસ્પર સંબંધપર પ્રકાશ પાડે છે.

દ્રાવિડીઅન ભાષાઓ બાદ કરતાં ભરતખંડની સર્વ પ્રાચીન ભાષાઓનો ઇતિહાસ વૈદિકભાષાથી શરૂ થાય છે. વૈદિકકાળમાં જ **ય** અને **ષ** જેવા વર્ણોનો ઉચ્ચાર જુદા જુદા સ્થાનમાં વસતા ઋષિઓ જુદો જુદો કરતા હતા. વૈદિકભાષામાં ઉચ્ચારભેદની વિકૃતિ ઓકાળથીજ શરૂ થઈ હતી. આર્યપ્રજાનો ફેલાવો થતો ગયો અને અનાર્ય લોકો સાથે તેમનો સંસર્ગ વધતો ગયો, તેમ તેમ તેમની ભાષા વધારે વિકૃત થતી ગઈ. વિક્રમ સંવત્ પૂર્વે આડમા નવમા સૈકામાં થયેલા પાણિનિ મુનિએ **અષ્ટાધ્યાયી** વ્યાકરણ રચ્યું, તેનો હેતુ એ પણ હતો કે ઉચ્ચારભેદથી ભાષાને યગડતી અટકાવી, આ ઉચ્ચારભેદ અને વિક્રમસંવત્ પહેલાં પાંચશે વર્ષ ઉપર પાલિભાષામાં

સંગ્રહાયેલા બુદ્ધ ધર્મના ગ્રંથો એ જોતા પ્રાકૃતભાષાનો ઇતિહાસ ૨૫૦૦થી ૩૦૦૦ વર્ષ જેટલો લાંબો થાય છે.

અપભ્રંશ થયેલી વૈદિકભાષા વધારે બગડતી અટકાવવા પાણિનિ મુનિએ નિયમબદ્ધ કરી-બુધારી, તે સંસ્કાર પામેલી-સંસ્કૃત ભાષા કહેવાઈ. આ ભાષા પંડિતોની અને પુસ્તકોની ભાષા થઈ. લોકભાષા તરીકે તો અપભ્રંશ થયેલી વૈદિકભાષા ચાલતી હતી તેજ બોલી ચાલતી રહી. વખત જતો ગયો તેમ તેમ પ્રાન્તોની સ્થિતિરીતિની ભિન્નતાને કીધે જુદા જુદા પ્રાન્તની ભાષા જુદું જુદું વલણ લેતી ગઈ તે તે પ્રાન્ત કે પ્રજાના નામ પ્રમાણે જુદા જુદા નામે એ. પાતી થઈ.

સંસ્કૃતભાષા પુસ્તકોની ભાષા થઈ રહી તે કાળ અને હાલની ગુજરાતીભાષા લોકભાષા તરીકે ચાલતી થઈ એ કાળ વચ્ચે લગભગ અઢીહજાર વર્ષ જેટલું અંતર મૂકવું પડે. આ અઢીહજાર વર્ષ જેટલા કાળા કાળની ભાષાના ઇતિહાસથી આપણે અજાણ્યા રહીએ, તો તે અજાન જેવું તેવું ગણાય નહિ. આપણી હાલની સ્થિતિનો અને હાલની આપણી ભાવનાએનો લાભો ઇતિહાસ એ કાળની ભાષામાં સમાયેલો છે. મોટાં મોટાં રાજકીય પરિવર્તનો, મોટાં મોટાં સામાજિક પરિવર્તનો અને મોટાં મોટા ધાર્મિક પરિવર્તનો એ કાળમાં થયાં છે. આપણા પૂર્વજોની પ્રાચીન રીતભાતો, વિચાર, મતો અને અનુભવોની છાપ એ ભાષાના શબ્દોપર છપાઈ રહી છે જે કે એ કાળે ગ્રંથ રચના સંસ્કૃતમાં થતી હતી, તો પણ પ્રાકૃતભાષા કંઈ છેક સાદિત્ય વગરની નહોતી. પ્રાકૃત બોલનારા આપણા પૂર્વજોમાં જ્ઞાન અને અનુભવની ઉર્મિઓ ઉભરાઈ ન હોય કે કીલાઈ ન હોઈ એ બનવાજોગજ નથી. અંતરું 'પ્રાકૃતલક્ષણ'

જુદી પડતી હોવા છતાં ભાષા તરીકે એક ભાષા હતી ને બધી ભાષાઓ **પ્રાકૃતભાષા** એ એકજ ભાષાના નામે ઓળખાતી હતી. જૂનામાંજૂનું અને પ્રતિષ્ઠા પામેલું મગધના પંડિત વરરચિકૃત '**પ્રાકૃત-પ્રકાશ**' નામનું પ્રાકૃતભાષાનું વ્યાકરણ છે, એ વ્યાકરણ વડે જેમ જૈન સૂત્રો સમજી શકાય છે, તેમ પેઢણના રાજા શાતવાહને રચેલું '**ગાથા સપ્તશતી**' મહારાષ્ટ્રીપ્રાકૃતમાં છે, તે પણ સમજી શકાય છે. હેમચંદ્રાચાર્યે પ્રાકૃતભાષાનું વ્યાકરણ રચ્યું છે, તેમાં પ્રાકૃતભાષાના નિયમો સમજાવવા ૯૨૯ સૂત્ર આપ્યાં છે. સર્વ પ્રાકૃતભાષાને લાગુ પડતાં એ સૂત્રો પછી શરશેનીભાષા માટે ૨૭ સૂત્રો, માગધી ભાષા માટે ૧૬ સૂત્રો, પૈશાચિકભાષા માટે ૨૨ સૂત્રો, ચૂલિકાપૈશાચી માટે ૫ સૂત્રો અને અપભ્રંશભાષા માટે ૧૨૧ સૂત્રો આપીને એટલા અંશમાં એ ભાષાઓ એક બીજાથી જુદી પડતી છે, એમ બતાવ્યું છે, આ સૂત્ર સંખ્યા ઉપરથી જોઈ શકાય કે પ્રાકૃત નામે ઓળખાતી ભાષા કેટલી વ્યાપક હતી અને પ્રાન્તિક ભાષાભેદ કેટલો નજીવો હતો.

પ્રસિદ્ધવૈયાકરણ હેમચંદ્રાચાર્ય કહે છે કે જૈનસૂત્રો અર્ધ માગધીમાં છે. આપણે અનુમાન કરી શકીએ કે અર્ધ માગધી તે બીજી કોઈ નહિ પણ ગુજરાતની તે કાળની લોકભાષા હોવી જોઈએ. અર્ધ માગધી શબ્દનો ભાવાર્થ એટલોજ હોઈ શકે કે કંઈક શબ્દો માગધી છે અને કંઈક બીજા પ્રકારના છે, અથવા એમ પણ હોઈ શકે કે તે માગધીભાષા સાથે મળતી છે પણ માગધીભાષા નથી. પાછળ કહેવામાં આવ્યું તેમ એ કાળની સર્વ ભાષાઓ એક ભાષા જેવી હતી, સર્વ સગી બહેનો હતી અને સર્વનો સંસ્કૃત સાથે સીધો સંબંધ હતો, એટલે માગધી સાથે જેમ ગુજરાતીપ્રાકૃત મળતી છે તેમ મહારાષ્ટ્રી પ્રાકૃત પણ

મળતી છે અને પ્રાકૃતના પેટાની બીજી બધી ભાષાઓ પણ મળતી છે.*

જૈન ગ્રંથોમાં જણાવવા પ્રમાણે સંવત્ ૫૧૦ માં વલ્લભીપુરમાં મળેલી જૈનપરિપદે જૈનગ્રંથો પુસ્તકાદિ^૧ કર્યા. સમર્થ ભાષાશાસ્ત્રી પ્રોફેસર વેળર કહે છે કે જૈનસૂત્રો આ વખતે સ્થાનિકરૂમાપાનું રૂપ પામ્યા મહાવીર સ્વામીની જન્મભૂમિ મગધમાં હતી પણ એમણે જે ઉપદેશ આપ્યો હતો તે સૂત્ર રૂપે આપ્યો નહોતો. વાર્તા રૂપે એમણે કરેલો ઉપદેશ એમના ગણધરોએ સૂત્રો રૂપે ગુરૂંથો હતો. એમ માનવામાં આવે છે કે મગધમાં મળેલી પહેલી જૈનપરિપદે માગધી ભાષામાં સૂત્રગ્રંથ રૂપે હતો પ્રો વેળર કહે છે કે વલ્લભીપુર પરિપદે એ સૂત્રોને સ્થાનિકભાષાનું રૂપ આપ્યું. પોતાના સિદ્ધાંત અભણ લોકો, સ્ત્રીઓ અને બાળકો સુદ્ધાં સર્વ સમજી શકે એવી ભાષામાં ધર્મોપદેશ થવા જોઈએ એવો બૌદ્ધ અને જૈનધર્મ પ્રવર્તકાનો ખાસ આગ્રહ હતો એ આગ્રહને અનુસરીને વલ્લભીપુરની પરિપદે જૈનગ્રંથોને સ્થાનિકભાષાનું રૂપ આપ્યું હોય એ બનવાજોગ છે.

વિવાદને ખાતર એમ માનીએ કે જૈનસૂત્રોની ભાષા તે ગુજરાતીપ્રાકૃત નહિ પણ માગધી અથવા બીજી કોઈ પ્રાકૃત છે, તોપણ પરિણામમાં આપણે માટે કંઈ મોટો ફેર પડવાનો નથી. બધી પ્રાકૃત લગભગ મળતી હતી અને બધા પ્રકારની પ્રાકૃત બોલનારી પ્રજા આથે આપણો અંગ્રંથ હતો. અંગ્રંથ હતો એટલુંજ નહી પણ જુદા જુદા પ્રાન્તવાસીઓનું ગુજરાત વાસસ્થાન હતું. જુદી જુદી

---

* જિનકીર્તિસૂચિકૃત ‘પદ્મભાષા સ્તવન’ નામના છત્રીસ ટુંકના કાવ્યમાં ૭ એ પ્રાકૃત ભાષાઓની ૭ ટુંક આપીને એ ભાષાઓનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ બતાવ્યું છે. એ કાવ્ય પૂરતા વિવેચન સાથે હું જુદું પ્રસિદ્ધ કરીશ.

૧. પુસ્તકપર ચઢાયા-લખ્યા. ૨. ગુજરાતી પ્રાકૃત-તે કાળની લોકભાષા.

પ્રાન્તિક પ્રજાઓના મિશ્રણનું પરિણામ હાલની ગુજરાતી પ્રજા છે, તેમ જુદી જુદી પ્રાન્તિક ભાષાઓના મિશ્રણનું પરિણામ હાલની ગુજરાતી ભાષા છે. જે જે પ્રાન્તની પ્રજાએ ગુજરાતમાં વાસો કર્યો તે તે પ્રાન્તની પ્રાકૃત ભાષાઓની કારણબુત થઈ.

જે ભાષા વ્યાકરણ અને કોશથી નિયમિત થઈ હોય, જે ભાષાનું સાહિત્ય બહોળું વિસ્તાર પામેલું અને લોકપ્રિય હોય, જે ભાષા કેળવણી પામેલા જનસમૂહની લોકભાષા હોય અને જે ભાષાને પરભાષા બોલનારી પ્રજાનો સંપર્ક બહુ ઓછો હોય, તે ભાષા ઘણાં જાણ સુધી જીવતી રહી શકે. એથી ઉલટું જે ભાષાને એ સાધનો પ્રતિકૂળ હોય તે ભાષા બહુ જલદી રૂપાંતર પામી જાય. પ્રાકૃતભાષાને બંધારણવાળી સંસ્કૃત ભાષાનો બહુ સારો સહાયો હતો અને તે બોલનારો લોકસમૂહ કેળવાયેલો હતો, પણ તેનું સાહિત્ય બહુ અદ્ય હતું, તેમ પરદેશી પ્રજાઓનો સંપર્ક તેને અહર્નિશ દૂષિત કર્યા કરતો હતો; આ પ્રતિકૂળ સંજોગોને લીધે વૃદ્ધાવસ્થા પામેલા માણસની પેઠે ક્ષીણ થતાં થતાં તે રૂપાંતર પામી ગઈ. પ્રાકૃતભાષા ક્યારે રૂપાંતર પામી તે નક્કી કરવા જેવું ખાત્રી ભર્યું સાહિત્ય વિદ્યમાન નથી, અનુમાનથી એમ કહી શકાય કે વિક્રમસંવત્નું સાતમું આઠમું શતક તે પ્રાકૃતભાષાનો અંતકાળ અને અપભ્રંશભાષાનો આરંભકાળ. પ્રાકૃતનું રૂપાંતર થઈને જે ભાષા ચાલતી થઈ તેનું નામ અપભ્રંશભાષા, જે કે અપભ્રંશભાષા એ શબ્દ પ્રાકૃત ભાષાની પેઠે વિશાળ અર્થમાં પણ વપરાતો હતો અને આલીરી (આહીરી) વગેરે ખાસ ભાષાઓને પણ તે લગાડવામાં આવતો હતો, છતાં વિશેષ કરીને ગુજરાતી અને માળવામાં ચાલતી આઠમા શતક પછીની ભાષાને અપભ્રંશભાષા એ નામ આપવામાં આવ્યું છે. માળવાના

ભોજરાત્નનો સમય જે સંવત્-૧૦૭૮ પછીનો નિર્ણિત થયો છે, તે કાળે અપભ્રંશભાષા ચાલતી હતી. આ સમય તે ગુજરાતના ચૌલુક્ય મહારાજ પહેલા ભીમદેવનો સમય છે. વિમલપ્રબંધના નાયક વિમળશાનો સમય તે પણ આ સમય. આ સમયે પણ ભરતખંડની સર્વ ભાષાઓ વચ્ચે ઘણું સામ્ય હતું. પ્રાન્તિક ઉચ્ચારભેદે પ્રત્યયો હેરફેર હોવા છતાં શબ્દોનાં મૂળરૂપ સર્વત્ર મળતાં આવતાં હોવાથી વ્યાપારીઓ વગર અડચણે એક બીજા પ્રાન્ત સાથે વ્યવહાર ચલાવી શકતા અને મુસાફરો વગર સંકેતોએ એક બીજા પ્રાન્તમાં મુસાફરી કરી શકતા. જૈનસાધુઓ જેઓ હંમેશાં દેશભાષામાં ઉપદેશ આપતા હતા, તેમને એકથી બીજા પ્રાન્તમાં જઈ ઉપદેશ કરવાને ભાષાની અડચણ નડતી નહોતી. મુસલમાની રાજ્યકાળ શરૂ થયા પછી બીજા પ્રજાકીય સંબંધોની પેઠે દેશનો ભાષાસંબંધ પણ વધારે વધારે તૂટતો ગયો. રાજકીય અવ્યવસ્થાને લીધે જે તે પ્રાન્તનો વ્યવહાર જે તે પ્રાન્તમાં સંકેતોએ, (તેમ) ભાષામાં દિન પ્રતિદિન પ્રાન્તિક વિકાર વધતા ચાલ્યા અને દરેક પ્રાન્તભાષા જુદી ભાષા તરીકે વધારે વધારે સ્પષ્ટ થતી ગઈ. સદ્ગત સાક્ષર શ્રી નવલરામભાઈ એ કાળની ભાષા સ્થિતિ માટે આ પ્રમાણે કહે છે:—

“આશરે સાતસે આઠસે વર્ષ ઉપર જોઈશું તો માલમ પડશે કે આપણું ભાષાઐક્ય હાલ છે તેથી પણ બહુ જ વધારે હતું. એ સમયના ગ્રંથો અને પ્રાકૃતભાષાના અર્વાચીન શોધકોના કહેવાથી સાબીત થયું છે કે એક વખત ઉપર ગુજરાતમાંજ નહિ પણ પંજાબ, સિંધ, કચ્છ, મેવાડ, મારવાડ, વ્રજ, ખાનદેશ, ઉડિયા, અને ઠેક જંગાળા સુધી લગભગ એક સરખીજ ભાષા બોલાતી હતી.”

ગુજરાતી ભાષાના વિકાસ પર ૨૫/૧૧/૨૦૨૦
મુદ્રિત ૨૮/૦૭/૨૦૨૦

અલખત તે ભાષા ગુજરાતી કે હિંદી એ નામથી ઓળખાતી નહોતી, પણ અપભ્રંશ એવું તેનું સામાન્ય નામજ હતું. એશક તેમાં પ્રાંત ભેદ ધણાજ હશે-હાલ જે જુજ પ્રાંત ભેદોને માટે કેટલાક મિથ્યા ઝંઘડો ઉઠાવવા તત્પર જણાય છે તેના કરતાં સૌ ધણાં વધારે, તો પણ તેણે એક સામાન્યરૂપ પકડેલું, અને સામાન્ય વર્ગે અંધમત્વ છોડી તેજ આનંદથી સ્વીકારેલું.

પણ મુસલમાનો આવ્યા અને ખીજ ઐક્યની સાથે આપણું ભાષાઐક્ય પણ ટૂટ્યું. ઠેકાણે ઠેકાણે લઝાઈના રણશિંગાં ફૂંકવા લાગ્યાં. મારફાડ ને નાસભાગ ચાલી, બધા પોતપોતાના પ્રાંતમાં પ્રયત્ન વડે સંતાઈ રહેવા લાગ્યા, અને પરસ્પરનો સહવાસ એટલો બધો બંધ પડી ગયો કે એક પ્રગણાના-લોક ખીજ પ્રગણામાં પણ ભાગ્યેજ જવાની હિંમત ચલાવતા. આવી સ્થિતિમાં પ્રાંતભેદે જોર પકડી પોતાનાં ખાસ લક્ષણો ખીલવી, લિન્ન લિન્ન ભાષા રૂપે વખૂટા પડવા માંડ્યું, એટલે ગુજરાતી, કચ્છી, મેવાડી, મારવાડી, પંજાબી, વ્રજ વગેરે હાલની ભાષાઓ થઈ.” (નવલગ્રંથાવલિ. પૃ. ૪૦૪)

વિક્રમસંવત્ના આઠમા શતક પછીના એટલે પંચાસરના પતનકાળથી માંડીને પાટણના રજપુતરાજ્યની આખર સુધીના કાળને અભ્રંશભાષાનો કાળ કહી શકાય. એ પછીની ભાષાને આપણે જૂની ગુજરાતી ભાષા કહીશું. સંવત્ ૧૩૦૦ થી ૧૬૦૦ સુધીનાં ૩૦૦ વર્ષને આપણે જુની ગુજરાતીનો કાળ કહીશું.

વિદ્વાન શાસ્ત્રી વ્રજલાલ કાળિદાસ ગુજરાતી ભાષાના ઇતિહાસમાં જૂની ગુજરાતીનો કાળ સંવત્ ૧૧૦૦ થી ૧૫૦૦ સુધીનો

ઠરાવે છે, પણ એ કાળની ભાષા વિષે આપણે જે માહિતી મેળવી શકીએ છીએ, તે ઉપરથી જૂની ગુજરાતીના કાળ સંબંધીનું શાસ્ત્રીનું અનુમાન ફેરવવાની આપણને જરૂર પડે છે. સંવત્ ૧૧૦૦ એટલે સિદ્ધરાજનો પૂર્વસમય. સિદ્ધરાજના સમયે પ્રસિદ્ધ વૈયાકરણ હેમચંદ્રાચાર્યે અપભ્રંશભાષાનું વ્યાકરણ રચ્યું છે. હેમચંદ્રાચાર્ય ગુજરાતમાં જન્મેલા હતા અને પાટણના રાજકર્તાઓ સાથે બહુ ગાઢો સંબંધ ધરાવતા હતા. એમણે સંસ્કૃતથી માંડીને પોતાના કાળે ચાલતી અપભ્રંશ ભાષા સુધીની મુખ્ય મુખ્ય સર્વ ભાષાઓનું સ્વરૂપ નિર્ણય કર્યું, છતાં ગુજરાતી ભાષા માટે કંઈ લખ્યું નહિ, તેથી એમ કહી શકાય કે એ કાળે ગુજરાતી ભાષા વિદ્યમાન હોત તો તેના નિયમો બાંધવાને તે કદી પણ દુર્લભ કરત નહિ. હેમચંદ્રાચાર્ય જેવા સૂક્ષ્મદર્શી વિદ્વાનને માટે એમ ધારી શકાય નહિ કે તેમણે મૃતભાષાઓનાં વ્યાકરણ રચ્યાં અને વર્તમાન ભાષાને માટે વ્યાકરણની જરૂર માની નહિ. હેમચંદ્રાચાર્યના સમયે ગુર્જર ભાષા એ નામ વિદ્યમાન હોવું જોઈએ એમ માનવાને પણ કારણ છે. એ સમય પહેલાં ઘણાં લાંબા કાળની ‘ગુર્જરપ્રજ્ઞ’ અને ‘ગુર્જરદેશ’ એ શબ્દો ચાલ્યા આવતા હતા, અને જો એક પ્રજ્ઞનું નામ તેજ તે દેશનું નામ પણ હોય તો તેમની ભાષા પણ તેજ નામે ઓળખાતી હોવી જોઈએ. પરસ્પરાશ્રિત આ સંબંધોનો વિચાર કરતાં એમ માનવું પડે કે હેમચંદ્રાચાર્યના સમયમાં ગુર્જરપ્રજ્ઞ, ગુર્જરદેશ અને ગુર્જરભાષા એ ત્રણે શબ્દો વિદ્યમાન હોવા જોઈએ.

ગુર્જરવાણિયા, ગુર્જરસુથાર, ગુર્જર સોની, ગુર્જરકુંભાર, વગેરે નામોમાં ચાલતા રહેલા ‘ગુર્જર’ શબ્દ ઉપરથી આપણે સમજી શકીએ કે, ‘ગુર્જર’ એ નામે ઓળખાતા લોકોનો કોઈ મોટો

સમૂહ પાછલા કાળે હોવો જોઈએ. ઉત્તરમાંથી આવેલો એ સમૂહ અહીંના જો ભાગમાં વસ્યો તે ભાગ ગુર્જર ભૂમિ કે 'ગુર્જરદેશ' એ નામે ઓળખાતો થયો. પાટણના મહારાજ ગુર્જરેશ્વર કહેવાતા અને એમના અધિકારનો મૂળ પ્રદેશ (ફક્ત ઉત્તર ગુજરાત) ગુર્જરદેશ ગણાતો. સંવત્ ૧૪૦૫માં રચાયેલા 'ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધ'માં **“વાગડદેશે વટપદ્રપુરં”** (વાગડ દેશમાં વડોદરા શહેર) અને **“ધંધુકપુરં ગૂર્જરધરા સુરાષ્ટ્રા સંધિગતાઃ”** (ધંધુકાશહેર ગુજરાતની ભૂમિ અને સોરઠની સરહદ ઉપર આવ્યું છે) એમ કહે છે. કાઠિયાવાડનો દ્વીપકલ્પ એ વખતે સૌરાષ્ટ્ર અથવા સોરઠને નામે ઓળખાતો હતો અને વડોદરાની દક્ષિણનો પ્રદેશ ધણા લાંબા કાળથી લાટ દેશને નામે પ્રસિદ્ધ હતો.* ગુર્જરદેશની ગુર્જરીભાષાની પેઠે સોરઠદેશની સોરઠીભાષા અને લાટદેશની લાટીભાષા એ નામે પણ તે કાળે વિદ્યમાન હતાં, પણ જો કારણથી હેમચંદ્રચાર્યે પોતાના વ્યાકરણમાં ગુજરાતીભાષા માટે કંઈ લખ્યું નથી, તેજ કારણથી સોરઠી કે લાટીભાષા માટે પણ કંઈ લખ્યું નથી; કારણ એ છે કે ગુજરાતી, લાટી, સોરઠી એ બધાં નામે કોઈ જુદી જુદી ભાષા ઓનાં નહિ, પણ અપભ્રંશ નામે ઓળખાતી વ્યાક્રભાષાના પ્રાન્તિક ઉચ્ચારભેદનાં નામ હતાં. 'ગુર્જરદેશ' એ જેમ તે કાળે ફક્ત ઉત્તર ગુજરાતના એક પ્રાન્તનું નામ હતું, તેમ 'ગુર્જરભાષા' એ તે કાળે ફક્ત ઉત્તર ગુજરાતના પ્રાન્તિક ઉચ્ચારભેદનું નામ હતું.

સંવત્ ૧૩૬૧માં રચાયેલા 'પ્રયંધર્મિતામણિ' ગ્રંથમાં પણ ગુજરાત શબ્દ ફક્ત ઉત્તર ગુજરાતનેજ લગાડવામાં આવ્યો છે અને કાઠિયાવાડના દ્વીપકલ્પને 'સોરઠ' તથા વડો-

* ગુર્જરદેશ કરતાં લાટદેશ એ નામ વધારે જૂનું છે.

દરાના દક્ષિણભાગને લાટ નામ આપવામાં આવ્યું છે. શકે ૧૩૦૬ સંવત્ ૧૪૪૦માં નંદપદ્રપુર (નાંદોદ)ના દુર્ગસિંહનૃપના રાજ્યમાં રચાયેલા “કર્મવિપાક સારસંગ્રહ” ગ્રંથમાં નંદપદ્રપુરને ગુજરાતમાં ગણ્યું છે. તે પહેલાંના કોઈ ગ્રંથમાં વડોદરાના દક્ષિણ પ્રદેશને ગુજરાતનું નામ આપેલું મારા જ્ઞેવામાં આવ્યું નથી. આ ઉપરથી એમ અનુમાન થઈ શકે કે મુસલમાની રાજ્યકાળના વખતથી ગુજરાત એ એક પ્રાન્તનું નામ લાટ વગેરે બીજા પ્રાન્તોને પણ લગાડવામાં આવ્યું, ને ગુજરાત શબ્દ હાલના જોવા વિશાળ અર્થમાં વપરાતો થયો. મુસલમાન રાજકર્તાઓનો અમલ પહેલવહેલો ‘ગુજરાત’ નામે ઓળખાતા પ્રદેશ ઉપર સ્થંપાયો હતો અને ગુજરાતમાંજ એમનું પાટનગર હતું, એથી દિલ્લીના મુસલમાનો આ તરફના બધા પ્રદેશને ગુજરાતના નામે ઓળખતા હતા. મુઘલોની ગાદી અમદાવાદમાં આવી અને મુસલમાની અમલ દક્ષિણ તરફ આગળ વધતો ગયો, પણ દિલ્લીમાં તો ગુજરાતના સુલતાન, ગુજરાતનો મુલક અને ગુજરાતના લોક એ શબ્દોજ ચાલતાં રહેલા હોવા જોઈએ. વિસ્તૃત અર્થમાં વપરાતો ગુજરાત શબ્દ દિલ્લીના દરબારમાંથી અમદાવાદના દરબારમાં આવે, ને ત્યાંથી વ્યવહારમાં ભણી રૂઢ થઈ જાય એ અશક્ય નથી. ઇતિહાસમાં આવા ફેરફાર થતાજ રહે છે. ‘કાઠિયાવાડ’ અને ‘હિંદુસ્તાન’ એ નામો પણ એ રીતેજ ચાલતાં થયાં છે.

ત્યારે એ ગુજરાતી ભાષાની શરૂઆત ક્યારથી ગણવી, એ પ્રશ્નનો જવાબ એજ હોઈ શકે કે જ્યારથી “ગુજરાત” પ્રાન્તનું નામ મટીને દેશનું નામ થયું ત્યારથી ગુજરાતી ભાષા પ્રાન્તિક-ભાષા મટીને દેશભાષા થઈ.

+ આપણે આખા દ્વીપકલ્પને ‘કાઠિયાવાડ’ એ નામે ઓળખીએ છીએ, પણ ખરૂં જોતાં ‘કાઠિયાવાડ’ એ કાઠીલોકથી વસેલા દ્વીપકલ્પના એક ભાગનું નામ છે. દ્વીપકલ્પના રહેવાંસીઓ તો હજુ પણ એ એક ભા-

+ હિઅઈ સ્વડુક્કઈ ગોરહી, ગયળી ધુડુક્કઈ મેહુ ।

વાસારત્તિ પવાંમુહં, વિસમા સંકડુ એહુ ॥

જણુ આવતર મ વારિ, પુન્રહિ લબ્ધઈ એહ દિણુ ।

કોઈ ન ચડસિ વારિ, અહુલોસિઈ જઈ વિહવુ ॥

ગનેજ 'કાઠિયાવાડ' નામ આપે છે ને ખીજા ભાગને 'ઝાલાવાડ' 'ગોહિ-
લાવાડ' 'હાલાર' વગેરે નામે ઓળખે છે. પાછલા શતકમાં ગાયકવાડ
ફોજ દ્વીપકલ્પમાં પ્રસરી ત્યારે મુખત્વે કાઠિયાવાડ સાથે તેમને વિશેષ
કરવો પડતો અને કાઠિયાવાડના ખંદોળસ્ત માટે ગાયકવાડી સૈન્યની મોટી
છાવણી ગાયકવાડ પ્રાંતમાં રાખવી પડતી. 'કાઠિયાવાડ' શબ્દ આ પ્રમાણે
ગાયકવાડી સૈન્યને વધારે પરિચિત થવાથી વડોદરા દરબારમાં એ તરફના
આખો પ્રદેશ કાઠિયાવાડ નામે ઓળખાવા લાગ્યો. દરબારી શબ્દ પાછળથી
વ્યવહારિક શબ્દ થયો ને આખા દ્વીપકલ્પનું નામ કાઠિયાવાડ પડ્યું. હિંદુ-
સ્તાન શબ્દનું પણ તેમજ થયું છે. પહેલા એ શબ્દ ફક્ત ઉત્તર હિંદુ-
સ્તાનને લગાડવામાં આવતો હતો, અને હજુ પણ ભદ્રાચાલોનેજ આપણે
'હિંદુસ્તાની' કહીએ છીએ ને તેમની ભાષાનેજ 'હિંદીભાષા' કહીએ
છીએ. થોડાં વર્ષ પહેલાં નિશાળોમાં આલતા પુસ્તકોમાં પણ 'ભરતખંડનો'
'મતિહાસ' 'ભરતખંડની ભૂગોળ' 'ભરતખંડનો નકશો' એમ લખાવુ હતું.
આપણા જોતાં જોતાં ભરતખંડ શબ્દ દબાઈ ગયો છે ને 'હિંદુસ્તાન'
શબ્દ ચલણમાં આવ્યો.

+ હૈયામાં ગોરી ખટકે છે અને ગગનમાં મેઘ ધટકે છે. એવી
સ્થિતિમાં મુસાફરીનો રાતવાસો એ બારે સંકટ છે. (નારો ધર)
આવતા માણસને વારીશ નાથે. સદ્બાજ્ય વડે એ દલાઈ આવે છે.
એ વૈભવ ઉલટાઈ જશે ને દ્રાષ્ટાને એકદમ નિદિ.

સૂચગાંગ સૂત્ર

ભાગ ૪ થો.

સ્કંધ બીજો.

(સત્તરમું શ્રી પૌંડરીક અધ્યયન.)

ૐ નમઃ શ્રીવીતરાગાય ।

સૂચગાંગ સૂત્રના બીજા શ્રુતસ્કંધના પહેલા પુંડરીક અધ્યયનની ટીકાનું ગુજરાતી ભાષાંતર.

પહેલો શ્રુતસ્કંધ કહ્યો હવે બીજો શ્રુતસ્કંધ કહીયે છીયે. તેના આ પ્રમાણે સંગ્રંધ છે. પહેલા શ્રુતસ્કંધમાં જે અર્થ (વિષય) ટુંકાણમાં કહ્યો તે આ શ્રુતસ્કંધ વડે ઉપપત્તિ (દષ્ટાંત) પૂર્વક વિસ્તારથી કહીયે છીએ.

તે વિધિઓજ સારી રીતે સંગ્રહીત થાય છે કે જેઓનું નામ ટુંકાણમાં અને વિસ્તારથી કહેલું છે, અથવા પૂર્વ શ્રુતસ્કંધમાં જે વિષય કહ્યો, તે અહીં દષ્ટાંત વડે સુખથી

બોધ થવા માટે કહે છે, આ સંબંધે આવેલા આ શ્રુતસ્કંધ-
માંનાં સાત મહા અધ્યયનો કહીએ છીએ, મોટાં અધ્યયનો
તે મહા અધ્યયનો છે, કારણ કે પહેલા સ્કંધનાં કહેલાં
અધ્યયનો કરતાં આ બીજા શ્રુતસ્કંધનાં અધ્યયનોમાં ઘણો
અર્થ હોવાથી મોટાં છે તેથી મહત્ તથા અધ્યયન એ
શબ્દોના નિક્ષેપા કહે છે,

નામં ઠવણા દવિણ સ્વેત્તે કાલે તહેવ માવે ચ
ણસો સ્વલુ મહતંમિ નિક્સેવો છવ્વિહો હોતિ । નિ ૧૪૨

નામ સ્થાપના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવથી મહત્ શબ્દનો
નિક્ષેપો છ પ્રકારે થાય છે, નામ સ્થાપના સુગમ છે, દ્રવ્ય
મહત્ આગમથી તથા નોઆગમથી એમ બે પ્રકારે છે,
આગમથી જ્ઞાતા (જાણનારો) પણ ઉપયોગ (લક્ષ) ન હોય,
પણ નોઆગમથી તો જ્ઞશરીર ભવ્યશરીરથી બુદ્ધો સચિત્ત
અચિત્ત અને મિશ્ર એમ ત્રણ પ્રકારે છે, તેમાં પણ સચિત્ત
દ્રવ્ય મહત્ (મોટું) ઔદારિકાદિ શરીર છે, જે એક હબ્બર
જોજનનું માછલાનું શરીર હોય છે, પણ વૈક્રિય શરીર લાખ
જોજનના પ્રમાણનું હોય છે, તૈજસ કાર્મણુ તો લોકાકાશ
પ્રમાણનાં હોય છે, (આ બંને શરીરો કેવલ સમુદ્ધાન
વળતે હોય છે,) તેથી ઔદારિક વૈક્રિય તૈજસ કાર્મણુરૂપ
ચારે પ્રકારનાં શરીરો છે, તે દ્રવ્ય સચિત્ત મહત્ (મોટાં)
છે, અચિત્તદ્રવ્ય મહત્ તો બધા લોકમાં વ્યાપી અચિત્ત

મહાસ્કંધ છે, મિશ્ર તો તે તેજ મત્સ્યાદિ શરીર છે, ક્ષેત્ર મહત્ લોક તથા અલોકનું ભેગું મળીને જે આકાશક્ષેત્ર છે, તે જાણવું, કાળમહત્ સર્વ અદ્વા (કાલ) જાણવો, લાવમહત્ ઔદયિકાદિક શરીર લાવરૂપપણે છ પ્રકારે છે, તેમાં ઔદયિક લાવ સંસારિક જીવોમાં છે, એથી ઘણાનો આશ્રય હોવાથી સૌથી મોટો છે, કાલથી પણ આ સૌથી મોટો છે. અનાદિ અનંત અલયને આશ્રયી છે, લયને આશ્રયી અનાદિ રાંત છે, સાદિસાંત નારકોની અપેક્ષા એ છે, ક્ષાયિકલાવ કેવળજ્ઞાન-- તથા દર્શનરૂપ છે, તે સાદિ અનંત છે, અને કાળથી મહાન્ છે, ક્ષાયોપશમિક બહુનો આશ્રયી અને અનાદિ અનંત હોવાથી મહાન્ છે, ઔપશમિક પણ દર્શન તથા ચારિત્ર મોહનીય અનુદયપણે તથા શુભલાવપણે હોવાથી મહાન્ છે, પારિણામિક બધા જીવોને તથા અજીવોને આશ્રયી હોવાથી તથા આશ્રય મોટો હોવાથી તે મહાન્ છે, સાન્નિપાતિક પણ ઘણાનો આશ્રય હોવાથી તે મહાન્ છે, એમ મહત્ કહ્યું, હવે અધ્યયનના નિપેક્ષા કહે છે,

णामं ठवणा दविए खेत्ते काले तहेव भावे य

एसो खलु अज्झयणे निक्खेवो छविहो होति । नि. ૧.૪૩

હવે અધ્યયનના પણ નામ વિગેરે છ પ્રકારના નિક્ષેપદ દેખાડવા નિર્યુક્તિકાર કહે છે, 'અધ્યયનના નામાદિક છ- નિક્ષેપા છે, તે બીજી જગ્યાએ (આચારાંગમાં) વિસ્તારથી

કહ્યા છે તેથી અહીં કહેતા નથી. આ શ્રુતસ્કંધમાં સાત મોટાં અધ્યયનો છે. તેમાં પહેલું પૌંડરીક નામનું છે. તેના ઉપક્રમ વિગેરે ચાર નિદેશો કહેવા જોઈએ તેમાં ઉપક્રમ, આનુપૂર્વી નામ પ્રમાણુ વક્તવ્યતા અર્થાધિકાર અને સમવતાર એમ છ લેદો છે. તેમાં પૂર્વાનુપૂર્વીમાં આ પહેલું છે. પશ્ચાનુપૂર્વીમાં સાતમું છે અને અનાનુપૂર્વીમાં તો એકથી સાત સુધી ગુણાકાર કરતાં ૫૦૪૦ થાય તેમાંથી બે બાદ કરતાં ૫૦૩૮માં દોઢપણ જગ્યાએ હોય.

નામમાંતો છ નામ છે. તેમાં જાણવું. તે છ નામમાં ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં જાણવું કારણ કે અધા સિદ્ધાંતોનો લાણવા ગણવા રચવાનો ક્ષાયોપશમિક ભાવજ હોય છે.

પ્રમાણુચિંતામાં જીવગુણના પ્રમાણમાં છે. વક્તવ્યતામાં સામાન્ય રીતે અધા અધ્યયનોમાં જૈન સિદ્ધાંતની વાત છે. અર્થાધિકાર પુંડરીકની ઉપમાએ જૈનસિદ્ધાંતનો ગુણસ્થાપન કરવાનો છે સમવતારમાં જ્યાં જ્યાં તેનો અવતાર થાય ત્યાં ત્યાં હમણાં કહી બતાવ્યું છે.

ઉપક્રમ પછી નિદેશ આવે છે. તે નામ નિધ્યત્ત નિદેશમાં પૌંડરીક એવું આ અધ્યયનનું નામ છે. તેના નિદેશ માટે નિર્ચક્ષિતકાર કહે છે.

જામં ટવળા દવિણ સ્વેત્તે કાલે ચ ગણણ સંઠાણે ।

માવે ચ અદ્દમે સ્વલુ ણિકસ્વેવો પુંડરીયસ્સ । નિ. ૧૪૪

નામ સ્થાપના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ગણના સંસ્થાન અને લાવ એમ આઠ પ્રકારે પૌંડરીકશબ્દનો નિદેશો છે. તેમાં નામ અને સ્થાપના એ બે સુગમ હોવાથી તેને છોડીને દ્રવ્ય નિદેશો કહે છે.

જો જીવો મવિમો સ્વલુ વવજ્જિકામો ય પુંડરીયમિ ।

સો દવ્વપુંડરીઓ મવંમિ વિજાળઓ મણિઓ । નિ. ૧૪૫

જે કોઈ પ્રાણુધારણ કરનારો જીવ લવિષ્યમાં પૌંડરીક થશે તે આશ્રયી લવ્ય છે તે બતાવે છે. પોતાના કર્મના તેવા ઉદયને લીધે જો જીવ વનસ્પતિકાયમાં કમળરૂપે આંતરાવિના બીજા લવમાં થશે તે આશ્રયી દ્રવ્ય પૌંડરીક છે (ખસુ શબ્દ વાક્યની શોભારૂપ છે) લાવ પૌંડરીક તો આગમથી પૌંડરીક પદાર્થનો જાણનારો તથા તેમાં ઉપયોગ હોય છે. એથી એ દ્રવ્ય પૌંડરીકને જ વિશેષથી બતાવે છે.

एगमविण य वद्धाउए य अभिमुहियनामगोए य ।

एने तिन्निवि देमा दव्वंमि य पोंडरीयस्स । નિ. ૧૪૬

એક લવ કર્યા પછી તરત બીજા લવમાં આંતરાવિના પૌંડરીક જાતિના કમળમાં ઉત્પન્ન થાય તે એકમવિક્ત જાણવો તથા આયુ બાંધીને મરીને તરત પુંડરીક જાતિના કમળમાં ઉત્પન્ન થાય તે બીજો ભાંગો છે. (આ બે ભેદમાં ફેર એટલો જ છે કે પહેલામાં પુંડરીકનું આયુ બાંધ્યું નથી, અને બીજામાં બાંધ્યું છે) ત્રીજો ભાંગો તો મરવાના એક

સમય પહેલાં પુંડરીકનું આયુ ખાંધીને અભિમુખ નામગોત્ર થઈને બીજા સમયમાં આંતરાવિના પુંડરીકમાં ઉત્પન્ન થાય તે જાણવો. (ઉત્પન્ન થયા પછી ભાવ પુંડરીક છે) આ ત્રણે આદેશો (ભાંગા) દ્રવ્ય પુંડરીકને લાગુ પડે છે.

ભૂતસ્ય भाविनो वा भावस्य हि कारणं तु यल्लोके ।
तद्रव्यं तत्त्वज्ञैः सचेतनाचेतनं कथितम् ॥૧॥

તત્ત્વને જાણનારા પુરૂષોએ દ્રવ્ય તેને જ કહ્યું છે કે જે ભાવ (પદાર્થના પર્યાય)નું ભૂત (૧ર્વ) અર્થે લવિષ્ય (પછી)નું કારણ છે. (જેમ દહીં છે તેનું દ્રવ્ય દૂધ એ પૂર્વદુર્ગં રૂપ છે અને છાશ એ પછીનું રૂપ છે તે જાને દહાડાનાં દ્રવ્ય ગણાય) હવે આ પુંડરીક કમળ માફક આગળ થઈ ગયેલા નિર્મળ આરિત્રવાળા પુંડરીકનું દૃષ્ટાંત છે. અને મલીન આરિત્રવાળા પતિત પુંડરીકનું દૃષ્ટાંત નિરુક્તિકાર બતાવે છે,

नैर्गच्छिया मणुस्सा देवगणा चैव ह्येति जे पवरा
नै ह्येति पुंडरिया मेसा पुण कंदरिया उ ॥नि. १४॥

પણ નરકમાં તો બધાજ ગંદા પદાર્થ માટે કંડરીક છે,
હવે તિર્યગ્ ગતિમાં પુંડરીક છે, તે કહે છે,

જલચર થલચર સ્વચરા, જે પંચરા ચેવ હાંતિ કંતા ય ।
જેઅ સમાવે અણુમયા તે હોંતિ પુંડરીયા ઉ ॥નિ.૧૪૮॥

જલચરોમાં માછલાં હાથી મગર વિગેરે પુંડરીક છે,
સ્થલચરમાં સિંહ બળ વર્ણરૂપ વિગેરે ગુણુ યુક્ત છે, તથા
ઉપરિસર્પમાં મણિધારી સાપો છે, ભૂજપરિસર્પમાં નોળીયા
વિગેરે છે, ખેચરમાં હંસ મોર વિગેરે છે, એ પ્રમાણે
કુદરતથીજ જે લોકમાં માનીતા ગણાય તે પૌંડરીક માફક
શ્રેષ્ઠ જાણુવા, હવે મનુષ્ય ગતિમાં પુંડરીક બતાવે છે.

અરિહંત ચક્ષ્વટ્ટી ચારણ વિજ્ઞાહરા દસારા ય
જે અન્ને રૂઢિમંતા તે હોંતિ પોંડરિયા ઉ ॥૧૪૯॥

સર્વથી શ્રેષ્ઠ પૂજાને યોગ્ય તે અર્હુતો છે, તે નિરૂપમ
રૂપ વિગેરે ગુણોથી ભરેલા છે, તેમજ ભરતખંડના છ
વિભાગના સ્વામી ચક્રવર્તીઓ છે, વળી જંધાચારણ
વિદ્યાચારણ મુનિવરો છે. તેઓ અનેક પ્રકારે આશ્ચર્ય
પમાડે તેવી લખ્ધિઓવાળા મહા તપસ્વીઓ છે, તથા
વિદ્યાધરો વૈતાલ્ય પર્વત ઉપરના નગરોના રાજાઓ છે,
તથા હરિવંશ કુલમાં જન્મેલા દશારા નામના દાનિયો છે,
આ કહેવાથી બીજાં ઉત્તમ કુળોમાં જન્મેલા મુક્ષવાકુ વિગેરે

પણ જાણવા, તેજ બતાવે છે, જે બીજા મોટી રાક્ષસાના કોટીશ્વર મોટા શેઠીયા છે, તે બધા પૌંડરીકો છે (તુ શબ્દથી બીજા દેવાને કહે છે) વળી બીજા જે વિદ્યા કળાના સમૂહથીયુક્ત હોય તે પણ પૌંડરીક જાણવા, હવે દેવગતિમાં ઉત્તમોનું પૌંડરીકપણું બતાવે છે,

ભવગવદ્ વાણમંતર જોતિસ વૈમાણિયાણ દેવાણં

જે તેસિં પવરા સ્વલુ તે હોંતિ પુંડરિયા ઉ ॥૧૫૦॥

ભુવનપતિ વ્યંતર જ્યોતિષી અને વૈમાનિક દેવ એ ચારે દેવનિકાયોમાં જે શ્રેષ્ઠ એવા ઈંદ્ર તથા ઈંદ્રના સામાનિક દેવો વિગેરે છે તે પૌંડરીક નામે જાણવા હવે અચિત્ત વસ્તુઓમાનું પ્રધાનપણું બતાવે છે,

કંસાણં દૂસાણં મણિ મોત્તિય સિલ પવાલમાદીણં

જે અ અચિત્તા પવરા તે હોંતિ પૌંડરીયા ઉ ॥૧૫૧॥

કાંસાના જે જયઘંટો વિગેરે બનાવે તે, તથા વસ્ત્રોમાં ચીનનાં રેશમી વસ્ત્રો વિગેરે તથા મણિઓમાં ઈંદ્રનીલ વૈદૂર્ય પદ્મરાગ વિગેરે રત્નો છે, તથા મોતીઓમાં જે રંગ આકાર પ્રમાણથી શ્રેષ્ઠ હોય છે તે, તથા શિલાઓમાં પાંડુ કંબલ વિગેરે છે, જ્યાં તીર્થકરોના જન્માભિષેક વખતે સિંહાસન સુકાય છે. તે પ્રમાણે પરવાણામાં જે ઉત્તમ રંગ વિગેરેવાળાં હોય ને, આદિ શબ્દથી ઉત્તમ બનિનું સોનું

તથા સોનાનાં બનેલાં ઘરેણાં વિગેરે લેવાં આ પ્રમાણે ઉપર બતાવેલાં કાંસા વિગેરેની ઉત્તમ વસ્તુઓ વિગેરે છે તે અચિત્ત પૌંડરીક બાળુવા

મિશ્રદ્રવ્ય પૌંડરીકમાં તે તીર્થંકર ચક્રવર્તી વિગેરે જેમણે શ્રેષ્ઠ કડાં બાળુબંધ મુકુટ વિગેરે પહેરેલાં હોય. દ્રવ્યપૌંડરીક પછી ક્ષેત્ર પૌંડરીક કહે છે. (તે પહેલાં) દીપ્તિમાં આપેલી ગાથા અને તેનો અર્થ કહીએ છીએ

અચિત્તમીસગેમું દવ્વેમું જે ય હૌંતિ પવરા ડ ।
તે હૌંતિ પૌંડરીયા સેસા પુળ કંડરીયા ડ ॥૧॥

આ ગાથા કોઈ પ્રતમાં છે તેથી તેની ટીકા નથી. પણ તેનો સાર આ છે કે—અચિત્તતથા મિશ્ર દ્રવ્યોમાં જે ગુણોથી ઉત્તમ હોય તે પૌંડરીક છે અને બાકીના કંડરીક છે.)

જાઈં સ્વેત્તાઈં સ્વલુ સુહાણુમાવાઈં હૌંતિ લોગંમિ ।
દેવકુરુમાદિયાઈં તાઈં સ્વેત્તાઈં પવરાઈં ॥૧૫૨॥

જે દેવકુરુ વિગેરે ક્ષેત્રોમાં સારા અતુલાવ(રસ)થી શ્રેષ્ઠવસ્તુઓ થાય તે આધારે તે ક્ષેત્રો પણ પૌંડરીક નામે ગણાયછે. હવે કાલ પૌંડરીક કહે છે

જીવા મવદ્વિતીણ કાયઠિતીણ ય હૌંતિ જે પવરા ।
તે હૌંતિ પૌંડરીયા અવલેસા કંડરીયા ડ ॥૧૫૩॥

૧૦]

સૂચગાંગ સૂત્ર ભાગ ૪ થો.

જે જીવો ભવસ્થિતિથી તથા કાયસ્થિતિ અર્થાત્ દેવલોક કે મનુષ્ય વિગેરેમાં જન્મેલા હોય અને શરીરનો રંગ વિગેરે જોટલો કાળ સુંદર રહે તે કાળપૌંડરીક જાણવા. બાકીના કંડરીક જાણવા. તેમાં ભવસ્થિતિમાં અનુત્તરવિમાનના દેવો પ્રધાન છે. કારણકે અ્યવે ત્યાં સુધી શુભ અનુભાવ હોય છે અને કાયસ્થિતિમાં મનુષ્યો સારાં કામ અને સારો આચાર પાળવાથી સાત કે આઠ ભવસુધી મનુષ્યજન્મમાં પૂર્વકોડી વર્ષનું આઉખું પાળીને તરતજ ત્રણ પદ્યોપમના આઉખવાળા મનુષ્ય તથા દેવનું સુખ લોગવે છે. માટે તે કાયસ્થિતિએ પૌંડરીક છે. બાકીના કંડરીક છે કાલપૌંડરીક પછી ગણના અને સંસ્થાન પૌંડરીક ગતાવે છે.

गणणां रज्जुं स्वल्पं संठाणं जैव ह्येति चउरंसं ।

एयाइं पौंडरीगाइं ह्येति सेसाइं इयराइं । १५४ ।

ગણત્રી વડે પૌંડરીક ચિંતવતાં દશ પ્રકારનાં ગણિતમાં જીવ ગણિત પ્રધાનપણે હોવાથી પૌંડરીક છે દશ પ્રકારનું શુદ્ધ આ પ્રમાણે છે.

कर्म रज्जुं रासीं बबहारे तह कलासवण्णे य ।

ल जायं तावं घणे य घणवग्ग वग्गे य । १ ।

પરિકર્મ ૧ રજ્જુ ૨ રાશિ ૩ વ્યવહાર ૪ કલા સવર્ણ ૫

૬ ધન ૭ ધનમૂલ ૮ વર્ગ ૯ અને વર્ગમૂલ ૧૦ છે

છ સંસ્થાન ત્રિંતવતાં સમચોરસ સંસ્થાન પ્રવર હોવાથી તે સંસ્થાન (શરીરનો આકાર) શ્રેષ્ઠ છે, એટલે રજ્જુ ગણિત તથા સમચોરસ સંસ્થાન પુંડરીક છે, બાકીનાં પરિક-
ર્માદિક ગણિત તથા ન્યગ્રોધ પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનો કંડ-
રીક જાણવાં, હવે ભાગ પૌંડરીક કહે છે,

ઓદરૂણ ઉવસમિણ ચ્વરૂણ ય તદા ચ્વઓવસમિણ અ
પરિણાપસન્નિવાણ જે પવરા તેવિ તે ચેવ । તિ. ૧૫૫ ।

ઔદયિકભાવમાં તથા ઔપશમિક ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક
અને સાંનિપાતિકભાવમાં વિચારતાં તેઓમાં જે પ્રધાન ઔદયિક
વિગેરે ભાવો છે તે અહીં લેવા. તથા ઔદયિકભાવમાં તીર્થ-
કરો અનુત્તર ઉપપાતિક દેવતાઓ તથા સોપાંખડીવાળાં
ધોળાં કમળો પૌંડરીક જાણવાં ઔપશમિકભાવમાં સંપૂર્ણ
મોહશાંતવાળા સાધુ જાણવા. ક્ષાયિકમાં કેવળજ્ઞાની લેવા.
ક્ષાયોપશમિકમાં વિયુક્તમતિ મનઃપર્યવજ્ઞાની તથા ઔદ્યૂર્વી
અને પરમાવધિઓ થોડાકે બધા લેવા. પારિણામિકમાં
ભગ્ય જીવો લેવા સાંનિપાતિકમાં જે ત્રણ વિગેરે સયોગમાં
સિદ્ધ વિગેરે પોતાની બુદ્ધિએ પૌંડરીકપણે વિચારવા
બાકીના કંડરીક જાણવા. અથવા બીજી રીતે પૌંડરીક
ખતાવે છે

અદ્વાધિ નાળદંડ્વણચરિત્તવિણ્ણ તદેવ અજ્ઞાણે ।

જે પવરા હોંતિ મુળી તે પવરા પુંડરીયા હ । ૧૫૬ ।

અથવા ભાવપૌંડરીક આ છે. સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શન અને આરિત્રમાં તથા વિનયમાં અધ્યાત્મમાં ધર્મધ્યાન વિગેરેમાં જે શ્રેષ્ઠ મુનિઓ છે તેમને પૌંડરીક બાણુવા, બાકીના કંડરીક ગણુવા આ પ્રમાણે આઠ પ્રકારે પૌંડરીકનો નિશ્લેષો બતાવી જેનાવડે અધિકાર છે તે કહે છે.

एत्थं पुण अहिगारो वणस्सतिकाय पुंडरीएणं ।

માર્ગમિ અ સમણેણં અજ્ઞયણે પુંડરીઅમિ ।૧૬૭।

અહીં દૃષ્ટાંતના પ્રસ્તાવમાં સચિત્ત તિર્યચ ચોનિમાં એકેન્દ્રિય વનસ્પતિકાય (સફેદ પુંડરીક કમળ) જે જળમાં કમળ ઉગે છે તેના વડે પ્રયોજન છે. અથવા ઔદયિકભાવે રહેલ વનસ્પતિકાયના સો પાંખડીવાળા સફેદ કમળથી છે. અને ભાવમાં સમ્યગ્ દર્શનજ્ઞાન-આરિત્ર વિનય અને અધ્યાત્મમાં રમણુતા કરનારા સુસાધુથી આ અધ્યયન પુંડરીક નામનું છે તેમાં તેવા સાધુની જરૂર છે. અર્થાત્ સુંદર સફેદ નિર્મળ વનસ્પતિકાયનું સો પાંખડીવાળું કમળ લેવું અને તેની જોડે જ્ઞાનદર્શન આરિત્રથી યુક્ત ઉત્તમ સાધુથી પુંડરીક કમળની સરખામણી કરવી.

નિશ્લેષ નિર્ચુકિત પુરી થઇ અને હવે સૂત્રસ્પર્શિક નિર્ચુકિતનો અવસર છે. તે સૂત્ર સાથે હોય અને સૂત્ર સૂત્રાનુગમમાં હોય તે અવસર આવ્યો હોવાથી અટક્યા વિના શુદ્ધ ઉચ્ચારે સૂત્ર કહે છે:—

सुयं मे आउसंतेणं भगवया एवमक्खायं
 इहखलु पौंडरीए णामज्झमणे, तस्स णं
 अयमट्ठे पण्णत्ते—से जह्णामए पुक्खरिणी
 सिया बहुउदगा बहुसेया बहुपुक्खला लद्धट्ठ
 पुंडरिकिणी पासादिया दरिसणिया अभिरूवा
 पडिरूवा तीसे णं पुक्खरिणीए तत्थ तत्थ
 देसे देसे तहिं तहिं बहवे पउमवरपौंडरीया
 बुइया, अणुपुव्वुट्ठिया ऊसिया रुइला व-
 ण्णमंता गंधमंता रसमंता फासमंता पासा-
 दिया दरिसणिया अभिरूवा पडिरूवा, तीसे
 णं पुक्खरिणीए बहुमज्झदेसभाए एगे महं
 पउमवरपौंडरीए बुइए, अणुपुव्वुट्ठिए उस्सिते
 रुइले वन्नमंते गंधमंते रसमंते फासमंते पा-
 सादीए जाव पडिरूवे । सव्वावंती च णं.

તેવો સેય-કાદવ ઘણો હોય, અથવા ઘણાં ઘોળાં કમળો હોય તેથી તથા ઘણું નિર્મળ સફેદ પાણી હોય તેથી બહુશ્વેતા (સફેદ-ઘોળી) છે, તથા બહુ પુષ્કળ-ઘણા પાણીથી ભરેલી તથા પુષ્કરિણી જેવું નામ તેવો તેનો અર્થ (વસ્તુ) છે, તેથી લબ્ધાર્થ છે, અથવા જેણે આસ્થાન-પ્રતિષ્ઠા મેળવી માટે લબ્ધાસ્થા છે, વળી પૌંડરીક સફેદ કમળો તેમાં છે, માટે પૌંડરિકીણી (ઘણાપણામાં વાળો પ્રત્યય વપરાય છે માટે) ઘણાં કમળોવાળી છે, વળી પ્રસાદ-પ્રસન્નતા નિર્મળ જળવાળી માટે તે પ્રસાદિકા અથવા પ્રાસાદ-જન મંદિરો જેમાં ચારે બાજુએ છે માટે પ્રાસાદિકા છે, દર્શનીયા-શોભાયમાન સારા સંનિવેશ (રહેઠાણ) થી દેખવા જેવી છે તથા સમીપ રહેલાં છે રૂપ-રાજહંસ ચક્રવાક સારસ વિગેરે જળચરો છે, અથવા ક્રીડા કરવા માટે તેના પાણીમાં હાથી, પાડા હરણોનાં ટોળાં વિગેરે છે, અથવા જળચર હાથી તથા મગર વિગેરેથી તે અભિરૂપ છે, તથા પ્રતિ રૂપ-નિર્મળતાથી જેમાં બધે પડછાયો દર્પણ માફક પડે માટે પ્રતિરૂપ છે, અથવા તેના અતિશેરૂપથી તેનાં પ્રતિબિંબ (ચિત્રો) લોકો પોતાને ઘેર કરાવે છે,

અથવા પ્રાસાદિક દર્શનીયા અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ એ ચારે એક જ અર્થમાં છે, તે વાવડી ઘણી રમણીય છે તેથી પ્રતિરૂપ બતાવવા માટે કહેલ છે, હવે ત્યાં ત્યાં એમ બેવડું પદ લેવાથી પુંડરીકો ઘણાં છે, તેવું કહ્યું. તથા દેશે દેશે આથી એકેક ભાગમાં

તેથી પણ વધારે કમળો છે, એટલે ત્યાં ત્યાં (જ્યાં જ્યાં) બધે સ્થળે કમળો છે, એવી એક પણ જગ્યા નથી કે તે તળાવડીમાં થોડાં પણ કમળો ન હોય, અથવા તત્ર તત્ર દેશે દેશે એ બતાવવાથી લાગના લાગમાં પણ કમળો છે, અથવા તત્ર તત્ર દેશે દેશે ત્યાં ત્યાં એમ ત્રણ બેવડાં પદ લેવાથી એક અર્થ છતાં ઘણાં કમળો છે, એવું મોટું પદ વાવડીને આપ્યું, કે તે વાવડીમાં બધા ભાગોમાં પદમકમળો તેજ સુંદર ધોળાં પૌંડરીક કમળો છે, (પદમ શબ્દ એટલા માટે લીધો કે પૌંડરીકનો અર્થ ધોળું છત્ર થાય, વાઘ થાય તે અર્થ ન લેતાં દ્રક્ત ધોળાં કમળોનો અર્થ લેવો)

(પદમ સાથે પૌંડરીક લેવાનું કારણ સો પાંખડીવાળું સદૈવ કમળ લેવું વર શબ્દથી શ્રેષ્ઠ કમળો જ લેવાનાં છે) આ પ્રમાણે શ્રેષ્ઠ ઘણાં પૌંડરીક કમળો તળાવડીમાં બતાવ્યાં, આનુપૂર્વી-અનુક્રમે વિશિષ્ટ રચનાથી તથા કાઠવ અને પાણી ઉપર ઉચ્છ્રીત-ઉંચાં રહ્યાં છે, તથા રૂચિ, કાંતિ, લાવનારાં તે રૂચિલ (મનોહર) છે, તેજ પ્રમાણે શૌભનીક વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શવાળાં છે, તજ પ્રમાણે પ્રાસાદિક દર્શનીય અભિરૂપ પ્રતિરૂપ કમળો તેની સુંદરતા બતાવે છે.

આવી તળાવડી જેમાં બધી બાબતોએ પદમ કમળો વીંટા-યેલાં છે, તેના બરોબર મધ્ય ભાગમાં એક મહા પદમવર પૌંડરીક અનુક્રમે સૌથી ઉંચું મનોહર વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શવાળું છે, તેમજ પ્રાસાદિક દર્શનીય અભિરૂપતર

પ્રતિરૂપ તર (સૌથી શ્રેષ્ઠ) છે, સર્વત્રથી પ્રથમનાં બે સૂત્ર કરતાં આ વિશેષ છે કે તળાવડીને બધે ફરતાં ચોમેર કમળો છે, તેમાં મધ્ય ભાગમાં આ સૌથી સુંદર કમળ છે (વાક્યમાં આવેલા અ સામટો અર્થ લેવા માટે છે, જુ' ફક્ત વાક્યની શોભા માટે છે)

આવી તળાવડીના પૂર્વ ભાગમાંથી કોઈ એક પુરૂષ સામે આવીને તે તળાવડીના કિનારે બેસીને બધાં કમળોમાં શ્રેષ્ઠ એવું કમળ જોઈને પૂર્વ દિશામાં ઉભો રહેલો તે આવી નીતિ (રીતિ) એ બોલે,

અહ પુરિસે પુરિત્થિમાઓ દિસાઓ આગમ્મ
તં પુક્કરિણીં તીસે પુક્કરિણીણ તીરે
ઠિચ્છા પાસંતિ તં મહં એગં પડમવર પોંદરીયં
અણુપુવ્વુટ્ટિયં ઊસિયં જાવ પાડિરૂવં । તણ્ણ
સે પુરિસે એવં વયાસી, અહમંસિ પુરિસે
સ્વેયન્ને કુસલે પંડિતે વીયત્તે મેહાવિ અવાલે
મગ્ગત્થે મગ્ગવિઙ્ગ મગ્ગસ્સ ગતિપરક્કમણ્ણુ
અહમેયં પડમવરપોંદરીયં ડન્નિવિસ્સામિ

તિ કદ્દુઙ્ગિતિબુયા સે પુરિસે અભિક્રમેતિ તં
 પુક્કસ્વરિણીં, જાવં જાવં ચ ણં અભિક્રમેઙ્
 તાવં તાવં ચ ણં મહંતે'ઉદણ મહંતે સેણ પહીણે
 તીરં અપત્તે પડમવર પૌંડરીયં ણો હઠ્ઠાણ ણો
 પારાણ,અંતરા પોક્કસ્વરિણીણ સેયંસિ નિસણ્ણે
 પંઢમે પુરિસજાણ ॥૨॥

હવે કોઈ પુરુષ પૂર્વ દિશામાંથી આવીને તે તળાવડીના
 તીરે બેસીને તે તળાવડીને દેખે છે, તે વખતે પેલું સૌથી
 મોટું શ્રેષ્ઠ કમળ બરોબર ગોઠવાયેલું ઉંચું રહેલું સુગંધ
 વિગેરે ગુણોવાળું હોય, તે વખતે આ પુરુષ આ પ્રમાણે
 બોલે, કે હું પોતે પુરુષ છું, ખેદ સહન કરનારો બળવાન
 છું કુશળ છું પંડિત વ્યક્ત-બુદ્ધવાન છું મેધાવી-બુદ્ધિવાળો
 છું અબાલ સોળ વરસ ઉપર (વીશ વરસ)નો બુદ્ધવાન છું
 માર્ગસ્થ માર્ગમાં રહી માર્ગને જાણનારો છું, તથા પરા-
 ક્રમને જાણનારો છું આવા બધા ગુણવાળો હું હોવાથી તે
 વચલા પદમવર કમળને ઉખેડી લાવું, આ પ્રમાણે કહી ત્યાં
 જવા છતાં ન પહોંચે, તેમ કાદવ તથા પાણીની ઉંડાઈને લીધે
 ત્યાં ખુંચીને કિનારે ન પહોંચે. તેથી વાર ન પહોંચે પણ

તળાવડીના વચમાં ઘણા કાદવમાં ખુંચી જાય, આ પડેલો
પુરૂષ જાણવો,

ટીકાનો વિશેષ અર્થ

હું પુરૂષ છું—તથા ખેદજ (ટીકાકારે અથવા છપાવ-
નારે અર્થ કર્યો નથી) તે કમળ લેવાની ઇચ્છાવાળો કહે
છે કે હું ખેદ તે આ કમળ લાવતાં કેટલો શ્રમ થશે તે હું
જાણું છું કુશલ-હિતમાં પ્રવર્તવું, અહિતને છોડવું તેમાં
નિપુણ તથા પાપથી દૂર માટે પડિત ધર્મ તથા દેશનો
તથા ક્ષેત્રનો જાણ છું વ્યક્ત-ખાળવચથી ઉપર પરિણત
(સમજવાની) બુદ્ધિવાળો, મેઘાવી-નીચે ઉપર કુદવાના
ઉપાય જાણનારો અખાલ-મંચમ વચ સોળ વરસની ઉપરનો
માર્ગસ્થ ઉત્તમ પુરૂષોએ આચરેલા માર્ગે ચાલતો, માર્ગ
વેત્તા (જાણનારો) માર્ગની ગતિ વડે પરાક્રમ કરવાનું
જાણનારો અથવા આત્માનું જગજાણનારો-આવા શુણિષ્ઠાણો
પૂર્વે જતાવેલા ઉત્તમ શુણિષ્ઠાણું કમળ તળાવડીના મંચ-
ભાગમાં રહેલાને હું ઉખેડી લાવીશ તેમ જાણીને હું
આગ્યો છું. આવું દેખી વિચારીને તે તળાવડી તરફ જાય,
પાણીમાં ઉતરી તે તરફ જાય તેવામાં તે તળાવડીમાં ઘાયું
ઉંડું પાણી તથા ખેડુ કાદવ હોવાથી તે પાણી કાદવથી અક-
ળાયેલો પ્રહીણ-વિવેક હીન થઈને અથવા નીચી વ્રત થઈને
અને સુખ્ય કમળ સુધી નહિ પહોંચેલો તે તળાવડીના

કાઢવામાં ખુંચેલો પોતાને કાઢવાને અસમર્થ તે તીરથી પ્રથમ બ્રહ્મ થયેલો વચમાં ખુંચી રહ્યો છે, તે કિનારા તરફ નીકળી જવા સમર્થ નથી, તેમ કર્મણ સુધી પહોંચ્યા પછી સમર્થ નથી, આ પ્રમાણે જાનેથી બ્રહ્મ થયેલો મુક્ત મુક્તોલી ( ) માફક અનર્થને માટે જ તેની કૃતિ થાય છે, આ પહેલા પુરુષની જાતિ જાણતી (અર્થાત્ આચાર્ય દ્વારા માણસો છે કે જેઓ સાફ કૃત્ય કરવા જાય છેતાં વિદ્ય આચાર્ય પાર ઉતરી શક્તા નથી)

અહાવરે દોઝે પુરિસજાણ, અહ પુરિસે દિક્ષિ-
ણાઓ દિસાઓ આગમ્મ તં પુવ્વશરિણિં તીસે
પુવ્વશરિણીણં તીરે ઠિચ્છા પાસતિ તં મહં ઇમં
પડમવરપોંડરીયં અણુપુવ્વટ્ટિયં પાસાદીયં
જાવ પડિરૂવં તં ચ પત્થ ઇમં પુરિસંજાતં
પાસતિ પહીણતીરં અપત્તપડમવર પોંડરીયં
ણો હઠ્ઠાણ ણો પારાણ અંતરા પોવ્વશરિણીણ
સેયંસિ ણિસન્નં, તણ્ણં સે પુરિસે તં પુરિસં ઇવં

वयासी—अहोणं इमे पुरिसे अखेयन्ने अकु-
 सले अपंडिए अवियत्ते अमेहावी बाले णो
 मग्गत्ये णो मग्गविऊ णो मग्गस्स गतिपरक्क-
 मण्णू जन्नं एस पुरिसे, अहं खेयन्ने कुसले जाव
 पउमवरपोंडरीयं उन्निक्खिस्सामि, णो य
 खलु एयं पउवरपोंडरीयं एवं उन्निक्खेयव्वं
 जहा णं एस पुरिसे मन्ने, अहमांसि पुरिसे
 खेयन्ने कुसले पंडिए वियत्ते मेहावी अवाले
 मग्गत्ये मग्गविऊ मग्गस्स गतिपरक्कमण्णू
 अहमेयं पउमवरपोंडरीयं उन्निक्खिस्सा-
 मिति कट्ठु इति वच्चा से पुरिसे अभिक्कमे तं
 पुक्खरिणिं, जावं जावं च णं अभिक्कमेइ तावं
 तावं च णं महंते उदए महंते सेए पहीणे
 तीरं अपत्ते पउमवरपोंडरीयं णो हव्वाए णो

પારાણ અંતરા પુસ્કરિણીણ સેયંસિ ણિસન્ને-
દોન્ને પુરિસજાતે ॥૩॥

(હવે ટીકા તથા સૂત્રમાં વિશેષ બાણવાતુ ન હોવાથી
લેદ પાડ્યો નથી) બીજો પુરુષ દક્ષિણ દિશાથી આવીને
પ્રક્ષ્મ પુરુષ માફક તે તળાવડીના કિનારે ઉભો રહી તે
કમળ જોઈને તે લેવા ઉભો રહી વિચાર કરવા લાગ્યો,
તેવામાં તેણે પૂર્વ દિશામાં ઉભેલા ઉભયબ્રહ્મ તથા કાદવમાં
ખુંચેલા શોકાતુર પુરુષને જોઈને વિચારવા લાગ્યો કે આ
માણસ અખેદજ્ઞ અકુશલ અપંડિત અવ્યક્ત અમેઘાવી બાલ-
નમાર્ગસ્થ નમાર્ગજ્ઞ નમાર્ગગતિપરાક્રમજ્ઞ હોવાથી આવી
રીતે ઉભયબ્રહ્મ થયો પણ હું તો તેનાથી ઉલટો ખેદજ્ઞ કુશલ
ત્રિગેરે ગુણોવાલો હોવાથી આવી રીતે હું જરૂર લાવીશ,
એમ માનીને ત્યાં ગયો, અને પ્રથમના માણસ માફક
કાદવમાં ખુંચી ઉભયબ્રહ્મ થયો,

અહાવરે તન્ને પુરિસજાતે અહપુરિસે પન્ને-
ત્થિમાઓ દિસાઓ આગમ્મ તં પુસ્કરિણિં
તીસે પુસ્કરિણીણ તીરે ઠિન્નાં પાસંતિતં ઇમં
મહં પડમવરપૌંડરીયં અણુપુવ્વુટ્ટિયં જાવ પહિ-

स्वत्वे तत्थ दोन्नि पुरिसजाते पासति पहीणे
 तीरं अपत्ते पउमवरपोंडरीयं णो हव्वाए णो
 पाराए जाव सेयंसि णिसन्ने तए णं से पुरिसं
 एवं वयासी, अहो णं इमे पुरिसा अखेयन्ना
 अकुसला अपंडिया अवियत्ता अमेहावी
 बाला णो मग्गत्था णो मग्गविऊ णो मग्गस्स
 गतिपरक्कमण्णू, जं णं एते पुरिसा मन्ने एवं मन्ने
 अम्हे ए तं पउमवरपोंडरीयं उण्णिक्खि-
 स्सामो, नो य खलु एयं पउमवर पोंडरीयं
 एवं उन्निक्खेतव्वं जहा णं एए पुरिसा मन्ने,
 अहंमंसि पुरिसे खेयन्ने कुसले पंडिए वियत्ते
 मेहावी अबाले मग्गत्थे मग्गविऊ मग्गस्स
 गतिपरक्कमण्णू अहमेयं पउमवरपोंडरीयं
 उन्निक्खिस्सामि त्ति कट्ठु इति वुच्चा से पुरिसे

अभिक्रमे तं पुक्खरिणिं जावं जावं च
णं अभिक्रमे तावं तावं च णं महंते उदए
महंते सेए जाव अंतरा पोक्खरिणीए सेयंसि
णिसन्ने तच्चे पुरिसेजाए ॥सूत्र ४॥

अहावरे चउत्थे पुरिसिजाए अह पुरिसे उत्त-
राओ दिसाओ आगम्म तं पुक्खरिणिं तीसे
पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा पासति तं महं एगं
पउमवरपौंडरीयं अणुपुव्वट्टियं जाव पडिरूवं
ते तत्थ तिन्नि पुरिसि जाते पासति पहीणे तीरं
अपत्ते जाव सेयंसि णिसन्ने, तए णं से पुरिसे
एवं वयासी—अहो णं इमे पुरिसा अखेयन्ना
जाव णो मग्गस्स गतिपरक्कमण्णू जण्णं एत्ते
पुरिसा एवं मन्ने अम्हे एतं पउमवरपौंडरीयं

ઉન્નિક્વિસ્સામો, ણો ય સ્વલુ એયં પંડમવરપોં-
 ડરીયં ઉન્નિક્વેયવ્વં જહા ણં એતે પુરિસામન્ને,
 અહમંસિ પુરિસે સ્વેયન્ને જાવ મગ્ગસ્સ ગતિ-
 પરક્કમણૂ, અહમેયં પંડમવરપોંડરીયં ઉન્નિ-
 ક્વિસ્સામિત્તિ કદ્દુ ઇતિવુચ્છા સે પુરિસે તં
 પુક્કસ્વરિણિં જાવં જાવં ચ ણં અભિક્કમે તાવં
 તાવં ચ ણં મહંતે ઉદએ મહંતે સેએ જાવ ણિસન્ને
 ચઉત્થે પુરિસિ જાએ ॥ સૂત્ર ૫ ॥

આથા પાંચમાનો વિષય પણ એજ છે કે.

ત્રીજો પુરુષ પશ્ચિમ દિશામાંથી આવ્યો, કમળ ઉપર સુગંધ
 થઈને લેવા ગયો. એને કાદવમાં ખુંચેલા છતાં જોઈને
 વિચારવા લાગ્યો કે એ અનિપુણ હોવાથી એમ ખુંચી ગયા,
 હું નિપુણ છું માટે લઈ આવીશ, પછી અંદર જઈને કાદવમાં
 ખુંચ્યો, તેજ પ્રમાણે ચોથો પુરુષ ઉત્તર દિશાથી આવેલો.
 પોતાને નિપુણમાની તળાવડીમાં પડી કમળ લેવા જતાં કાદવમાં
 ખુંચ્યો, હવે પાંચમો પુરુષ તે લોકોથી વિલક્ષણ ભિક્ષુ આવ્યો.
 તે કહે છે

अहं भिक्षू लूहे तीरटी खेयन्ने जाव गति-
 परक्कमणू अन्नतराओ दिसाओ वा अणुदि-
 साओ वा आगम्म तं पुक्खरिणिं तीसे
 पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा पासति तं महं एगं
 पउमवरपौंडरीयं जाव पडिरूवं ते तत्थ चतारी
 पुरिसजाए पासति पहीणे तीरं अपत्ते जाव
 पउमवरपौंडरीयं णो हव्वाए णो पाराए
 अंतरा पुक्खरिणीए सेयांसि णिसन्ने, तएणं
 से भिक्षू एवं वयासी—अहो णं इमे पुरिसा
 अखेयन्ना जाव णो मग्गस्स गतिपरक्कमणू,
 जं एते पुरिसा एवं मन्ने अम्हे एयं पउमवर-
 पौंडरीयं उन्निक्खिस्सामो, णो य खल्लु एवं
 पउमवरपौंडरीयं एवं उन्निक्खेतव्वं जहा णं

એતે પુરિસા મન્ને, અહમંસિ ભિક્ખૂ લૂહે તીરટ્ટી
 સ્વેયન્ને જાવ મગ્ગસ્સ ગતિપરક્કમણ્ણૂ, અહ-
 મેયં પડમવરપોંડરીયં ઉન્નિક્કિવસ્સામિત્તિ-
 કટ્ટુ ઇતિ વુચ્છા સે ભિક્ખૂ ણો અભિક્કમે તં
 પુક્કલરિણિં તીસે પુક્કલરિણીએ ઠિચ્છા સદં
 કુજ્જા ઉપ્પયાહિ સ્વલુ ભો પડમવરપોંડરીયા!
 ઉપ્પયાહિ, અહ સે ઉપ્પતિતે પડમવરપોંડ-
 રીએ ॥સૂ. ૬॥

પૂર્વે કહેલા ચાર પુરૂષો જે તલાવડીમાં ફસેલા છે. તેનાથી આ પુરૂષ જુદો છે. તેના આવાં વિશેષણો (ગુણો) છે. ભિક્ષા માગવાથી ભિક્ષુ. એટલે રાંધવા રાંધાવવાના પાપ આરંભથી રહિત નિર્દોષ આહારનો ખાનારો. તથા રૂક્ષ-રાગ-દ્રેષ રહિત છે, કારણ કે રાગ અને દ્રેષ બંને ચીકણા છે અનેહ (ચીકણાશ)થી ઝીણી રજ લાગે છે પણ ચીકણાશ ન હોય તો ન લાગે તે પ્રમાણે દ્રેષથી પણ કર્મરજ લાગે છે પણ રાગદ્રેષ બંને ન હોયતો કર્મરજ લાગતી નથી તેથી રાગદ્રેષ રહિત રૂક્ષ(લુખા પરિણામવાળો) કહેવાય છે. વર્ગી

સંસાર સાગરથી પાર જવાનો અર્થી છે તેમ ક્ષેત્રનો અથવા તેમાં થતા શ્રમનો જાણનારો છે પૂર્વે ચારમાં જે શુભો જતાવ્યા છે તે અહીં માર્ગના જવાના પરાક્રમને જાણનારો છે. આવો સાધુ કોઈ પણ દિશા કે ખુણામાંથી આવીને તે તળાવડીના કિનારે ઉભો રહીને બધી જાનુએ જોતાં બરોબર મધ્ય ભાગમાં એક સુંદર મોટા પુંડરીક કમળને-જુએ છે તથા ત્યાં ખુંચેલા ચાર પુરૂષો ને જુએ છે.

પ્રશ્ન-કેવા પુરૂષોને ?

ઉત્તર-તીરથી નીકળેલા અને મધ્યના કમળ સુધી ન પહોંચેલા અને પાણી તથા ચીકણા કાદવમાં ખુંચેલા પાછા તીરે આવવાને અશક્ત થયેલાને જોયા. તેમને જોઈને ભિક્ષુ આ પ્રમાણે બોલે કે-આ ચાર પુરૂષો અઘણ્યા અકુશળ માર્ગની ગતિના પરાક્રમથી રહિત હોવાથી કમળ લાવવાનું મન કરી ત્યાં જવા છતાં કાદવમાં ખુંચ્યા પણ લાવી ન શક્યા પણ હું ભિક્ષુ છું. લુખો છું, માર્ગનો જાણુ છું વિગેરે શુભો હોવાથી હું કમળ લાવીશ. એમ વિચારીને તે તળાવડીમાં ન પેસે પણ ત્યાં ઉભો રહીને શું કરે તે કહે છે—તળાવડીને કિનારે ઉભો રહીને બોલે કે-હે વચમાંના શ્રેષ્ઠ કમળ ! ઉછળ ઉછળ ! તે શબ્દ સાંભળીને તરત કમળ ઉછળ્યું (અને તે ભિક્ષુના હાથમાં આવીને પડ્યું)

આ પ્રમાણે દૃષ્ટાંત આપીને તેમાંથી શું સાર લેવો તે મહાવીર પ્રભુ પૌતાના શિષ્યોને કહે છે:—

પુરુષો ઇચ્છેલું ન મેળવી શક્યા, અને તળાવડીના ચીકણા કાદવેમાં ખુંચ્યા, એ પ્રમાણે જિનેશ્વરથી વિરુદ્ધ બીજા મતવાળા સંસાર સાગરથી તરે નહિ, પણ તેમાં ડુબશે, તેનો ઉપપત્તિ (દૃષ્ટાંત) સહિત અર્થ બતાવશે, હવે તે જ્ઞેન-તરો સંસારમાં ભૂમશે તેનાં ઉપાદાન અથવા સહકારિ કારણો સાથે ફરી ફરી દૃષ્ટાન્ત હમણાં હું બતાવીશ, તે તમે સાંભળો, હવે ભગવાન તે દૃષ્ટાન્તનો સાધુઓને દાષ્ટાંતિક (પરમાર્થ) બતાવે છે.

લોયં ચ खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो !
 पुक्खरिणी बुइया, कम्मं च खलु मए अप्पाहट्टु
 समणाउसो ! से उदए बुइए काम भोगे य
 खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो ! ते बहवै
 पउमवरपोंडरीए बुइए, रायाणं च खलु मए
 अप्पाहट्टु समणाउसो ! से एगे महं पउमवर
 पोंडरीए बुइए, अन्नउत्थिया य खलु मए
 अप्पाहट्टु समणाउसो ! ते चत्तारिपुरि सजाया
 बुइया, धम्मं च खलु मए अप्पाहट्टु समणा-

ડસો ! સે મિક્કૂ બુઢણ, ધમ્મંતિત્થં ચ ચલુ
 મણ અપ્પાહદુ સમણાડસો ! સે તીરે બુઢણ,
 ધમ્મંકહં ચ ચલુ અપ્પાહદુ સમણાડસો ! સે
 સદ્દે બુઢણ, નિવ્વાણં ચ ચલુ મણ અપ્પાહદુ
 સમણાડસો ! સે અપ્પાણ બુઢણ, એવ મેયં ચ
 ચલુ મણ અપ્પાહદુ સમણાડસો ! સે એવ મેયં
 બુઢયં ॥ સૂ. ૮ ॥

લોક-તે મનુષ્યક્ષેત્ર જાણવું, તેને તળાવડી કે વાવડીની
 ઉપમા આપી, આઠ પ્રકારનાં કર્મ તે પાણી તથા કાઢવ
 જાણવાં, કામ તથા લોગવિલાસો અહીં શ્રેષ્ઠ પદ્મ કમળો
 જાણવા, રાજાઓને મેં સૌથી શ્રેષ્ઠ કમળરૂપે વર્ણવ્યા છે,
 આ રાજાઓને પોતાને વશ કરવા જનારા જૈનેતર મહંત
 વિગેરે જાણવા, જૈન ધર્મને ભિક્ષુ તરીકે વર્ણવ્યો, ધર્મતીર્થ
 સિદ્ધાંતના પરમાર્થને મેં તીર કહ્યો છે, ધર્મકથાને ઉછળવા
 તરીકે કહ્યું, આ પ્રમાણે દષ્ટાન્ત કહી પ્રભુએ સાધુઓને
 કહ્યું કે તમે તેવા કાઢવમાં ન ફસસો. પણ તેનાથી દૂર રહી
 લૂણી વૃત્તિથી રાજા વિગેરેને ધર્મ ઉપદેશ આપી તારવા.
 પણ પોતે ડુબવું નહિ.

अणुपुव्वेणं लोणं उववन्ना तंजहा-आरिया
 वेगे अणारिया वेगे उच्चागोत्ता वेगे जीया-
 गोया वेगे कायमंता वेगे रहस्समंता वेगे
 सुवन्ना वेगे दुव्वन्ना वेगे सुरूवा वेगे दुरूवा
 वेगे, तैसिं च णं मणुयाणं एगे राया
 भवइ, महयाहिमवंतमलयमंदरमहिंदसारे
 अर्च्चतविसुद्धरायकुलवंसप्पसूतेनिरंतर राय
 लक्खणविराइयंगमंगे बहुजणबहुमाणपूइए
 सब्बगुणसमिद्धे खत्तिए मुद्दिए मुद्धाभिसित्ते
 माउपिउसुजाए दयप्पिए सीमंकरे सीमंधरे
 खेमंकरे खेमंधरे मणुस्सिंदे जणवयपिया
 जणवयपुरोहिए सेउकरे केउकरे नरपवरे
 पुरिसिपंवरे पुरिससीहे पुरिस आसीविसे

पुरिसवरपौंडरीए पुरिसवरगंधहत्थी अडे
 दिते विते विच्छिन्नविउलभवणसयणा-
 सणजाणवाहणाइण्णे बहुधणबहुजातरुव-
 रतएआओगपओगसंपउत्तेविच्छडिपउर
 भत्तपाणे बहुदासीदास गोमहिसगवेलगण्णभू
 ते पडिपुण्णकोसकोटागाराउहागारे बलवं
 दुब्बलपच्चामित्त ओहयकंटयं निहयकंटयं
 मलियकंटयं उद्धियकंटयं अकंटयं ओहयस
 तू निहयसतू मलियसतू उद्धियसतू
 निजियसतू पराइयसतू यवगयदुभिकेख
 मारिभयविप्पमुक्कं रायवन्नओ जहा उव-
 वाइए जाव पसंति डिंबडमरं रज्जं
 पसाहेमाणे विहरति ॥९॥

ઉપર સામાન્ય રીતે દૃષ્ટાન્ત તથા તેના પરમોર્થની યોજના બતાવીને હવે વિશેષથી પ્રધાન ભૂત રાજવી ઉપર દૃષ્ટાન્ત ઘટાવે છે, કારણ કે તેનો ઉદ્ધાર કરવાનો અહીં મુખ્ય રીતે પ્રયાસ છે,

અહીં મનુષ્ય લોકમાં પૂર્વ પશ્ચિમ દક્ષિણ ઉત્તરમાંની કોઈ પણ દિશામાં કેટલાક માણસો રહે છે, તે આ લોકને આશ્રયી વસે છે તે અનુક્રમે બતાવે છે, તેમાં પ્રથમ આર્યો— સુધરેલાં—પાપ કર્મોથી દૂર રહેલા, તેમાં પ્રથમ ક્ષેત્ર (દેશ) ને આશ્રયી આર્ય બતાવે છે—રષા દેશ આર્યના છે બાકીના ૭૫૫ દેશો અનાર્ય છે, તેમાં જન્મેલા અનાર્યો છે.

તેમાંના કેટલાકના નામ તથા ગુણો બતાવે છે, શક, યવન, શયર, બળ્બર, કાય, મુરંડ, ઉડુગ, ઉડુપ, કુલિયા, અર બાગ, હોણુ રોમય, મારત્ત ખસ ખસિય ॥૧૧॥ તથા ડોમિલ યલ ઉસ બોક્કસ લિલ્લ અધ પુલિંદ કોંચ લમર ર્યા કોંચ ચીન ચંચુય માલવ દમિલ કુત્તધ માર્શા કેકય કિરાય હયમુખ ખરમુખ તુરગ મેદમુહ હયકર્ણ ગજકર્ણ એવા બીજા ઘણી જાતના અનાર્યો છે, ॥૩૩॥ અનાર્યનાં લક્ષણો કહે છે, પોતે પાપી હોય, ગુનેહગારને નિર્દય રીતે શિક્ષા કરે, નિર્લજ્જ અને નિર્દય હોય, તે ધર્મ એવો અક્ષર સ્વપ્નમાં પણ ન જાણે.

કેટલાક ઉંચ ગોત્રવાળા તે ઇક્ષ્વાકુ વંશ વિગેરેમાં પૂર્વે તેવું ઉંચ નામગોત્રબાંધી લોકમાં પ્રશંસનીય ગોત્રમાં જન્મેલા, તેમ કેટલાક પૂર્વે અશુભ કર્મ બાંધી નિંદનીય ગોત્રમાં જન્મેલા (આથી એમ સમજવું કે બધા ઉંચ

ગોત્રના નથી તેમ બધા નીચ ગોત્રના નથી તે માટે વા અવ્યય મુકેલ છે.) કેટલાક કાય તે પ્રૌઢ શરીરવાળા બીજા ઉપર દાબ પડે તેવા કેટલાક ઠીંગણા તથા કુખડા બેડોળ શરીરવાળા જે દેખીને બીજાને તિરસ્કાર થાય, કેટલાકના શરીરનો વર્ણુ સુંદર સોના જેવો હોય કેટલાકનો રંગ ખરાબ કાળા હોયલા જેવો તથા લૂખો હોય, કેટલાક મુરૂપ એટલે જોઈએ તેવા અંગના ભાગોવાળા દેખનારનું મન રાજી થાય, કેટલાકનું કુરૂપ તે દેખનારને ગ્લાનિ થાય તેવું બીજાના શરીર હોય, આવા લોકમાંથી પૂર્વના પુણ્યથી સુંદર રૂપ આકાર ગોત્રવાળો હોઈક રાજા થાય, તે રાજા પણ આવો તેજસ્વી હોય, મહાહિમવંત મલયગિરિ મેરૂ પર્વત-તથા મહાઈંદ્રના જેવું બળ તથા વૈભવ હોય તેવો રાજા થાય છે, વળી તે પુણ્યવાન હોવાથી અત્યંત વિશુદ્ધ રાજકુલવંશમાં જન્મેલા હુમેશાં રાજાને યોગ્ય લક્ષણવડે શોભિત અંગઉપાંગવાળા ઘણા માણસોમાં માન મેળવેલા પૂજ્યલા સર્વ ગુણોની સમૃદ્ધિ યુક્ત ક્ષત્રિય લોકને આનંદ આપનારા માથા ઉપર ગાદીએ બેસતી વખતે નાના રાજાઓથી અભિપેક્ષ કરાયેલા માતાપિતાથી સારી રીતે જન્મેલા રક્ષણ કરાએલા દયાપ્રિય બીજાને મર્યાદામાં રાખનારા તેમપોતે મર્યાદા ધારનારા ક્ષેમના કરનારા ક્ષેમ ધારનારા મનુષ્યોમાં ઈંદ્ર જેવા શોભિત દેશના મનુષ્યોના પિતા જેવા દેશના નગરોનું હિત કરનારા સેતુસમાન (દુઃખથી બચાવનારા) કેતુ (શુભ-

ચિહ્ન) ધરનારા નરોમાં પ્રવર (શ્રેષ્ઠ) પુરુષાર્થ કરનારામાં શ્રેષ્ઠ પુરુષોમાં સિંહ માફક ગળવાન (તેજસ્વી) પુરુષમાં આસી-વિષ (સર્પ) જેવા પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ પુંડરીક કમળ જેવા તથા ગંધહસ્તી જેવા આઠય (શ્રીમંત) દ્વિસવિત્ત (રાજ્ય સામગ્રી) વાળા વિસ્તીર્ણ વિપુલ ભવન શયન આસનયાન વાહન ।વગેરેથી યુક્ત ઘણા ધન સુવર્ણ ચાંદી આયોગ (પ્રાપ્તિ) પ્રયોગથી યુક્ત અને જેને ઘેર હમેશાં ઘણું અન્નપાણી આવેલા અભ્યાગતોને ખાવા અપાય છે તેવી દાનશાળાવાળા તથા જેને ઘણી દાસીઓ તથા દાસ ગાય ભેંસો ગવેલગ (ઘેટાં વિગેરે)થી ભરેલ, તથા પુષ્કળ ભરેલા ખજાના કોઠાર આયુધ (શસ્ત્ર)ના ભંડારવાળા ગળવાન દુર્ગંદોના રક્ષક ગુપ્ત શત્રુ રૂપકંટક દૂર કરેલા સામે થનારને હણનારા નિસ્તેજ કરી નાંખેલા તથા શોધી શોધીને તેવાને દૂર કરેલા જેથી તેમનું નામ નથી, વળી પ્રકટ સામે થનારા શત્રુને તે પ્રમાણે હરાવી હણી નિસ્તેજ કરી ઉદ્ધાર કરી છૂટી લઈ પરાભવ કરીને એક છત્રવાળું રાજ કરનારા જેમના પુણ્યોદયથી દુકાળ રોગ ભય દૂર થયેલ છે, અને જેમ ઉન્વાઈ સૂત્રમાં બીજાં ઉત્તમ વિશેષણો છે, તેવા, પ્રશાંત જેનો થયો છે ડિંગ દુશ્મનના ભય તથા ડમર-પોતાના રાજ્યમાં ગળવો નથી તેવું નિરૂપમ નિરૂપાધિક રાજ્ય ભોગવતા વિચરે છે, હવે તે રાજાની પર્ણદાનું વર્ણન કરે છે,

तस्म णं रत्तो परिसा भवइ उग्गा
उग्गपुत्ता भोगा भोगपुत्ता इक्खागाइ
इक्खागाइपुत्ता नाया नायपुत्ता कोरव्वा
कोरवपुत्ता भट्टा भट्टपुत्ता माहणा माहणपुत्ता
लेच्छइ लेच्छइपुत्ता पसत्थारो पसत्थपुत्ता
सेणावई सेणावइपुत्ता तेसिं च णं एगतीए
सड्ढी भवइ कामं तं समणा वा माहणा वा संप-
हारिंसु गमणाए, तत्थ अन्नतरेणं धम्मेणं पन्न-
तारो वयं इमेणं धम्मेणं पन्नवइस्सामो

उथ तथा तेना पुत्रो उथ पुत्रो, ते प्रभाञ्जे लोण लोण
पुत्रो ज्ञातः क्षत्रिय तथा तेना पुत्रो धक्खाकु तथा तेना पुत्रो
डैरवो तेना पुत्रो लट्ठ तथा तेना पुत्रो, प्राक्खणो तथा
तेना पुत्रो वेछ्छ नतिना विप्पुक्क-वाणीया विगेरे, तथा
तेना पुत्रो, प्रशास्तार बुद्धिथी ज्वत शुद्धरनारा मंत्री
विगेरे तथा तेना पुत्रो सेनापति, तेना पुत्रो आ गंधा
राजनी पर्षदाभां लेगा थाय, तेमां अकाद डेअ मोक्ष

નથી, આ કાયા જેટલો કાળ જીવે, અર્થાત્ નિરોગી વિગેરે
 ગુણ યુક્ત છે, ત્યાં સુધી તે જીવ જીવતો છે, કારણ કે તે
 કાયા વિના જીવો જીવ ટકતો નથી, તેજ કાયા જ્યારે
 વિકારવાળી થઈ મરે છે, ત્યારે તે જીવ પણ જીવ અને
 શરીર એક હોવાથી જીવતો નથી (મરી જાય છે) જ્યાંસુધી
 આ શરીર પાંચ ભૂતનું બનેલું અવ્યંગ (ચેતનમય) આલે
 છે, ત્યાં સુધી જીવ છે, તે નાશ થતાં એટલે એક પણ તત્વ
 તેમાંથી એાછું થતાં કે બગડી જતાં શરીરરૂપ આત્માનો
 પણ વિનાશ થાય છે, તેથી જ્યાંસુધી વાત પિત્તશ્લેષ્મના
 આધાર ભૂત પૂર્વ સ્વભાવથી યુક્ત હોય ત્યાંસુધી જ આ
 જીવનું જીવિત છે, તે નાશ થતાં તે આત્મા જીવરૂપ છે,
 તે પણ નાશ થતાં તે બાકી રહેલા સંપૂર્ણ શરીરને બાળવા
 મક્ષાણ વિગેરેમાં લઈ જાય છે, અને તે શરીર અગ્નિથી
 બાળતાં કપોત (રહેજ કાળા) વણનાં હાડકાં ફક્ત રહે છે,
 પણ તેનાથી જીવો કોઈ પણ વિકાર (સ્વરૂપ) દેખાતું નથી,
 કે જેથી આત્માના વિદ્યમાનપણાની શંકા થાય, વળી એાછામાં
 એાછા ચાર ઉપાડનારા સગા તથા પાંચમો અગ્નિ ઉપાડ-
 નારો ઠાઠડીની આગળ આલે તે પાંચે જણા બાળી આવીને
 પોતાને ગામ કે ઘેર પાછા આવે છે, પણ જો જીવ શરી-
 રથી ભિન્ન હોત, તો તે સમયે પેલા બાળનારા પાંચ કે
 વધારે હોય તેમને નીકળતો જીવ જરૂર દેખાત, પણ તે કોઈએ
 દેખ્યો નથી, માટે એવું સિદ્ધ થયું કે તે શરીર તેજ જીવ

છે, આ પ્રમાણે આ જીવ અવિદ્યમાન છે, તેમાં રહેલો કે જતો દેખાતો નથી, હવે જે મતવાળાનું આપું કહેવું છે, તે તેમના શાસ્ત્રમાં આનું વધારે વિવેચન કરેલું છે, કે જેઓ શરીરથી જુદો જીવ માને છે, તે પ્રથમ વાદીના મત પ્રમાણે તદ્દન ખોટું અપ્રમાણિક મંતવ્ય છે, તેથી તેઓ જૂઠું માનનારા પોતાની મૂર્ખતાથી હવે પછી કહેવાતી શંકાઓને સ્વાધીન થશે, તે મતવાળો બીજાઓને આ પ્રશ્નો પૂછે છે કે:—

અયમાડસો ! આયા દીહેતિ વા હસ્સેતિ વા પરિમંડલેતિ વા વદ્ધેતિ વા તંસેતિ વા ચડ-
રંસેતિ વા આયતેતિ વા છલંસિણ્ણતિ વા અટંસેતિ વા કિણ્ણેતિ વા ણીલેતિ વા લોહિય
હાલિદ્ધે સુક્કિલ્લેતિ વા સુવ્વિમગંધેતિ વા
દુવ્વિમગંધેતિ વા તિત્તેતિ વા કંઙ્કુણ્ણતિ વા
કસાણ્ણતિ વા અંવિલેતિ વા સ્વહુરેતિ વા કક્કસ્વ-
હેતિ વા મડણ્ણતિ વા ગુરુણ્ણતિ વા લહુણ્ણતિ વા
સિણ્ણતિ વા ડસિણ્ણેતિ વા નિદ્ધેતિ વા લુવ્વસ્થેતિ
વા, एवं असंतं अमंविज्जमाणे,

હે આયુષ્મન્ (ખંધો)! આ આત્મા શરીરથી બહાર જુદો માનશે તો કેવા પ્રમાણનો (કેવડો) તમે માનો છો ? તે કહો, સ્વ-શરીરથી બહાર કેવડો મોટો માનો છો ? અથવા તે અંગુઠા કે સામાના ચોખા દાણા વિગેરે જેવડો નાનો માનો છો ? અથવા તેનો આકાર કેવો છે ? પરિમંડળ તે લાડુઆ જેવો ગોળાકાર કે થાળીઆકાર કે ત્રાંસો (ત્રિકોણ) કે લાંબો પહોળો ચોખ્ખો કે છખ્ખીઓ કે આઠખ્ખીયો કે ધીજી આકારનો છે તેમ તેનો રંગ કાળો નીલો લાલ ખીજો કે ઘોળો છે, તેનો ગંધ સુગંધવાળો કે દુર્ગંધવાળો છે, તેમ તે તીખો કડવો, કસાયેલો ખાટો કે મીઠો છે ? તેમ દ્રવ્ય કેવો છે ? કર્કશ કોમળ ભારે હલકો ઠંડો ઉનો સ્નિગ્ધ કે લૂખો છે ? આ પ્રમાણે પાંચ વર્ણુ બે ગધ છ રસ આઠે દ્રવ્ય પૂછે છે, આ પ્રમાણે આત્માને સંસ્થાન વર્ણુ ગંધ રસ સ્પર્શ ન હોવાથી તે અસત્ અવિદ્યામાન છે,

હવે જેમણે આત્માને અનુભવ્યો છે, તેમના શાસ્ત્રમાં સારી રીતે બતાવ્યું છે કે આ શરીરથી આત્મા-જીવ જુદો છે, પણ તે જીવો ન દેખાતો હોવાથી તે શરીરથી જીવો માનનારા ભતવાળા પણ આત્માને જુદો બતાવી શકતા નથી.

जेसिं तं सुयक्खायं भवति—अन्नो जीवो अन्नं
शरीरं, तम्हा ते णो एवं उवलवमंति, से जहा-

णामए केइ पुरिसे कोसीओ अंसि अभिनि-
 व्वट्टिताणं उवदंसेज्जा अयमाउसो ! असी
 अयंकोसी, एवमेव णत्थि केइ पुरिसे अभि-
 निव्वट्टिता णं उवदंसेत्तारो अयमाउसो !
 आया इयं सरीरं से जहाणामए केइ पुरिसे
 मुंझाओ इसियं अभिनिव्वट्टिता णं उवदं-
 सेज्जा अयमाउसो ! मुंजे इयं इसियं,

एवमेव नत्थि केइ पुरिसे उवदंसेत्तारो अय-
 माउसो ! आया इयं सरीरं । से जहाणामए
 केइ पुरिसे मंसाओ अट्ठि अभिनिव्वट्टिता
 णं उवदंसेज्जा अयमाउसो ! मंसे अयं अट्ठि,
 एवमेव नत्थि केइ पुरिसे उवदंसेत्तारो अय-
 माउसो ! आया इयं सरीरं । से जहाणामए

केइ पुरिसे करयलाओ आमलकं अभिनि-
 व्वट्ठित्ता णं उवदंसेज्जा अयमाउसो ! करतले
 अयं आमलए, एवमेव णत्थि केइ पुरिसे
 उवदंसेत्तारो अयमाउसो ! आया इयं सरिरं
 से जहाणामए केइ पुरिसे मसाओ अट्ठिं
 मंसे अयं अट्ठि एवमेव नत्थि केइ पुरिसे उव-
 दंसेत्तारो अयमाउसो ! आया इयं सरिरं
 से जहाणामए केइ पुरिसे करयलाओ आम-
 लकं अभिनिव्वट्ठित्ता णं उवदंसेज्जा अयमा-
 उसो ! करतले अयं आमलए—एवमेव णत्थि
 केइ पुरिसे उवदंसेत्तारो अयमाउसो आया
 इयं सरिरं । से जहाणामए केइ पुरिसे दहिओ
 नवनीयं अभिनिव्वट्ठित्ता णं उवदंसेज्जा अय-
 माउसो ! नवनीयं अयं तु दही, एवमेव

ળત્થિ કેઇ પુરિસે જાવ સરીરં । સે જહાણા-
મણ કેઇ પુરિસે તિલેહિંતો તિલ્લં અભિનિવ્વ-
દિત્તા ણં ઉવડંસેજ્ઞા અયમાડસો । તેલ્લં અયં
પિન્નાણ, એવમેવ જાવ સરીરં । સે જહાણામણ
કેઇ પુરિસે ઇક્કસ્વૂતો સ્વોતરસં અભિનિવ્વદિત્તા
ણં ઉવડંસેજ્ઞા અયમાડસો । સ્વોતરસે અયં
છોણ એવમેવ જાવ સરીરં । જહાણામણ કેઇ
પુરિસે અરણીતો અગ્ગિં અભિનિવ્વત્તા ણં ઉવ-
ડંસેજ્ઞા અયમાડસો । અરણી અયં અગ્ગી,
એવમેવ જાવ સરીરં । એવં અસંતે અસંવિજ્ઞ-
માણે જેસિં તં સુયક્ષ્ણયં ભવતિ, તં અન્નો
જીવો અન્નં સરીરં તમ્હા તે મિચ્છા ।

આમ કહીને નાસ્તિક મતવાળો પોતે જોટો છતાં પ્રમાણે
તથા દૃષ્ટાંત આપી તે બીજાને જોટા બતાવે છે તે કહે છે,
કે જેમ કોઈ કોશ-મીયાનમાંથી તરવાર કાઢીને બતાવે
કે ભાઈ, બે ! આ મીયાન આ તરવાર-આવી રીતે કોઈ
શરીરથી બે બુદ્ધો કાઢીને બતાવતા નથી માટે શરીરથી

ભિન્ન આત્મા નથી, આવા બીજા ઘણા દૃષ્ટાન્તો છે, જેમકે મુંજ જેનાં દોરડાં બને તે ઘાસમાંથી સળી કાઢીને બતાવે કે જો આ ઘાસ અને આ તણુબણની સળી, આવી રીતે માંસમાંથી હાડકાં હથેળીમાંથી આંગળું, દહીંમાંથી માંબણ તલમાંથી તેલ તથા ખોળ, શેરડીમાંથી રસ તથા કુચા અરણીના લાકડામાંથી અગ્નિ જુદા કરીને બતાવે છે, તેમ આ શરીરમાંથી કોઈ જીવ જુદો કાઢીને બતાવતા નથી. કે આત્મા આ, અને શરીર આ, તેને હેતુ વિગેરેથી સિદ્ધ કરે છે સુખદુઃખ ભોગવનાર પરલોકમાં જનારો આત્મા નથી, તલ તલ જેવડા શરીરના કડકા કર્યા છતાં પણ શરીરથી જીવ જુદો દેખાતો નથી,

જેમ ઘડાથી તે ઘડો જુદો નથી, (હીવા વાંસે પ્રકાશ છે, તેમ) વ્યક્તિરેકમાં કોશમાંથી તલવાર તે બંને જુદાં દેખાય છે, આ પ્રમાણે પ્રથમનો વાદી બીજાઓનું બંડન કરીને કહે છે કે “અમે સિદ્ધ કર્યું કે શરીરથી આત્મા જુદો માનનારા પોતાના મત કદાચહુથી તેઓ આવું માની બેઠા છે કે.

“જીવ શરીરથી જુદો છે. પરલોકમાં જનારો છે, અમૃત છે, વળી તેની ભવ વૃત્તિ (જન્માંતર)નું દેખીતું આ શરીર છે.” આ જુદો જીવ માનનારનું કહેવું અગ્રન્ય છે, કાગળ કે તે જુદો દેખાતો નથી, માટે તેમનું કહેવું સિદ્ધ્ય છે, આવા વિચારનો લોકાયતિક (નાસ્તિક આર્થક)

મતવાળો જીવને પરલોકમાં જનારો ન માનવાથી શું શું
પાપ કરે છે તે જૈનાચાર્ય કહે છે,

સે હંતા તં હણહ સ્વણહ છુણહ ડહહ પયહ
આલુપહ વિલુપહ સહસાકારેહ વિપરામુસહ
એતાવતા જીવે જાત્યિ પરલોએ તે જો એવં ત્રિપ્પ
ઢિવંદેતિ તં કિરિયાઇ વા અકિરિયાઇ વા
સુકહેઇ વા દુકહેઇ વા કલ્લાણે વા પાવણ્ઠ
વા સાહુઇ વા અસાહુઇ વા સિદ્ધીઇ વા અસિ-
દ્ધીઇ વા નિરણ્ઠ વા અનિરણ્ઠ વા એવં તે વિરૂવ
રૂવેહિં કમ્મ સમારંભેઇ વિરૂવ રૂવાઈં કામ-
ભોગાઈં સમારંભંતિ ભોયણાણ.

તે નાસ્તિક મતવાળો જીવો જીવ ન માનવાથી પોતે
એકંદ્રિયાદિક જીવોની હિસા કરે છે, વળી પોતે ઉપદેશ
કરે છે કે જીવ નથી તેમ તેની હિસા નથી એમ લોકોને
સમજાવવાથી તેઓની હત્યા કરાવે છે તે આ પ્રમાણે જોડે
છે, તલવાર વિગેરેથી જીવોને મારો, પૃથ્વી વિગેરેમાં ખાણું
ખોદો, છેદો, ખાણો. રંધાવો, ઘુંટો, વિશેષથી ઘુંટો, સહ-
સાત્કારે કરો, તેમાં જરા પણ વિચાર ન કરો, કારણ કે

આ શરીર માત્રજ જીવ છે, પરલોક નથી, (એટલે ગમે તેમ પાપ કરી ભોગ ભોગવો તોપણ પછવાડે દુઃખ ભોગવવાનું નથી) તેઓ આવી રીતે માનવાથી જૈનાચાર્ય કહે છે કે તેઓ શું નથી માનતા તે કહે છે, ક્રિયા અને અક્રિયા તે આં સાડું અનુષ્ઠાન છે, આ સાડું અનુષ્ઠાન નથી, એવું જાણતા નથી, વળી સુકૃત કે દુષ્કૃત તેમજ કલ્યાણ કે પાપ તથા સાધુ કે અસાધુને જાણતા નથી, મોક્ષ કે સંસારને જાણતા નથી, નરક અનરક તિર્યંચ મનુષ્ય અને દેવતા વિગેરે કશું ન માને, આ પ્રમાણે ખરી મુદ્દાની વાતો છોડીને ફક્ત જુદા જુદા આરંભો કરીને કામ ભોગ કરે, તથા ભોજન માટે આરંભો કરે,

ટીકાનો વિશેષ અર્થ

(વૃદ્ધ પુરૂષો કહે છે કે એક બ્રાહ્મણની નાની યેન બાળ-પણમાં વિધવા થએલી તે યૌવનાવસ્થામાં આવેલી જાણીને તેનો સગો ભાઈ તર્કવાદમાં હોશીયાર હતો તેણે તેને સમજાવ્યું કે મારી સાથે નિર્ભય પણે ભોગ ભોગવ, લોક નિંદાથી ન ડર, લોકો મૂર્ખા છે કે હાથમાં આવેલું શુભાચીને પરલોકની અભિલાષા રાખે છે, તે બતાવે છે)

પિવ खाद च साधु शोभने । यदतीतं वरगात्रि तन्नते
नहि भीरु गतं निवर्तते ससुदयमात्रमिदं कलेवरम् ॥૧॥

સુંદર પીણાં પી, મન લાવતું ભોજન વિગેરે ખા, હે

સુંદર રૂપાળી સ્ત્રી ! જે ગયું તે તારું નથી, હે પાપથી
અનેલી બીકણ ! ગયેલું પાછું આવતું નથી, દ્રક્ત જે દેખાય
છે તે આ પાંચ ભૂતનું પૂતળું છે !

આ પ્રમાણે જીવનો અભાવ કરી પુણ્ય પાપ ઉઠાવીને
પરલોક નથી, એવું માનનારા લોકાયતિકો તેજ શરીર તેજ
જીવ માનનારા પાપના આરંભો તે જીવહિંસા કરીને માંસ
ભક્ષણ કરે છે, દારૂ પીએ છે, તથા તેવાં બીજાં નિંદનીય કૃત્ય
કરે છે, તથા ખેતીવાડી વિગેરે કરી વિષય મુખ લોગવે છે,
તેથી શું થાય તે બતાવે છે,

एवं एगे पागविभया णिकस्वस्म मामगं
धम्मं पन्नवेति, तं सद्वहमाणा तं पत्तियमाणा
तं रोंएमाणा साहु सुयक्खाए समणेति वा
माहणेति वा कामं खलु आउसो । तुमं पूय-
यामि तं जहा असणेण वा पाणेण वा खाइ-
मेण वा साइमेण वा वत्थेण वा पडिग्गहेण
वा कंबलेण वा पायपुंछणेण वा तत्थेगे पूय-
णाए समाउट्टिसु तत्थेगे पूयणाए निकाइंसु
पूवमेव तेसिं णायं भवति,

તે જીવ જુદો નહિ માનનારા નાસ્તિકો પોતે દેખાતા શરીરમાં અમૂર્ત આત્માનું જ્ઞાન પોતાના આત્મા (હૃદય)માં અનુભવે છે, તેથીજ જૈનાચાર્ય કહે છે કે ગુણવાન ભવ્ય જીવોએ તે ચેતનારૂપ આત્માને અમૂર્તપણે જાણવો, એથી આત્મા અમૂર્ત, શરીરથી જુદો, જ્ઞાનવાળો, જ્ઞાનના આધાર ભૂત છે, જો તે નાસ્તિકના મત પ્રમાણે શરીરથી આત્મા જુદો ન માનીએ તો તેનું વિચારેલું કંઈપણ જીવનું મરણ ન થાય, અને આપણે બધાએ પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ કે શરીરમાં રહેલા કેટલાએ મરતા છે અને કેટલાક મરેલા છે, તેથી બીજે પણ મરતાં જોયા છે, તેથી સમજીને વિચાર થાય છે કે હું ક્યાંથી આવ્યો તથા આ શરીર છોડીને ક્યાં જઈશ. તથા આ માઈ શરીર પ્રથમનાં જીવનાં કર્મને લીધે છે, વિગેરે સુખદુઃખની લાગણીઓ શરીરથી આત્મામાં જુદી અનુભવાય છે, આ પ્રમાણે આત્મામાં પ્રત્યક્ષ અનુભવો થાય છે છતાં કેટલાક નાસ્તિકો ઉપર બતાવેલા જુદો જીવ ન માનનારા ધૃષ્ટતા ધારણ કરનારા ઉલટું પૂછે છે કે જો શરીરથી જુદો આવ્યો હોય તો તે કેવા આકાર વર્ણ ગંધ રસ ફરસના ગુણવાળો છે, તે કહો ? આનો ઉત્તર જૈનાચાર્ય ઉપર પ્રમાણે સમજાવી ભવ્ય જીવોને કહે છે કે તે વરાક (રાંકડા બુદ્ધિહીણ) પોતાના મંતવ્યના આગ્રહથી અજ્ઞાન અંધકારથી સત્ય આત્માને જાણતા નથી, કે આ ધર્મ (લક્ષણો) સંસ્થાન વિગેરે મૂર્ત શરીરનાં છે, પણ અમૂર્તનાં

લક્ષણો નથી કે તે બતાવી શકાય, કારણ કે જ્ઞાનને આકાર વિગેરે ગુણો ન હોય, અને આકાર વિગેરે નથી છતાં પણ ચેતનારૂપ જ્ઞાનનો અભાવ નથી (સૌને પોતાના પ્રત્યક્ષજ્ઞાનવડે બોધ થાય છે), એ પ્રમાણે જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્મા આકાર વિગેરે ગુણોથી રહિત છતાં વિદ્યમાન છે, આ પ્રમાણે યુક્તિથી સિદ્ધ થતા આત્માને પણ ધૃષ્ટતાથી તેઓ માનતા નથી,

આવા મતના પોતે પોતાની માનેલી દીક્ષા લઈને ઘર છોડીને જીવ શરીરથી જુદો નથી, એવું પોતે માની બીજાને સમજાવે છે કે મારો ધર્મ આ છે, અને બીજાને યુક્તિથી તેવું ઠસાવે છે, જૈનાચાર્ય વળી કહે છે કે તે લોકાયતિક મુખ્ય નાસ્તિકોત્તો દીક્ષા વિગેરે માનતા નથી, પણ તેના થોડા તત્વને માનનારા બૌદ્ધ વિગેરે દીક્ષા વિધિ પ્રમાણે લઈને તેજ નાસ્તિકના મતને થોડે અંશે સ્વીકારીને તે બીજાને સમજાવે છે કે શરીરથી લિપ્ત આત્મા નથી, અથવા કેટલાક ગળીયેલ રંગના કે બીજા રંગનાં કપડાં પહેરનારા નાસ્તિકનું તત્વ માનનારા છે, તેમને આશ્રયી કહ્યું છે કે પોતે દીક્ષા લે છે, બીજાને શિષ્ય બનાવવાનો વ્યાપાર ચાલુ રાખે છે, તે તત્વને બીજાને સમજાવતાં તેમાં કષ્ટ ન હોવાથી વિષય લોભૂપી જીવોને તે અનુકૂળ હોવાથી તઓ તમાં શ્રદ્ધા રાખનારા આ મતમાં રૂચિ કરનારા તથા આ સાચું જ છે એવા આગ્રહવાળા બોલે છે કે તમે કહો છો તે સાચું જ છે, સાદું તત્વ છે, તમે બતાવ્યો તે ધર્મ અમને ગમે છે,

તેનાથી બીજી રીતે ધર્મ નથી, વળી “જેઓ પરલોકના ભયથી હિંસા વિગેરે કરતા નથી, તેઓ માંસ મંદિરા વિગેરે નથી વાપરતાં તે મનુષ્ય જન્મના ક્ષણથી વંચિત રહે છે,” પણ તમે સાડું કર્યું કે અમને સાચો માર્ગ બતાવ્યો હે શ્રમણ હે બ્રાહ્મણ ! શરીરથી જુદો જીવ નથી આ તમારું ધર્મ કથન અમને બહુ ગમે છે હે આયુષ્મન (પૂજ્ય) ? તમે અમારો ઉદ્ધાર કર્યો, નહિ તો અમને કાપડી વિગેરે એ ઠગ્યા હોત ? માટે અમે તમને પૂજીએ છીએ હું પણ તમને કંઈ થોડો બદલો આપું, એમ કહીને ખાવાનું પીવાનું મિષ્ટાન્ન તથા સ્વાદિષ્ટ વસ્તુઓ વસ્ત્ર પાત્ર કાંચળો પાદ પુંછન વિગેરે આપે છે, આ પ્રમાણે પૂજાની મહત્વતા માટે કેટલાક ત્યાગીને વેષ પહેરી રાજસભામાં રાજાને પ્રતિબોધ પમાડે છે, અને ધીરે ધીરે તેને પોતાના મતમાં યુક્તિઓ ઘટાવીને હિત અહિત લેવું છોડવું સમજાવીને તેમને પક્ષા ધર્મવાળા બતાવી દે છે, તેમના હૃદયમાં ધીરે ધીરે ઠસાવે છે કે યાદ રાખો કે ” તેજ શરીર તેજ જીવ એ ન ભૂલો, અને જીવ જુદો શરીર જુદું એ તદ્દન ભૂલી જાઓ ” તેનાં અનુષ્ઠાન પણ તેવાંજ કરાવાનું બતાવી આગ્રહી બનાવે છે,

વળી જેઓ ભાગવતમતના પરિવ્રાજકો (ખાવા) વિગેરે છે, પછી તેઓ લોકાયતિકો (હાલના વામમાર્ગીઓ) ના ગ્રંથને સાંભળીને તે મતમાં વિષય લોકપ્રતાથી ભળેલા તેઓ પૂર્વે દીક્ષા લેતી વખતે જાણે છે કે—

समणा भविस्सामो अणगारा अकिंचणा
 अपुत्ता अपसू परदत्तभोइणो भिक्खुणो
 पावंकम्मं णो करिस्सामो समुटाए ते अप्पणा
 अप्पडिविरया भवंति, सयमाइयंति अन्ने वि
 आदियावेंति अन्नंपि आयतं तं समणुजाणंति,
 एवमेव ते इत्थिकामभोगेहिं मुच्छिया गिद्धा
 गडिया अज्झोववन्ना लुद्धा रागदोसवसद्धा,
 ते णो अप्पाणं समुच्छेदेंति, तेणो परं समुच्छे-
 देंति, तेणो अण्णाइं पाणाइं भूताइं जीवाइं
 सत्ताइं समुच्छेदेंति, पहीणा पुव्वसंजोगं
 आयरियं मग्गं असंपत्ता इति ते णो हव्वाए
 णो पाराए अंतरा कामभोगेसु विसन्ना इति
 पढमे पुरिसजाए तज्जीव तच्छरीर एत्ति
 आहिए ॥सू.९॥

અમે શ્રમણ થઈએ છીએ

પ્ર-કેવા ?

સર્વથા ત્યાગ્યાં છે ઘર પુત્ર સ્ત્રી પશુ જંતુ તેથી તદ્દન નિષ્કિંચન (સંપૂર્ણ ત્યાગી) ગાય ભેંસ વિગેરેથી રહિત તથા પરના આપેલા રાંધેલા ભોજનથી નિર્વાહ કરનારા રાંધવા રાંધાવાથી મુક્ત ફક્ત ભિક્ષાથીજ નિર્વાહ કરનારા ભિક્ષુઓ બન્યા છે, આ બાબતમાં વધારે શું કહીએ,

કારણ કે તેમણે જે કંઈ પાપ રૂપ સાવધ અનુષ્ઠાન છે, તે હું નહિ કરું એવી પૂર્વે પ્રતિજ્ઞા લઈ ઘરથી ત્યાગી બનીને પછવાડે તેઓ વામમાર્ગી બનેલા પોતે પાપ કર્મથી દૂરતા નથી, હવે જીવ હિંસાદિ પાપોની વિરતિ (ત્યાગ) ન કરવાથી તેઓ કેવાં પાપ કાર્યો કરે છે, તે બતાવે છે, પ્રથમ સાવધ આરંભ (સંસારી કૃત્ય) ત્યાગીને ગળીયેલ વસ્ત્ર વિગેરે ત્યાગીનેા વેષ પહેરીને પાછા પોતાની મેળેજ પાપનાં કૃત્યો કરે છે. બીજાઓ પાસે પાપ આરંભો કરાવે છે, અને તેવા પાપારંભ કરનારાને ટેકો આપે છે; અથવા પ્રશંસે છે,

વળી ઘરની સ્ત્રી ત્યાગીને ફરીથી બીજી સ્ત્રીઓના લોલૂપી બનેલા અથવા સ્ત્રીઓના પાશમાં પડેલા વહાલા લાગે તે કામો (આંખ તથા કાનના વિષયો) અને ભોગવાય તે ભોગો (નાક જીભ અને શરીર સ્પર્શના વિષયો) ને સેવતાં સુખ ઉપજવું માનીને ઈદ્રિયોથી હારેલા કામ ભોગમાં દુબેલા

એકાંત રાગી ગૃહ્ અથિત-ગુંથાયેલા અધ્યુપપન્ન અત્યંત
 લુબ્ધ રાગદ્વેષથી પીડાયેલા અથવા કામ લોગથી અંધા બનેલા
 કામ લોગમાં પડેલા પોતાના આત્માને સંસારથી અથવા
 કર્મના ક્ષાંસાથી મુકાવી શકતા નથી, તેમ પોતે લુબ્ધ હોવાથી
 બીજાને નિર્મળ ઉપદેશ આપીને પણ છોડાવી શકતા નથી,
 કર્મ બંધથી મુકાવતા નથી, વળી દશ પ્રકારના પ્રાણુ ધાર-
 વાથી પ્રાણી, તથા ત્રણે કાળમાં હોય છે માટે ભૂત, આયુ
 ધારવાથી જીવ તથા વીર્યાંતરાય કર્મનો ક્ષય ઉપશર્ચા થવાથી
 સત્તા મળવાથી સત્વ તે પ્રાણી ભૂત જીવ અને સત્વોને
 ઉપદેશ આપી પાપથી છોડાવી શકતા નથી. કારણ કે તેમનું
 કર્તવ્ય તથા મંતવ્ય અસત્ય છે,

આ પ્રમાણે તે શરીર તેજ જીવ માનનારા નાસ્તિકો
 અજ્ઞતેન્દ્રિયપણે હોવાથી કામલોગમાં ગૃહ્ બનેલા પ્રથમનાં
 ઘર સ્ત્રી પુત્રથી ત્યાગી બનેલા છતાં પાપ- હેયથી છુટેલા
 આર્ય માર્ગમાં રહેલા સારાં અનુષ્ઠાનથી તેઓ દૂર રહેલા
 આ બતાવેલ નીતિપ્રમાણે આ લોક તથા પરલોક બંનેના
 સારાં કૃત્યોથી જાણ્યેલા વચ્ચમાંજ લોગમાં ડુબેલા
 ખેદપામતા રહેલા છે, પણ પેલા પુંડરીક કમળને લાવવા-
 સ્મર્ય થતા નથી, (પોતે ડુબેલા તે બીજાને કેવી રીતે
 તારી શકે ?) આ પ્રમાણે પ્રથમવાદી જે તેજ શરીર તેજ
 જીવ માનનારની કથા પુરી થઈ, હવે બીજા પુરૂષની કથા-
 કહે છે,

અહાવરે દોઢે પુરિસજાણ પંચમહાભૂતિણ્ણિ
 આહિજ્જિહ્વ, હિહ સ્વલુ પાણ્ણં વા ૬ સંતેગતિયા
 મણુસ્સા ભવંતિ અણુપુલ્લેણં લોચં ઉવવન્ના,
 તં જહા આરિયા વેગેં અણારિયા વેગે એવં જાવ
 દુરૂવાવેગે તેસિં ચ ણં મહં એગેરાયા ભવહ,
 મહયા એવં ચેવણિરવસેસં જાવ સેગાવહપુત્તા,
 તેસિં ચ ણં એગતિણ્ણિ સહ્ણા ભવંતિ કામં તં
 સમણાય માહણાય પહારિંસુ ગમણાણ, તત્થ
 અન્નપરેણં ધમ્મેણં પન્નતારો વપં હિમેણં ધમ્મેણં
 પન્નવહસ્સામો સે એવમાયાણહ ભયંતારો!
 જહા મણુસધમ્મે સુઅક્ખાણ સુપન્નતે ભવતિ।।

પહેલો પુરુષ દોઢાયાતક વર્ણવીને હવે બીજો પુરુષ
 જે પંચભૂત તે પૃથ્વી પાણી અગ્ની વાયુ અને આકાશ
 વડે પોતાનું તત્ત્વ બતાવે માટે પંચભૂતિક અથવા ઉપર
 કહેલાં પાંચ તત્ત્વ માને માટે પંચભૂતિક (પાંચભૂત માન
 નારો) છે, તે અહીં સાંખ્ય મતવાળો બાણેવો, તે એવું

માને છે કે આત્માની એક તણખલાને પણ વાંકું કરવાની શક્તિ નથી, અને તે વાદી પાંચભૂત રૂપ પ્રકૃતિનું સર્વત્ર કરવાપણું માનનારો છે, અથવા લોકાયત મતવાળો નાસ્તિક જે પાંચ ભૂતથી બીજું કશું જુદું માનતો નથી, તેથી આ પાંચભૂત વાદીને પહેલા પુરૂષ પછી બીજા તરીકે અહીં લીધો છે, જેમ પ્રથમના સૂત્રમાં પૂર્વ દિશા વિગેરેના આવનારા બતાવ્યા, તેમ અહિં બધું સારી રીતે કહેલું જાણવું, એટલે રાજ સભામાં જઈને પોતાનો મત બતાવી પોતાનો અનુયાયી કરવા પ્રયત્ન કરે છે, ત્યાં સુધી જાણવું. (છતાં સામાન્ય બુદ્ધિવાળા માટે સૂત્રનો બાકીનો અર્થ કહીએ છીએ. મનુષ્યલોકમાં કેટલાક આર્ય કેટલાક અનાર્ય કેટલાક સુરૂપ કેટલાક કુરૂપ છે, તેમાં કોઈ સૌથી શ્રેષ્ઠ પુણ્ય વાળો રાજ હોય છે. તેની સભામાં મંત્રો સેનાપતિ વિગેરે સભાસદો હોય છે, તેમને પોતાના મતમાં જેવવા માટે શ્રમણ કે બ્રાહ્મણ પંચભૂતને માનનારો પોતે બીજાને પોતાના મતમાં લેવા પ્રયત્ન કરે છે. તે મુખ્ય રાજાને ઉદ્દેશીને મધુર વચ્ચને કહે કે આપ ભયથી રક્ષણ કરનારા, તેમ અમારો ધર્મ રક્ષણ કરનારો છે, તે સાંભળો હવે તે કહે છે.

इह खलु महवभूता, जेहिंनो विज्जइ किरि-
याति वा अकिरियाति वा सुकडेति वा दुक्क-
डेति वा कल्लाणेति वा पावएति वा साहुति

તિર્યચ મનુષ્ય અને દેવોને છે તે બધું સત્વાદિ ગુણને આધીન છે. તે પાંચ ભૂતરૂપ પ્રકૃતિ કરે છે. લોકાયતિકના અભિપ્રાય પ્રમાણે સુખ દુઃખના રહેઠાણો સ્વર્ગનરક છે એ છેવટ સુધી તૃણમાત્ર પણ જે કાર્ય છે તે બધું પાંચભૂતો પ્રધાન બનીને કરે છે તે બતાવે છે.

સત્ત્વં લઘુ પ્રકાશક મિષ્ટમુપપ્લંબકં બલં ચ રજઃ ।

‘ગુરુ ચરણકમેવ તમઃ પ્રદીપવચ્ચાર્યતો વૃત્તિઃ ।૧।

લઘુ પ્રકાશક સત્ત્વ છે અને ઇચ્છિત આસરો અને બળ તે રજ્જી થાય છે અને ગુરૂચરણ (અધોર કૃત્યો) તમથી થાય છે. જેમ અર્થથી વૃત્તિ થાય છે હીવાથી બધું દેખાય છે તેમ આ ત્રણ પ્રકૃતિથી આત્માની સર્વ ક્રિયાઓ થાય છે. આ પ્રમાણે સાંખ્યના અભિપ્રાયથી આત્માની તણબલાને પણ વાકું કરવાની અશક્તિ છે, અને લોકાયતિકના મત પ્રમાણે આત્માનોજ અભાવ છે પણ ફક્ત પાંચ ભૂતોજ જગતનું બધું કૃત્ય કરે છે. એવું તેમનું કથન છે કે સમુદાયરૂપે ભેગાં થયેલાં ભૂતો જુદા જુદા રવભાવનું કાર્ય કરે છે. વળી તેઓ બતાવે છે કે તે ભૂતોના સમવાય (ગુણો) નીચે મુજબ છે, પૃથ્વી કઠણ (નક્કર)રૂપે મહાભૂત છે, આપ (પાણી) પ્રવાહી લક્ષણવાળું મહાભૂત છે, તેજ અગ્નિ ગરમ દિવ્યોત્તરૂપ છે, વાયુ-કંપાવનાર હરણ કરનાર છે તથા અવગાહ (રહેઠાણ) આપનાર સર્વ દ્રવ્ય (વસ્તુનો આધાર આકાશ

મહાભુત પાંચમું છે, એ પાંચે જુદાં છતાં સમવાય
ગુણ બધામાં એક પણ રહેલ છે, એ પુર્વે કહેલ પાંચે
ભૂતો પૃથ્વી વિગેરે ગણતાં બધે સ્થળે એકે એાછું કે વધતું
નથી, પણ ફક્ત પાંચજ છે, વિશ્વેવ્યાપ હોવાથી મોટાં છે,
ત્રણે કાળમાં હોવાથી ભૂત (વિદ્યમાન) છે, આ પાંચ મહા-
ભૂતો પ્રકૃતિથી થાય છે, તે કહે છે પ્રકૃતિ મહાન્ (મોટાઈ)
તેનાથી અહંકાર (મારાપણું) તેનાથી ૧૬ નો ગણ અને
તેનાથી પાંચ ભૂતો થાય છે,

प्रकृतेर्महान् महतोऽहंकारस्तस्मात् मणश्च षोडशकः
तस्मादपि षोडशकात्पंचभ्यः पंचभूतानि ॥१॥

આ ક્રમે બધું જગત્ થાય છે, આ સિવાય બીજો કોઈ
કાળ કે સ્થિતિ વિગેરે કોઈએ કશું નિર્માણ કર્યું નથી. વળી
જે નથી તે કોઈ કરતું નથી.

વાદળ ઇંદ્રધનુષ્ય વિગેરે જેમ સ્વભાવથી બને છે,
તેમ પાંચ ભૂતો બને છે, પણ જેમ ઘડો કોઈનો બનાવેલો
છે, તેમ તે કાંઈના બનાવેલાં બન્યા નથી, અને પારકાએ
બનાવેલ ન હોવાથી બનાવટી નથી, પારકાની અપેક્ષાથી
બને તે કૃતક કહેવાય, પણ તે વિસસા (સ્વાભાવિક) બનેલાં
હોવાથી કૃત્રિમ ન કહેવાય, વળી તે અનાદિ અનંત છે,
વળી તે અવંધ્ય ઓટલે તે પોતાનું કાર્ય કરનારાં છે, વળી
તેનો પુરોહિત કાર્ય કરનારો નથી તેથી અપુરોહિત છે,

પોતાનું કાર્ય કરવામાં સ્વતંત્ર છે, શાસ્ત્ર નિત્ય છે, કારણ કે આવું જગત્ કદાપિ ન હોતું તેવું નથી, પણ અનાદિતું છે, છે છે, એવું વચન છે, આ પ્રમાણે પાંચ ભૂત અને આત્મા છઠો એમ કેટલાક કહે છે, પણ તે આત્મા કંઈ પણ કરતો નથી, આ સાંખ્યના મતમાં આત્મા બુદ્ધો છે, પણ લોકાયતિકોમાં તો પાંચ ભૂતો એકઠાં મળીને જ્યારે કાયા (શરીર) થાય ત્યારે પ્રકટ ચેતનારૂપ જે ચેષ્ટા થાય તેને આત્મા તરીકે તેઓ ગણે છે,

સાંખ્યના મત પ્રમાણે વિદ્યમાન સત્ત્વી પ્રધાન વિગેરે છે, તેની નાસ્તિ એટલે તેનો સર્વથા વિનાશ કોઈ કાળે થતો નથી, તેમ અસત્ ગધેડાના શીંગડા વિગેરેનો કોઈ દિવસ સંભવ (ઉત્પત્તિ) નથી, કારણમાં કાર્ય વિદ્યમાન છે તેજ ઉત્પત્તિ ઇષ્ટ (માનેલી) છે, પણ અસત્માંથી સત્ ન થાય, જે તેવું ખોટું માનીએ કે ન હોય તે થાય છે, તો બધામાંથી બધું થવું જોઈએ, પણ તેમ થતું નથી, તે કહે છે;

નાસતો જાયતે માવો । નામાવો જાયતે સતઃ

જે નથી તે થાય નહિ, હાય તેનો ન નાશ

તથા અસત્ ગધેડાનું શીંગડું ન કરવાથી તથા ઘડો બનાવનાર માટીનેજ શોષે માટે કારણમાંજ કાર્યપણું છે, આવું રાજસભામાં કહીને સાંખ્યકે લોકાયતિક મધ્યસ્થપણું રાખીને કહે છે,

एतावताव जीवकाए, एतावताव अत्थि-
काए, एतावताव सव्वलोए एतंमुहं लोगस्स
करणयाए, अवियंतसो तणमायमवि ॥

અમારી યુક્તિઓ આપ ધ્યાનમાં લો, આટલો જ જીવ
કાય (જીવ સાથે શરીર) છે, અથવા આવાં જ પાંચ મહા
ભૂતો છે, અને તે પાંચ ભૂતો જ સાંખ્યમતના અભિપ્રાયથી
પ્રધાનતા પામેલાં સત્ત્વ વિગેરે ગુણોના ઉપચય અપચય
(વધારા ઘટાડા)થી સર્વ કાર્ય કરનારાં છે, અને આત્મા
તો અક્રિયિત્વ કર (નકામો) છે, પણ લોકાયતિકમાં તો આત્મા
છે જ નહિ, ફક્ત ભૂત માત્ર જીવકાય છે, આ ભૂતોનું અસ્તિ-
ત્વ તેજ માત્ર છે પણ બીજા મતવાળા જે બીજી કંઈ માને
છે, તેનું કશું નથી વળી આ જ બધો લોક છે, અથવા
પાંચ મહાભૂતો પ્રધાનપણ પામેલાં છે, આત્મા અકર્તા
નિર્ગુણ સાંખ્ય મતમાં છે, અને લોકાયતિકને તો પાંચભૂત
માત્ર જ લોક છે, તેના મતમાં પાંચ ભૂત સિવાય બીજા
બધા પદાર્થનો અભાવ છે, અને તેજ પાંચ ભૂતનું અસ્તિત્વ
આલોકનું સુખ્ય કારણ છે, અને તેજ બધે કારણપણે ગણાય
છે, તે બતાવે છે.

સાંખ્ય મતમાં પ્રધાન (પ્રકૃતિ) તથા આત્મા વહે સૃષ્ટિ
ઉત્પન્ન થાય છે, અને લોકાયતિકમાં તો ભૂતો જ બ્રહ્મામાં

...છીજું તૃણ માત્ર પણ કાર્ય કરે છે, કારણ કે તે સિવાય તેમનામાં બીજા બધાનો અભાવ છે, આ પ્રમાણે એક સાંખ્યવાદી આત્માને અક્રિયિકર (નકામો) માને છે, ત્યારે બીજો નાસ્તિક આત્માને જ અસત્ માનવાથી બંનેમાં અશુભ કર્મ કરવાથી પણ કર્મ વડે આત્મા બંધાતો નથી, આવું માનવાથી શું થાય છે તે કહે છે.

સૈકિણં કિણાવેમાણે હણં ઘાયમાણે પયં
પયાવેમાણે અવિ અંતસો પુરિસમવિ કીણિત્તા
ઘાયહિત્તા એત્યંપિ જાણાહિ ણત્થિત્થ દોસો, તે
ણો એવં વિપ્પહિવેદેતિ, તં જહા-કિરિયાહિ વા
જાવડપિરણહિ વા, એથં તે વિરુવરુવેહિં કમ્મ
સમારંભેહિં વિરુવરુવાહિં કામભોગાહિં સમાર-
ભંતિ ભોયણાણ, એવમેવ તે અણારિયા વિપ્પ-
હિવંત્તા તં સહહમાણાં તં પત્તિયમાણાં જાણ
હિતિ, તે ણો હવ્વાણ ણો પારાણ, અંતરા કામ-
ભોગેસુ વિસણ્ણા દોંન્ને પુરિસજાણ પંચમહબ્બુ-
તિફલ્લિ આહિણ ॥ સૂ. ૧૦ ॥

પોતે પ્રથમ ત્યાગી બનેલો છતાં ગૃહસ્થ માફક વસ્તુ વેચાતી લે, બીજા પાસે લેવડાવે, તેમાં અનેક જીવોની હિંસા તથા આરંભ થાય, તેમ બીજા પાસે તેવા ધધાથી હિંસા કરાવે, તથા રાંધવા રંધાવાની ક્રિયા કરે, આથી એમ પણ જાણવું, કે તેવા ખરીદનારાને અનુમોદનો છેવટે પુરૂષ-મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયને પણ વેચાતો લઈ તેનો ઘાત કરે છે, તેનો ભાવાર્થ એ છે કે તેઓ પોતાના અનુયાયિઓને કહે છે કે પંચેન્દ્રિયના ઘાતમાં દોષ નથી, તો એકેન્દ્રિયના ઘાતમાં તો દોષ ક્યાંથી હોય ? આવું બોલનારા તે સાંજ્યમતવાળા કે લોકાચરિત્રો આવું જાણતા નથી, કે આ સાવધ અનુષ્ઠાનરૂપ પાપ ક્રિયા છે, તેમ આ સ્થાનાદિ લક્ષણવાળી અક્રિયા છે, તેઓ ગૃહસ્થ માફક ત્યાગી છતાં સ્નાન વિગેરે માટે (નદી તળાવ વાવડી વિગેરેમાં પડી) પાણી તથા તેમાં રહેલા જીવોને પીડા કરનારાં કૃત્યો કરે છે. વળી જુદાં જુદાં પીણું તે દારૂ તથા બીજી કેડી વસ્તુ પીએ છે, માંસ ભક્ષણ તથા અગમ્ય ગમન (નીચ જાતિની કે પુત્રની વહુ બેન દીકરી વિગેરે સાથે (બીજક વિગેરેના મત માફક) ભોગ વિલાસ કરે છે, પોતે પાપ કરે છે, તથા બીજને શીખવી તેવાં પાપ કરાવે છે, અને કહે કે તેમાં દોષ નથી (આત્મા તો નિર્દોષ છે) આવું કહીને તેમને ઠગીને અકાર્ય કરવામાં પ્રેરણા કરે છે, આવું કરવાથી તેઓ અનાર્ય છે, આર્યના સદાચારના માર્ગથી વિરૂદ્ધ માર્ગ ધારણ કરેલા છે, કારણ કે તે આંજ્ય

માને છે કે પ્રકૃતિ બધું કરે છે, પણ તે જડ હોવાથી કાર્યનું કરવાપણું તેમાં ન ઘટે, કારણ કે “ ચૈતન્ય તે પુરુષ (જીવ)નું સ્વરૂપ છે, ” તે જાણીતું છે, કદાચ તેઓ કહે છે કે આત્માનું પ્રતિબિંબ પ્રકૃતિમાં (જલમાં ચંદ્ર માફક) પડે તો પ્રકૃતિ કાર્ય કરે, તો તે પણ સુક્તિ સુક્ત નથી. કારણ કે તેમના સત પ્રમાણે આત્મામાં કર્તાપણું નથી, અને નિત્ય હોવાથી પ્રતિબિંબનો ઉદય ઘટતો નથી, વળી પ્રકૃતિ નિત્ય હોવાથી સહત્ વિગેરેના વિકારપણે પણ ઉત્પત્તિ ન થાય, વળી અસત્ પદાર્થ ન થાય, અને સત્નો અભાવ ન થાય, એવું તેમણે સ્વીકારવાથી પ્રધાન અને આત્મા એ બેજ વિદ્યમાન હોવાથી અહંકાર વિગેરેની ઉત્પત્તિજ ન થાય, વળી પ્રકૃતિનું એકપણું હોવાથી એક આત્માનો વિયોગ થતાં સર્વ આત્માઓનો વિયોગ થવો જોઈએ, અથવા બધા આત્માઓનો એક જ સંબંધ હોવાથી કોઈપણ એક આત્માએ તત્વજ્ઞાન મેળવવાથી તેની પ્રકૃતિનો વિયોગ થતાં તેનો મોક્ષ થાય, અને બીજાનો તત્વજ્ઞાનના અભાવે મોક્ષ ન થાય, તેવું ન બને, વળી બધું નિત્ય હોવાથી જગત્માં આ વિચિત્રતા દેખાય છે, તે જૂઠી થાય અને આ આત્માનું અકર્તૃત્વ માનવાથી બંધ મોક્ષ ન થાય, તેથી આ માનવું તે અશુક્ત છે. કારણ કે તેથી વિચિત્રતા દેખાય તેને બાધ આવે છે, તેમ કાર્યવાદ કારણમાં ઘટતો નથી, કારણ કે સુક્તિથી તપાસતાં તે મળતો નથી, જેમકે માટીનો લુંદો પડ્યો હોય તેનો

ઘડો બનાવ્યા પછી કોઈ એમ ન કહે કે આ માટીનો હુંદો પડેલો છે. વળી ઘડાથી જેમને પાણી વિગેરે લાવવું હોય તો માટીનો હુંદો કારણ છતાં કાર્ય (પાણી લાવવા)માં કામ લાગતો નથી, એટલે આગળ પાછળના કર્મ તથા ગુણ સરખા હોતા નથી, (દહીનું કારણ દૂધ છતાં પણ એક એકનું કાર્ય કરી શકતાં નથી) સાંખ્ય મતનો આત્મા નકામો છે, તેમ લોકાયતિકનો આત્મા પણ ભૂતરૂપ હોવાથી અને ભૂત અચેતન હોવાથી તેનાથી કર્તવ્ય થઈ શકે નહિ, વળી કાયાના આકારે પરિણમેલાં ભૂતોનું ચૈતન્ય પ્રકટ થતું સ્વીકારવાથી મરણનો અભાવ થઈ જશે, માટે પંચ ભૂતરૂપ તેઓ જગત્ માને છે, પણ તેવું નથી, તે અહીં સિદ્ધ કર્યું, પણ દરેકનું પોતાના અનુભવનું જ્ઞાન ધર્મી આત્માને સ્થાપે છે (સિદ્ધ કરે છે) પણ તેથી ભૂતો ધર્મી પણે સિદ્ધ નહિ થાય, કારણ કે તેઓ પાંચે અચેતન છે, કોઈ એમ કહે છે કે કાયાના આકારે પરિણમ્યા પછી ચૈતન્ય ધર્મ થશે, તે કહેવું પણ અયુક્ત છે, કારણ કે કાયા આકારે પરિણમવું, તે આત્મા તેનો અધિષ્ટાતા (માલિક) માન્યા વિના તેવું થવું હુર્લભ છે, કારણ કે તેથી નિર્હિતુતાનો પ્રસંગ આવશે, હેતુ વિના થતું માનીએ તો હમેશાં સત્વ અથવા અસત્વ થશે, (પણ તેવું નથી) માટે ભૂતોથી જુદો આત્મા સિદ્ધ થવાથી (તેનાં સારાં માઠાં કૃત્યો તથા કૃણથી) પુણ્ય પાપ સિદ્ધ થશે, અને તેથીજ જગત્ની વચિત્રતા સિદ્ધ થશે,

एक एव हि भूतात्मा, भूते भूते प्रतिष्ठितः

एकधा बहुधा चैव दृश्यते जलचंद्रवत् । १।

એકજ આત્મા સર્વ ભૂતોમાં વસેલો છે જેમ એકજ ચંદ્ર છતાં દરેક જળાશયોમાં તેનું પ્રતિબિંબ દેખાય છે. તેમ એકજ ઈશ્વરના પ્રતિબિંબો બધા ભૂતોમાં રહેલ છે. એમ ઈશ્વરને કારણે માનનારા અથવા આત્મા સિવાય બીજું કશું નથી એવું અદ્વૈત માનનારો આ ત્રીજો પુરુષ વર્ણવીએ છીએ.

જેમ બે પુરુષો પૂર્વદિશા વીગેરે માંથી આવીને રાજ-સભામાં રહેલો રાજા વિગેરેને ઉદ્દેશીને આ પ્રમાણે કહે કે અમારામાં આવો ધર્મ સારી રીતે વર્ણવ્યો છે, તે સાંભળો. આ લોકમાં ધર્મો-સ્વભાવો-પદાર્થો જે ચેતન કે અચેતન રૂપે દેખાય છે, તે બધાંનો ઉત્પાદક પુરુષ ઈશ્વર કે આત્મા આ ત્રણમાને કોઈ એક કારણ રૂપે છે, તે યોતાના મતને કહે છે.

इह खलु धम्मा पुरिसादिया पुरिसोत्तरिया
पुरिसप्पणीया पुरिससंभूया पुरिसज्जोतिता
पुरिसअभिसमण्णागया पुरिसमेव अभिभूय
चिट्ठंति, से जहाणामए गं डे सिया सरीरे जाए.

સરીરે સંવુઢે સરીરે અભિસમળ્ણાગણ સરીર
મેવ અભિભૂય ચિટંતિ, એવમેવ ધમ્મા પુરિસા
દિયા જાવ પુરિસમેવ અભિભૂય ચિટંતિ, સે
જહા ણામણ અરહં સિયા સરીરે જાયા સરીરે
સંવુઢા સરીરે અભિસમળ્ણાગયા સરીરમેવ
અભિભૂય ચિટંતિ, એવમેવ ધમ્મા વિ પુરિસા
દિયા જાવ પુરિસમેવ અભિભૂય ચિટંતિ ॥

આ જગતમાં ચેતન અચેતન રૂપ બધા ધર્મો
પદાર્થો દેખાય છે, તેનું મૂળ કારણ એક પુરૂષ છે, તેનેજ
લોકો કહ્યો છે, તેનેજ આત્મા કહે છે, તે પુરૂષ વિગે-
રેના કારણથી થાય માટે પુરૂષાદિક પુરૂષ કારણિક વિગેરે છે,
તથા પુરૂષ તેજ ઉત્તર-પંછીનું કાર્ય કરે માટે પુરૂષોત્તર પણ
કહેવાય, તેમ પુરૂષ પ્રણીત (રચેલા) છે કારણ કે બધામાં
તે આત્મા રૂપે રહેલો છે, અથવા આત્મા રૂપ પોતે છે,
તેમજ તે પુરૂષે બધા પદાર્થોને પ્રકાશમાં આણ્યા છે, જેમ
દીવો મણિ કે સૂર્ય ચંદ્ર વિગેરેથી ઘટ વગર વિગેરે

તેમ તેણે પદાર્થોને લોકો આગળ બતાવ્યા છે, તથા જીવોના ધર્મો જન્મ જરા મરણ વ્યાધિ રોગ શોક સુખ દુઃખ જીવન (આયુ) વિગેરે છે, અને અજીવોના ધર્મો રૂપી દ્રવ્યોના વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શ છે, તથા અરૂપીના ધર્મ અધર્મ અને આકાશના ગતિસ્થિરતા અને અવગાહ છે આ બધા ધર્મો ઈશ્વરે કરેલા છે, અથવા આત્મા એકલો માનનારા અદ્વૈતવાદમાં તે આત્માએ કરેલા છે, તે બધાનો સારાંશ આ છે કે તે બધી ચેષ્ટાઓ કે સ્વરૂપો તે મૂળ પુરૂષને વ્યાપીને રહે છે, આવું સમજાવવા માટે તે દૃષ્ટાંત કહે છે, જેમ કોઈને ગાંઠ (ગાંઠ-ગુમડું) થાય, તે સંસારી જીવોને કર્મના વશથી ગાંઠ વિગેરે થાય છે, તે શરીરમાં થાય તેમ શરીરના અવયવ તરીકે રસોળી વિગેરે થાય છે, તે શરીરમાં શરીર સાથે વધે છે, અને તે શરીરમાં એકમેક થઈને ચામડી સાથે રહે છે, પણ તેનો જરાપણ ભાગ શરીરથી જુદો નથી, અને તે શરીરમાં પીડા કરીને રહે છે, અથવા તે ગાંઠકે ગુમડું રસોળી બેસી જાય તો પણ તે શરીરમાં જ સમાઈ જાય છે, તેનો સાર આ છે કે તે ગુમડાનું પ્રષ્ટ જ્યાં હોય ત્યાં શરીરના એક ભાગમાં જ બતાવાય, પણ સેંકડો શુકિત કરીને પણ જુદું બતાવવા કોઈ શક્તિમાન નથી, એજ પ્રમાણે આ બધા જડ ચેતન પદાર્થોના ધર્મો ઈશ્વરના કરેલા ઈશ્વરમાંથી થયેલા ઈશ્વરને આધીન હોવાથી ઈશ્વરથી જુદા કરી બતાવવા કોઈ સમર્થ નથી અથવા સર્વ વ્યાપી

આત્મા-જેને આધીન ત્રણ લોકના પોલાણમાં રહેલા સઘળા પદાર્થો છે, અને તેના જે ધર્મો (કાર્યો-ચેષ્ટાઓ) પ્રકટ થાય છે, તે તેનાથી જુદા કરવા કોઈ સમર્થ નથી, વળી જેમ શરીરમાં વિકાર (રોગ) થતાં ગુમડું તેનાથી મળેલું થાય છે, અને તે ગુમડું કુટીને ચામડી સારી થતાં પણ શરીર તો કાયમ જ રહે છે, એજ પ્રમાણે બધા ધર્મો પુરૂષથી થએલા છે, માટે પુરૂષાદિક કહેવાય છે, પુરૂષના કારણથી પુરૂષ કારણિક અથવા પુરૂષના વિકારથી થનારા છે, તે પુરૂષથી જુદા બનવાને યોગ્ય નથી, અને તે પુરૂષનો વિકાર નાશ થવાથી આત્માને આશ્રયી રહે છે પણ તે આત્માથી જુદા બહાર દેખાતા નથી, વળી તેનાં દૃષ્ટાંતો શાસ્ત્રમાં અવિરૂદ્ધ (સાચાં) ઘણાં છે, અથવા આ સમન્તવવા માટે ઘણાં દૃષ્ટાંતો છે,

આત્મા એકલો જ છે, અને તે ઈશ્વરરૂપે છે, તેનું કરેલું જગત્ હોવાથી તેનાં દૃષ્ટાંત ઘણાં છે, તેમાંનું ગુમડા માફક બીજું અરતિ-મનમાંજે હોય થાય છે તેનું દૃષ્ટાંત આપે છે, તે શરીર (મન)થી થાય છે, તે ગુમડા માફક બીજું તે પ્રમાણે પુરૂષાદિક ધર્મમાં સમજવું, (જેમ્ના અરતિ થઈ અને નાશ પામી, છતાં શરીર તો કાયમ રહ્યું) વળી વાલ્મિકી (રાફડો કે માટીના ઢગલો) પૃથ્વીના વિકારરૂપે થાય છે તે પૃથ્વી સાથે રહે છે પૃથ્વીમાં લાગુ છે, અને પૃથ્વી સાથે મળીને જ રહે છે, એજ પ્રમાણે ચેતના અચેતનારૂપ જે કંઈ પદાર્થ કે તેના વિકારો જેવામાં આવે છે, તે બધું

કર્મવરતું કરેલું છે, અથવા આત્માના વિકારો છે. પણ તે પૃથ્વીથી વાદ્મીક જુદા ન થાય તેમ તે આત્માથી જુદા થઈ ન શકે, હવે ઝાડનાં દૃષ્ટાન્ત આપે છે.

સે જહાણામણ પુક્રસ્થે સિયા પુઠવિજાણ પુઠ-
વિસંવુઢે પુઠવિઅભિસમણાગણ પુઠવિમેવ
અભિભૂય ચિટ્ટતિ, એવમેવ ધમ્માવિ પુરિસા-
દિયા જાવપુરિસમેવ અભિભૂય ચિટ્ટતિ સે-
જહાણામણ પુક્રસ્થરિણી સિયા પુઠવિજાયા-
જાવ પુઠવિમેવ અભિભૂય ચિટ્ટતિ, એવમેવ
ધમ્મા વિ પુરિસાદિયા જાવ પુરિસમેવ અ-
ભિભૂય ચિટ્ટતિ, સેજહા ણામણ ઉદગ પુક્રસ્થલે
સિયા ઉદગ જાણ જાવ ઉદગમેવ અભિભૂય
ચિટ્ટતિ, એવમેવ ધમ્માવિ પુરિસાદિયા જાવ
પુરિસમેવ અભિભૂય ચિટ્ટતિ, સે જહા ણામણ

ઉદગબુબ્બુએ સિયા ઉદગજાએ જાવ ઉદગ-
મેવ અભિભૂય ચિટ્તિ, એવમેવ ધમ્મા વિ
પુરિસાદિયા જાવ પુરિસમેવ અભિભૂય
ચિટ્તિ ॥

વળી અશોક વિગેરે ઝાડો પૃથ્વીમાંથી થાય, તેને
આશ્રયી રહે, અને પાછું તેમાં નાશ થાય તોપણ પૃથ્વી
કાયમ રહે, તેમ પુરુષાદિક ધર્મો જાણવા, તથા કમળવાળી
તળાવડી પૃથ્વીમાં થાય, પૃથ્વીને આશ્રયી થાય, પૃથ્વીમાં
પાણી સુકાઈ જાય, પછી પણ પૃથ્વી કાયમ રહે, તેવી રીતે
પુરુષને આશ્રયી સૃષ્ટિ તથા તેના સ્થાવર જંગમ પદાર્થો
ધર્મો જાણવા, તે પ્રમાણે ઘણું પાણી પૃથ્વીમાંથી નીકળે
પાછું સુકાઈ જાય, તેમ પુરુષથી સૃષ્ટિ થાય અને નાશ
પામે, તથા પાણીમાં પરપોટા થાય અને તેમાં તે નાશ પામે
છતાં પણ પાણી કાયમ રહે, તે પ્રમાણે સૃષ્ટિ પુરુષને આધીન
જાણવી, આ પ્રમાણે બધું સમજાવીને ઈશ્વર વાદી કંડુ છે કે આ
બધું પુરુષ કે ઈશ્વરને આધીન છે, તે સિવાય બધું મિથ્યા
છે. તે બતાવે છે,

જંપિ ય ઇમં સમજાણં જિગ્ગંથાણં ઉદ્ધિટ્ઠં
પણીયં, વિયંજિયં દુવાલસંગં ગણિંપિડયં,

तंजहा-आयारो सुयगडो जावदिट्टिवातो,
 सब्वमेवं मिच्छा, ण एयं तहियं ण एयं
 आहातहियं, इमं सच्चं इमं तहियं इमं
 आहातहियं, ते एवं सन्नं कुव्वंति, ते एवं
 सन्नं संठवेति ते एवं सन्नं सोवट्ठवयंति,
 तमेवं ते तज्जाइयं दुक्खं णाति उट्ठंति,
 सउणी यंजरं जहा ॥ ते णो एवं विप्पडि-
 वेदंति, तंजहा किरियाइ वा जाव अणि-
 रएइ वा, एवामेव ते विरुवरुवेहिं कम्म-
 समारंभेहिं विरुवरुवाइं कामभोगाइं समा-
 रंभंति भोयणाए, एवामेव ते अणारिया
 विप्पडिवन्ना एवं सहहमाणा जाव इति ते
 णो हब्बाए णो पाराए, अंतरा कामभोगेसु
 विसर्पेति, तच्चे पुरिसजाए ईसरकारणि
 एति आहिए । (सू. ११) ॥

તે ઇશ્વરવાદી જૈનધર્મનું ખડન કરે છે. કે ના.
પ્રત્યક્ષ વિદ્યમાન જૈન લોકોના સાધુ જે ત્યાગીએ. તેમને
નિર્ગથ કહેવાય છે, તેમને માટે કહેલું તત્વ આરબ્ય ગગનિ-
ક જે આચારાંગ સુચગડાંગ વિગેરે દષ્ટિવાદ સુધી સૂત્રો છે.
તે ઇશ્વરે કરેલાં નથી, માટે મિથ્યા (અસત્ય) છે. કારણ
કે તેમણે પોતે રચી કાઢ્યા છે, જેમ કોઈ રસ્તાના આલ-
નારે ગમે તેમ બહે તે પ્રમાણ ન થાય, તેમ ઇશ્વરે
કર્તાવિનાના તે બારઅંગો બુઠાં છે. મિથ્યા શબ્દથી
સમજવું કે તે જે નથી તે નવાં બનાવી લીધાં છે, અને
અતથ્યથી સમજવું કે સાચા અર્થને ઉડાવી દે છે.
'યાથા તથ્ય નથી' એ શબ્દથી સમજવું કે જેવો
જેમએ તેવો બાર અંગમાં નથી, આ શબ્દો કહીને
ઈશ્વરવાદીએ જૈનાગમને સાચા અર્થને ઉડાવનાર અ-
ખોટા અર્થને બનાવનાર એવો દોષ ચડાવ્યો, જેમકે ગાયને
ઘોડો કહે, અથવા ઘોડાને ગાય કહે, (અથવા મિથ્યા
અતથ્ય અયાથાતથ્ય એ ત્રણે એક અર્થવાળા છે, જેમ
શકે ઈંદ્ર વિગેરે એક અર્થવાળા છે) આ પ્રમાણે તે વાદીએ
બાર અંગ ગણી પિટકને ઇશ્વરનાં કરેલાં ન હોવાથી મિથ્યા
કરાવ્યાં, તેના કહેવા પ્રમાણે ઇશ્વરનું કરેલું આ જગત છે,
અથવા આત્માથી અદૈત તેના વિકારરૂપે છે, તેથી યથા-
વસ્થિત તેણે જે ત.વ પ્રશ્ન છે, તે સત્ય છે, અને સાચો
અર્થ બતાવવાથી તે તથ્ય છે, આ પ્રમાણે ઇશ્વરને કારણ

માનનારા અથવા આત્માને અદ્વૈત માનનારા “ઉપર પ્રમાણે શરીરભુવન વિગેરે કરનારો ઇશ્વર કારણરૂપે છે, તથા ચેતન અચેતન બધું આત્મામાંથી ઉત્પન્ન થયું છે, આત્માથીજ બધા આકારની ઉત્પત્તિ થાય છે” એવું જ્ઞાન તેજ સંજ્ઞાને માને તથા ઉપદેશ કરે. અને પોતાના રાગી થતાં તેમને આ તત્ત્વ બરાબર ઠસાવે, અને હવે કહેવાતા ન્યાય વડે શુક્તિઓ વડે સિદ્ધ કરી તેમને પોતાના મનના આગ્રહી બનાવે, તેઓ તથા તેમના અનુયાયીઓ તે મતમાં સ્થિર થવાથી ઇશ્વર કર્તૃત્વ અથવા આત્માના અદ્વૈતવાદમાં શ્રદ્ધા રાખવાથી સંસારના દુઃખને તોડી શકતા નથી, તેમાં જૈનાચાર્ય દૃષ્ટાન્ત આપે છે, જેમ કોઈને ત્યાં સાફ ખાવાનું મળવાથી શકુનિ (સમજી) અથવા લાવક વિગેરે પક્ષી હજોલું હોવાથી પાંજરાને છોડતું નથી. જેમ પાળેલા કબૂતરને આકાશમાં ગમે એટલું ઉડાડે છુટું મુકે તો પણ ફરી ફરીને ત્યાં કેદમાં પડે છે તેજ પ્રમાણે ઉપર બતાવેલ વાદીઓ કર્મ બાંધનને ન જાણવાથી તેને તોડી પણ શકતા નથી. પણ પોતાના કદાચરમાં અભિમાને બેઠેલા હવે પછીના કહેવાતા તત્ત્વને બરાબર જાણતા નથી. તે આ પ્રમાણે—

૧. ક્રિયા તે સંયમનાં સદ્ અનુષ્ઠાનરૂપ કર્તૃવ્યો, તથા અક્રિયા તે વિસા જૂઠ વિગેરે અકર્તૃવ્યોને જાણતા નથી. માનના નથી તેમ તેના ક્રમ સુગતિ દુગતિ અથવા નરક અનરકને પોતે સદ્ અસદ્ના વિચેક નિર્ણયવાથી દૃઢ્યમાં

વિચારતા નથી તેથી જેમ ફાવે તેમ ઇંદ્રિયોના વિષયમાં
લુબ્ધ થવાથી જૂઠા જૂઠા પ્રકારનાં બાળ અનુષ્ઠાન કરીને
દ્રવ્ય મેળવીને દેખીતા મનોહર કામ લોગોને તથા ઉંચ નીચ
કર્તવ્યને આચરે છે તેમાં મુખ્ય રીતે લોજનનું કાર્ય હોવાથી
તથા બીજા ઉપલોગો માટે તે અવળે માર્ગે ચઢેલા પોતે
સાચું યોદ્ધી શકતા નથી. તેના જૂઠાપણાને જૈનાચાર્ય
ખુલાસાથી બતાવે છે.

તમારો માનેલો ઇશ્વર બધા કર્તવ્યનું મૂળ કારણ
છે, તેવું તમે માનો છો તો તે ઇશ્વર પોતાની મેળે આ
બધા જીવોને ક્રિયા કરવામાં પ્રેરણા કરાવે છે અથવા
બીજાનો પ્રેર્યો ક્રિયા કરાવે છે ! હવે જો તમે એમ માનો
કે ઇશ્વર સ્વયં કરાવે છે તો પછી બીજા પોતાની મેળે
ક્રિયા કરશે તેમાં જેમ અંદર વ્યર્થ. શુભકું થાય તેમ
ઇશ્વરની કલ્પનાથી શું લાભ ! (કારણ કે સૌ ક્રિયા પોતાની
મેળે પોતાને કરવાની છે તેમાં કોઈ રોકનાર નથી તેનાં
ફળ પણ પોતાને લોગવવાં જ પડે છે) હવે જો બીજાને પક્ષ
માનો કે ઇશ્વર બીજાની પ્રેરણાથી બીજા જીવો પાસે ક્રિયા
કરાવે છે તો તે ઇશ્વરને પ્રેરણા કરનાર ઉપર તેજ પ્રશ્ન
ઉભો રહેશે કે તેનો પણ કોઈ પ્રેરનાર હોવો જોઈએ, એમ
આ શ્રમાં ફેલાતી અનવસ્થા લતા લાગુ પડશે.

વળી આ ઇશ્વર મહાપુરુષપણે હોવાથી વીતરાગતાને
પામેલો હોવા છતાં કેટલાકને નરકયોગ્ય પાપનાં કામ કરાવે

અને નરકમાં મોકલે, ખીજાઓને સ્વર્ગ મોક્ષનાં કામ કરાવી તેમને સ્વર્ગનાં સુખ આપે કે મોક્ષનાં સુખ આપે ? (આવું પરોપકારી ઇશ્વરને વિના કારણ દૂષણ આવવું ઉચિત નથી)

કદિ તમે એમ માનો કે પોતે જીવો પ્રથમ શુભ અશુભ કર્મ કરે તેમના ફળ ઉદય આવતાં ફરી તેવાં પાપ કે ધર્મ કરી તેનાં ફળ ભોગવે તો ઇશ્વર દોષને પાત્ર નથી પણ નિમિત્ત માત્ર છે આવું કહેશો તો તે પણ મુક્તિનું સંગત (બેસતું) નથી. કારણ કે પૂર્વે અશુભ તેણે શા માટે કર્યું કે તેને આવું ફળ ભોગવવું પડે, તેથી તેજ દોષ આવીને ઉભો રહે છે

તમે કહેશો કે અજ્ઞ જંતુ (મૂર્ખજીવ) કર્મ કરે છે તો આ પ્રશ્ન ઉભો રહે છે કે અજ્ઞજંતુને તેવું કામ કરવાનું કોણે કહ્યું અને જો તમે એમ માનો કે તે અનાદિથી આદ્યું આન્દ્યું છે તો પછી શુભ અશુભ સ્થાનમાં જીવ પોતાની મેળે પ્રવર્તે તેમાં ઇશ્વરની કલ્પનાની શું જરૂર છે તે જ કહ્યું છે.

શસ્ત્રૌપધાદિ સંવંધા ચ્ચૈત્રસ્ય વ્રણરોહણે ।

અસંવંધસ્ય કિ સ્થાણોઃ, કારણત્વં ન કલ્પ્યતે । ૧ ।

ચત્ર નામના માણસને શસ્ત્રથી ઘા લાગે અને દવા આપડવાથી મટે તો વચમાં જેને સંબંધ નથી એવા ઝાડના ડુંઢાની કારણ તરીકે કલ્પના શું કામ ન કરવી ?

વળી તમે કહો છો કે તનુ ભુવન કરનાર બુદ્ધિ પૂર્વક કોઈ છે કારણ કે તેમાં સંસ્થાન વિગેરે નિયમસર છે અને જેમ દેવળ વિગેરે નિયમસર બનાવેલાં છે તેનો કર્તા છે તેમ તે શરીર વિગેરેનો કર્તા હોવો જોઈએ, (જેનાચાર્ય કહે છે) આ તમારું સાધન ઇશ્વરને સાધતું નથી કારણ કે તેની સાથે વ્યાપ્તિ સિદ્ધ થતી નથી પણ દેવળ વિગેરેના દૃષ્ટાંતમાં જેમ ઇશ્વરવિના તે બીજાના કરેલાં તમે માનો છો તેમ તનુ ભૂવનનો કર્તા પણ બીજો કેમ ન હોય ? વળી સંસ્થાન શબ્દ માત્રથી બધામાં બુદ્ધિપૂર્વકનું કારણ માનશે તો તેપણ સિદ્ધ નહિ થાય. બીજી રીતે ઉપ પત્તિ ન થાય એવા સાધ્ય સાધનનાં પ્રતિબંધનો અભાવ છે (જ્યાં જ્યાં આકાર દેખશે ત્યાં ઇશ્વર કૃત માની લેશે તેમાં દૃષ્ટાંત એવું નહિ આપી શકો કે આ ઇશ્વરનું કરેલું અને આ બીજાનું કરેલું.) તમે કહો છો કે તે સિવાય સંસ્થાન માત્ર દેખવાથીજ સાધ્યસિદ્ધિ થશે તો પછી અતિ પ્રસંગ આવશે. જેમકે,

અન્યથા કુંભકારેણ, મૃદ્ધિકારસ્ય કસ્યચિત્ ।

અથાદેઃ કરણાત્સિદ્ધ્યેદ્ વલ્મીકસ્યાપિ તત્કૃતિઃ ॥૧૧॥

કુંભારે માટીના ઘડા વિગેરેનો આકાર બનાવ્યો તે દેખીને કોઈ જગ્યાએ માટીના રાફડાનો આકાર દેખીને કોઈ અનુમાન કરી કે માટીનો આકાર તો કુંભારજ કરે છે માટે આ

રાફડો પણ કુંભારેજ બનાવેલો છે (એટલે આ અનુમાન કરનાર જેવો મૂર્ખ છે તેવા તમે પણ મૂર્ખ ગણાશો) વળી ઇશ્વર સાફ કરનારો હોવાથી વિચિત્રતા ન થાય, કારણકે જગતમાં તેનાથી એક રૂપ થવું જોઈએ, તે પૂર્વે કંઈ છે, વળી જેઓ આત્માને અદ્વૈત માનનારા છે, તે અત્યંત યુક્તિથી રહિત હોવાથી આશ્રય કરવા યોગ્ય નથી, તે કહે છે તેમાં પ્રમાણ નથી, પ્રમેય સિદ્ધ કરવા યોગ્ય નથી, તેમ સિદ્ધ કરનારો હેતુ નથી, તથા દૃષ્ટાન્ત નથી, તેમ તેનો આભાસ ભેદ વડે સમજાતો નથી, કારણ કે બધા જગતનું એકપણુ થાય, કારણ કે આત્માથી તે અલિપ્ત છે, ત્યારે બધાના અભાવમાં કોણ કોના વડે આ બોલે છે, તેમ શાસ્ત્રનું રચવાપણું જ નથી, આત્માનું એકપણું માનવાથી સર્વ એકાકાર હોવાથી હેતુ વિનાનું જગતનું વિચિત્રપણું થાય છે, તેથી આ પરિણામ આવશે કે,

નિત્યં સત્ત્વમસત્ત્વં વા ડહેતો રન્યાનપેક્ષણાત્ ।

અપેક્ષાતો હિ ભાવાનાં, કાદાચિત્કત્વસંભવઃ ॥૧॥

અન્યોની અપેક્ષા ન કરવાથી અહેતુને લીધે હમેશાં સત્ત્વ સાચાપણું હોય કે અવિદ્યમાનપણું હોય, કારણ કે પદાર્થોનું અપેક્ષાથી કદી હોવાંપણુનો સંભવ થાય છે.

આ પ્રમાણે અનેક યુક્તિઓ વડે વિચારતાં ઇશ્વર કર્તૃત્વ તથા આત્મા અદ્વૈત પક્ષ કોઈ પણ રીતે યોગ્યતા

પ્રાપ્ત કરતો નથી, તો પણ તે દર્શનમાં મોહિલા તે સંબંધી
જે દુઃખો થાય તેનાથી તેઓ પાળેલા પક્ષી માફક બંધનથી
છુટી શકના નથી, પણ પોતાના લાલમાં ઉપર બતા-
વેલી પોતાની ઘટાડેલી યુક્તિઓ માની ખેડા છે, અને
તેને જ સાચી માની લેવાથી સંસારથી પાર ઉતરવાના નથી,
પણ ભોગોથી ખેદ પામેલા છે, વળી તે આવું જોલે છે,

यस्य बुद्धिर्नलिप्येत, हत्वा सर्वमिदं जगत् ।

आकाशमिव पंकेन नासौ पापेन लिप्यते ॥૧॥

ઈશ્વર જગત હણે બધું, નહિ બુદ્ધિ લેપાય,

જેમ આકાશ પકથી, પાપી નહિ તે થાય.

આવી રીતે અયુક્ત જોડીને પૂર્વ શરીર છોડીને
મોક્ષ સ્થાનમાં જવાને બદલે તે વચમાં ત્રાસારી કામ ભોગમાં
મૂઠ બની ખેદ પામે છે, તે બધું સમજી લેવું હવે ગ્રાથા
પુરૂષનું કહે છે,

अहावरं चउत्थे पुरिसजाए णियतिवाइएत्ति
आहिज्जइ खलु पाईणं वा ६ तहेव जाव
सेणावइपुत्ता वा तेसिं चणंएगतीए सड्ढी भ-
वइ कामंतं समणा य माहणा य संपहारिंसु

ગમળાણ જાવ મણ એસ ધમ્મે સુઅક્ખાણ
સુપન્નતે ભવઈ ॥

ત્રીજા પુરૂષ પછી ચોથો પુરૂષ આવે છે, તે નિયતિ-
વાદી કહેવાય છે, પૂર્વે કહ્યા માફક બધું જાણવું કે પૂર્વ વિગેરે
દિશામાંથી સુંદર કમળ લેવા આવે તેમ આ વાદી કોઈ
પુણ્યવાન રાજાની સલામાં જ્યાં સર્વે સભ્યો સેનાપતિ કે
તેના પુત્રો ગિરાજમાન હોય, ત્યાં ઉપદેશથી શ્રદ્ધાવાળા
થાય, માટે ત્યાં નિયતવાદને માનનારા શ્રમણ સાધુઓ કે
બ્રાહ્મણ (ઉપદેશકો) ત્યાં જાય અને સલામાં જઈને પોતાનો
મત સમજાવે કે અમે આ પ્રમાણે કહીએ છીએ, હવે તે
પોતાનું મંતવ્ય કહે છે:—

इह खलु दुवे पुरिसा भवन्ति-एगे पुरिसे
किरियमाइक्खइ एगे पुरिसे णों किरिय-
माइक्खइ, जे य पुरिसे किरियमाइक्खइ
जे य पुरिसे णो किरियमाइक्खइ दोवि ते
पुरिसा तुल्ला एगट्टा कारणमावन्ना ॥

ટીકા:—અહીં કોઈપણ કાળ ઇશ્વર વિગેરે કારણ નથી
તેમ પુરૂષાકાર (દિવ્ય) પણ કારણ નથી, કારણ કે બધા

સરળી ક્રિયા (ઉદ્ધમ) કર્યા છતાં નિયતિ (થવાનું હોય તે ભવિતવ્યતા)ના બળથી અર્થ સિદ્ધિ થાય છે, માટે નિયતિ જ મુખ્ય કારણ છે, તેનો સ્લોક કહે છે—

પ્રાપ્તવ્યો નિયતિવલાશ્રયેણ ચોર્ધ્યઃ

સોડવચ્ચંભવતિ નૃણાં શુભોડશુભોવા

મૂતાનાં મહતિ કૃતેડપિહિ પ્રયત્ને,

નામાવ્યં ભવતિ ન માવિનોડસ્તિ નાશઃ ॥૧॥

ભવિતવ્યતાના બળના આશ્રયથી જે મળવાનું હોય તે અવશ્યે નરોને શુભ અશુભ મળે છે પણ જે મળવાનું નથી, તે ઘણી મહેનત કરે તોયે જીવોને મળતું નથી, તેમ થવાનું હોય તે નાશ થતું નથી.

આ સંસારમાં જે જાતના પુરૂષો છે, એક ક્રિયા બતાવે છે, એટલે ઉદ્ધમને માટે દેશાવરમાં કે પોતાના દેશમાં પુરૂષ ફરે છે, તે કાળ ઇશ્વર વિગેરેની ગ્રેરણાથી જતો નથી, પણ નિયતિના બળથી તેને જવું પડે છે, તેમ અક્રિયા પણ નિયતિને આધીન છે, તેથી ક્રિયા અક્રિયા બંને પરતંત્ર છે, અને નિયતિને આધારે ચાલે છે, જો તે બંને સ્વતંત્ર હોત તો ક્રિયા અક્રિયા બંને સમાન ન થાત, તે ક્રિયા બંને એક અર્થવાળી છે નિયતિના વશથી તે નિયતિવાદ તથા અનિયતિવાદનો આશ્રય લે છે, આથી એમ પણ સમજવું કે ક્રિયા માફક કોઈ ઇશ્વર કાળ વિગેરેને બતાવે છે, તે પણ નિય-

તિની પ્રેરણાથી બતાવે છે હવે નિયતિવાદી બીજા મતોનું ખાંડન કરે છે.

બાલે પુણ એવં વિપ્પહિવેદેતિ કારણ-
માવન્ને અહમંસિ દુક્ખામિ વા સોયામિ
વા જૂરામિ વા તિપ્પામિ વા પીડામિ
વા પરિતપ્પામિ વા ણો અહં એવમકાસિ
પરો વા જં દુક્ખહ વા જાવ પરિ-
તપ્પહ વા ણો પરો એવમકાસિ એવં
સે મેહાવિ સકારણં વા પરકારણં વા
એવં વિપ્પહિવેદેતિ કારણમાવન્ને સે
વેમિ પાર્ઠિણંવા ૬.

(નિયતિ સિચાયના મતો) જેઓ બાળ જેવા અજ્ઞાન
છે, તેઓ એવું માને છે કે હું સુખનો દુઃખનો કે ધર્મ
પાપનો કર્તા છું, અથવા કાળ ધર્મવર વિગેરે કારણ છે આવું;
તેમના હૃદયમાં ખોટું ઠગવાથી તેઓ સમજે છે કે હું
શરીર સંગથી કે મન સંગથી દુઃખ અનુભવું છું,
તથા ઈષ્ટ (અનુકુળ)નો વિયોગ તથા અનિષ્ટ (પ્રતિકુળ)
નો સંયોગ થવાથી તે સંગથી શોક અનુભવું છું, તથા

તિષ્ઠામિ-શરીરનું બળ ખરે છે, (ઓછું થાય છે) તથા બાહ્ય કે અભ્યંતર પીડાને અનુભવું છું, તથા પરિતાપ અનુભવું છું તથા ઝુરામિ-અનાર્થ (અયોગ્ય) કૃત્ય કરવાનાં પ્રવર્તેલા આત્માને ગહું છું અનર્થ થવાથી પસ્તાઉં છું, એથી તે એમ માને છે કે દુઃખ અનુભવું છું અને બીજાને પીડા કરવા વડે અકાર્ય કરું છું, તેજ પ્રમાણે બીજો પણ દુઃખ શોક વિગેરે મારી માફક અનુભવે છે, અથવા તેણે મને દુઃખ દીધું તે હું ભોગવું છું, તે બતાવે છે કે મને બીજો દુઃખ દે છે, અને શોચે છે, આ પોતાથી તથા પરથી દુઃખ સુખ થયેલાં માનનારો બાળ જેવો બાળ છે કે સર્વ દુઃખ સુખ પુરૂષ (ઉદ્ધમ)થી થયેલું છે, તે પુરૂષાકાર (ઉદ્ધમ) ને પ્રધાન માને છે, આ પ્રમાણે ઉદ્ધમને બાળપણું બતાવીને તે પોતાનો મત કહે છે, મેધા-મર્યાદા કે જુદી-તેનાથી યુક્ત મેધાવી (ડાહ્યો) નિયતિવાદી આવું બાળ છે કે જે હું દુઃખ પામું છું, શોચ કરું છું, ક્ષીણ થાઉં છું પરિતાપ પામું છું, પીડા પામું છું, તે મેં દુઃખો કર્યા નથી, તેમ બીજાએ પણ કર્યા નથી, પણ નિયતિથી આવ્યાં છે, પણ તેમાં પુરૂષનો ઉદ્ધમ કામ લાગતો નથી, કારણ કે બધાને આત્મા અજાણામણો નથી કે તે દુઃખ થનારી ક્રિયાઓ કરે, પણ નિયતિ તેની ઈચ્છા ન હોય તો પણ તેને પાપ કરાવે છે, તેથી દુઃખની પરંપરા ભોગવવી પડે છે, આજ કારણ બધે ચોળવું, આ પ્રમાણે નિયતિવાદી ડાહ્યો બને

જાણિયઈ વાણિય આહિય ઇચ્છેતે ચત્તારિ
 પુરિસજાયા ણાણા પન્ના ણાણાછંદા ણાણા-
 સીલા ણાણાદિટ્ટી ણાણારુઈ ણાણારંભા ણાણા-
 અજ્ઞવસાણસંજુત્તા પહીણ પુવ્વસંજોગા
 આરિયં મગ્ગં અસંપત્તા ઇતિ તે ણો હવ્વાણ
 ણો પારાણ અંતરા કામ ભોગેસુ વિસણ્ણા । ૧૨ ।

ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે તે અનાર્યો વિરૂપ (એકાંત)
 નિયતિ માર્ગને પકડી બેઠેલા છે.

પ્ર-કેવી રીતે તેમનામાં અનાર્યપણું છે ?

ઉ-ચુકિત રહિત નિયતિવાદ પકડી બેઠા છે તેથી,
 (જૈનાચાર્ય તેની ભૂલ બતાવે છે)

પ્ર-આ તમારી માનેલી નિયતિ સ્વયં કે બીજી નિય-
 તિથી નિયતિ સ્વભાવને નિર્માણ કરે છે ? જો તમે એમ
 કહો કે સર્વ પદાર્થોને તે નિયતિ નિર્માણ કરે તો પછી
 એમ કાં કહેતા નથી કે તે પદાર્થોનોજ સ્વભાવ (ગુણ) છે,
 કે તે પ્રમાણે થાય છે, પણ તમારી માનેલી નિયતિથી
 ઘણા દોષ લાગુ પડે છે તેવી નિયતિનો આશ્રય વ્યર્થ કાં
 લે છે ? , તમે બીજી નિયતિથી નિર્માણ માનશો તો એક

પછી એક નિયતિ લાગુ પાડતાં અનવસ્થા દોષ લાગુ પડશે, વળી નિયતિનો આ સ્વભાવજ માનો તો પછી બધા પદાર્થોમાં એક જ નિયતિ હોવાથી બધાનું એક સ્વરૂપ થવું જોઈએ, પણ જુદા સ્વભાવ ાણું ન હોવું જોઈએ, વળી તે નિયતિ એકજ હોવાથી તેનાથી થનારાં બધાં કાર્યો પણ એક આકારે થવાં જોઈએ તેમ થતાં જગતમાં આખા જગતમાં વિચિત્રતા થવી ન જોઈએ, આ થતું દેખાતું નથી, તેમ ઈષ્ટ પણ નથી, આ પ્રમાણે યુક્તિઓથી વિચારતાં કોઈ અંશે ઘટતી નથી, વળી તમે નિયતિને સ્થાપવા માટે જે પુરૂષો ક્રિયાવાદી અક્રિયાવાદીનો દૃષ્ટાંત આપો છો કે બંને સમાન છે, તે પણ તમારું કહેવું પ્રતીતિ (ખાત્રી) આપતું નથી, પ્રથમ તો એક ક્રિયાવાદી બીજો અક્રિયાવાદી તેમનું તુલ્યપણું કેવી રીતે થાય ? બંને પ્રત્યક્ષ જુદા અભિપ્રાયવાળા છતાં એક નિયતિથી તેના નિયતપણાથી આ બંનેની તુલ્યતા મનાવશે તો તે તમારા ખરા મિત્રો માની લેશે, (ન્યાયે ચાક્ષનારો નહિ માને) કારણ કે નિયતિનું અપ્રમાણ છે, અપ્રમાણપણું થોડામાં અમે ઉપર બતાવ્યું છે, વળી તમે કહો છો કે “હું જે દુઃખ વિગેરે ભોગવું છું, તે મેં કર્યું નથી,” તે તમારું વચન બાળક જેવું છે, (બાળક પણ તેવું ન બોલે!) તમે એટલું પણ જાણતા નથી કે જન્મમાંતરમાં જે શુભ અશુભ કર્મ કર્યાં હોય, તે અહીંયાં ભોગવાય છે, કારણ કે પોતાના કરેલાં કર્મનાં ફળ આપ-

વામાં જીવોને પૂર્વકૃત્ય જ ઇશ્વરરૂપે છે. તેજ કહ્યું છે કે,

यदिह क्रियते कर्म तत्परत्रोपभुज्यते

मूलसिक्तेषु वक्षेषु, फलं शाखास्तु जायते ॥१॥

અહીં કર્યાં જે કર્મો પરભવે ભોગવાય,

મૂળે સિદ્ધિમાં આડ તે શાખામાં ફળ થાય

यदुपात्तमन्यजन्मनि शुभमशुभं वा स्वकर्म परिणत्या

तच्छक्यमन्यथा नो कर्तुं देवासुरैरपि हि ॥२॥

પૂર્વ જન્મે જે કર્યાં, શુભાશુભ ફળ અહીં

તે બદલવા સુર અસુર, થાય સમર્થ નહીં.

આવું નજરે દેખવા અનુભવવા છતાં નિયતિવાદ માનનારા અનાયો યુક્તિ રહિત નિયતિને પકડી બેઠેલા પાપ પુણ્યનાં ફળ ન માનીને પાપ કરી વિષય સુખની તૃણામાં દુઃખી થયેલા છે. આ ચોથા પુરૂષ નિયતિવાદની કથા થઈ, હવે તે ચારેની વાત ટુંકાણમાં સમજાવે છે, (૧) તે જીવ તેજ શરીર માનનારો (૨) પંચ મહાભૂતની સૃષ્ટિ માનનારો (૩) ઇશ્વર બધું કરે છે, તેવું માનનારો (૪) નિયતિવાદને માનનારો. તે ચારેમાં બુદ્ધી બુદ્ધી બુદ્ધિ છે, બુદ્ધા બુદ્ધા અભિપ્રાય છે, બુદ્ધાં બુદ્ધાં અનુબંધાન છે, બુદ્ધી બુદ્ધી દષ્ટિ (મંતવ્ય) છે, બુદ્ધી બુદ્ધી રૂચિ-ચિત્તનો અભિપ્રાય છે, બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રકારે અધ્યવસાય (વિચાર) કરી બુદ્ધાં બુદ્ધાં ટોળાં બંધાઈને માટે ઉદ્યમ કરનારા છે, ઘરનો પરિવાર માતા

જૈન આશ્રમ-સ્થાપના-૧૯૮૪

અમદાવાદમાં ૧૯૮૪ના આસો વહી પમે એક શ્રાવકનું આશ્રયના સ્થાપના અભાવે જે રીતે ઇસ્પતાલમાં મૃત્યુ થયું છે તેવું અનિષ્ટ વર્તન લવિષ્યમાં કામપણુ જૈન પ્રત્યે ન થાય. તેને ખાતર તેજ સમયે આ આશ્રમ અમદાવાદમાં ઉઘાડવામાં આવ્યું છે પણ તેના માટે જોઈએ તેવી યોગ્ય જમીન ન મળવાથી હજુ કંઈ કરાયું નથી. સમય ખરાબ તથા અંતર કલહોને લીધે જુનાં ધર્મખાતાંને ઘોઠા પહોંચે છે, તો નવા ખાતાંને કાણ મદદ કરે, છતાં જેમણે કંઈપણુ મદદ કરી છે, તેના પ્રમાણમાં યોગ્ય મદદ અપાઈ છે, જેમનાં તે સંબંધમાં વિશેષ જાણવું હોય તેમણે પત્રવ્યવહાર કરવો.

આશ્રમ તરફથી જપાયેલ પુસ્તકો મદ્ય આપીને લેવાથી પણ તેને મોટો આશ્રય મળે નેમ છે.

આ ખાતાના નિયમેને રજીસ્ટર કરવા માટે તેની કાપીઓ જપાવી સમાયદોને આપી છે જેમને ન મળી હોય તેમણે અમદાવાદ લુણાવાડે સાંજળચંદ કપરીચંદ પારોથી મંગાવી લેવી, અને સુધારા વધારા માટે સૂચનાઓ કરવી.

સાધુ માધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકા આ અતુર્વિધ સંવના રક્ષણાર્થે જે કંઈ ઉપાયો લેવા જોઈએ, તે સિવાય મરેજ ભેદ માટે જે કલહો છે, તે દૂર કરી સમસ્ત સર્વે જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર આરાધી મોક્ષ મેળવવામાં લગ્ન રાગવાનું છે.